

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
Факультет філософії та суспільствознавства
Факультет педагогіки та психології

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«АКАДЕМІЯ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ»

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 27

(том 1)

**Збірник наукових статей з актуальних проблем
філософії, культурології, психології, педагогіки та історії**

Вінниця
«ТВОРИ»
2019

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431
Г94

Редакційна колегія:

Бондар В.І. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, декан факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова, заслужений працівник освіти України.

Дробот І.І. – доктор історичних наук, професор, декан факультету філософії і суспільствознавства НПУ імені М.П.Драгоманова, заслужений діяч науки і техніки України.

Доліницька Л.В. – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, заступник декана факультету філософії і суспільствознавства НПУ імені М.П.Драгоманова з наукової роботи та міжнародних зв'язків, заслужений працівник освіти України.

Крагель К.О. – голова Студентського наукового товариства факультету філософії і суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова

Майданюк І.З. – доктор філософських наук, завідувач кафедри культурології гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування

Матвієнко О.В. – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та методики початкового навчання, заступник декана факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова з наукової роботи.

Морозов І.В. – доктор культурології, професор кафедри менеджмента соціокультурної діяльності Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Меднікова Г.С. – доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Митник О.Я. – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри практичної психології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Можейко М.О. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри методології гуманітарних наук Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Політевич О.Е. – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри інформаційних ресурсів і комунікацій Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Приходько Ю.О. – доктор психологічних наук, професор кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова, академік Академії наук вищої школи України.

Синьов В.М. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, почесний декан факультету спеціальної та інклюзивної освіти НПУ імені М.П.Драгоманова, президент Асоціації корекційних педагогів України.

У збірнику подано наукові статті за матеріалами XX Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців» (16 серпня 2019 р.).

У працях аспірантів, студентів та молодих вчених з України та Польщі висвітлено актуальні теоретичні та прикладні проблеми психології, філософії, культурології, історії, педагогіки, а також представлено міждисциплінарні пошуки та здобутки.

Упорядники:

Кучеренко С.В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології і педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова.

Русаків С.С. – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 27 (том1). – Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. – 176 с.

ISBN 978-966-949-139-8

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431

© Автори статей, 2019
© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2019
© ТОВ «ТВОРИ», 2019

ISBN 978-966-949-139-8

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
M.P. DRAHOMANOV NATIONAL UNIVERSITY OF PEDAGOGY
Faculty of Philosophy and Social Science
Faculty of Pedagogy and Psychology

NATIONAL UNIVERSITY OF LIFE AND ENVIRONMENTAL SCIENCES OF
UKRAINE

ACADEMY FOR DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL
SCIENCE AND PRACTICE

HUMANITARIAN CORPUS

Issue 27

(Volume 1)

**Collection of scientific articles on contemporary problems of
philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history**

Vinnytsia
«TVORY»
2019

Editorial Board:

V.I. Bondar, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Education of Ukraine

I.I. Drobot, Doctor of Sciences in History, Professor, Dean of the Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Science and Engineering of Ukraine

L.V. Dolynska, PhD in Psychology, Professor, Chair of the Psychology Department, Assistant Dean of the Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy for Academic Matters and International Relations, Meritorious Worker of Education of Ukraine

K.V. Krahel - Chairman of the Student scientific society, Faculty of Philosophy Education and Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

O.V. Matviyenko, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education, Assistant Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy for Academic Matters

I.V. Morozov, Doctor of Cultural Studies, Professor at the Department of Management of Sociocultural Activities of Belarusian State University of Culture and Arts

G.S. Mednikova, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor at the Department of Cultural Studies of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

O.Y. Mytnyk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Chair of the Department of Practical Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy M.O. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Methodology of Humanities of Belarusian State University of Culture and Arts

A.E. Palitsevich, PhD in Pedagogy, senior lecturer of the Department of the theory and history of information-document communication of Belarusian State University of Culture and Arts

Y.O. Prykhodko, Doctor of Sciences in Psychology, Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine

V.M. Syniov, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, honorary Dean of the Faculty of special and inclusive education of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, President of the Association of Correctional Pedagogues of Ukraine

This collection features scientific articles based on materials of the XX International scientific conference "Actual problems of humanities in the research of young scientists" (August 16, 2019).

Works by undergraduate and postgraduate students and young scientists from Ukraine and Poland address contemporary theoretical and applied problems of psychology, philosophy, cultural studies, history and pedagogy, and present interdisciplinary research and findings.

Compiled by:

Y.V. Kucherenko, PhD in Psychology, Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

S.S. Rusakov, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Cultural Studies of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy,

Humanistic Corpus: [collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history] – Issue 27 (Volume1). – Vinnytsia: «TVORY», Ltd. – 2019. – 176 p.

© Article authors, 2019

© M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, 2019

© «TVORY», Ltd, 2019

ISBN 978-966-949-139-8

Z PIEŚNIĄ PIONIERSKĄ U KRÓLA LILIPUTÓW – MUZYKA W FILMIE *NOWY GULIWER* (1935, REŻ. A. PTUSZKO)

Babulewicz Katarzyna Lidia

Uniwersytet Jagielloński, doktorantka, Kraków

klbabulewicz@gmail.com

Filmy animowane wyprodukowane w latach trzydziestych w Związku Radzieckim prezentują dość szeroki zakres tematyczny – można wyodrębnić grupy filmów o tematyce afrykańskiej, codziennej, a także ekranizacje bajek i innych utworów z klasyki literatury – również zachodniej. Wszystkie one zawierają zwykle przesłanie uniwersalne, pozbawione są jednoznacznego ukierunkowania propagandowego. Nie mniej zaskakują ich ścieżki dźwiękowe, na których w roli muzyki jak najbardziej pozytywnej (a nawet mobilizującej kolektyw do pracy) rozbrzmiewa niejednokrotnie jazz - w innych (pozafilmowych) sytuacjach konotowany jako synonim zepsutego moralnie Zachodu (zob. *Szumne pływanie* - *Шумное плавание*, 1937, reż. W. Sutejew, muz. A. Cfasman, epizod – A. Kamin).

Wśród animowanych produkcji powstałych na terytorium byłego ZSRR odnaleźć można wszak pojedyncze przykłady filmowe, plasujące się na antypodach tej niewinnej ideologicznie większości. Należy do nich parafraza *Podróży Guliwera* Jonathana Swifta (1667-1745), czyli utworu wchodzącego w skład kanonu klasyki zachodnioeuropejskiej, przez twórców skupionych w wytwórni Moskinokombinat satyrycznie przedstawionego pod postacią produkcji *Nowy Guliwer* (*Новый Гулливер*, 1935, reż. A. Ptuszko, muz. L. Szwarec). Znana powszechnie fabuła przystosowana zostaje przez twórców scenariusza do aktualnej sytuacji społeczno-politycznej: tytułowym bohaterem jest tu wzorowy pionier, Pietia Konstantinow (Władimir Konstantinow), kraina Liliputów staje się alegorią kraju rządzonego przez burżuazję, zaś przebieg akcji jest inspirowany rewolucją październikową.

Nowy Guliwer to film długometrażowy (1 godz. 15 min.) wykonany techniką kombinowaną, łączącą grę aktorską z animacją kukielkową, a wg rosyjskiego portalu Animator.ru – pierwszy na świecie długometrażowy film animowany [4]. Siergiej Asenin wyróżnia go jako najprawdopodobniej jeden z najbardziej znaczących utworów radzieckiej animacji lat trzydziestych. Podaje ponadto, że „(...) u końca lat czterdziestych – początku pięćdziesiątych, gdy obok animacji radzieckiej zaczęło się prężnie i różnorodnie rozwijać kino rysunkowe i kukielkowe innych państw socjalistycznych, wybitni czechosłowaccy reżyserzy – H. Týrlová, K. Zeman i J. Trnka jednogłośnie wysoko ocenili ten film [Nowego Guliwera – przyp. K.B.], przyznając, że posłużył im za przykład nowatorskiego wykorzystania możliwości animacji, a szczególnie w kwestii sztuki kukielkowej - za impuls bezpośrednio inspirowany ich pracą” [4]. Istotnie, biorąc pod uwagę czas produkcji, również dziś *Nowy Guliwer* imponuje zarówno liczebnością i

zróżnicowaniem kukiełkowych postaci (szczególnie podczas scen zbiorowych), jak i gustem typowo animacyjnym – wiarygodnym sposobem ich poruszania się, gestykulacją, a nawet – zmienną mimiką.

Powiązanie realiów współczesności radzieckiej z wypadkami rodem z osiemnastowiecznej powieści dokonuje się w *Nowym Guliwerze* sposobem najprostszym, mianowicie – poprzez wykorzystanie konwencji snu i kompozycji klamrowej: od nakreślenia realnego kontekstu, w jakim powstaje marzenie senne, poprzez jego akcję, aż po przebudzenie się Nowego Guliwera. Przejście od realizmu do fantastyki jest jednak niejako dwuetapowe – bohater we śnie najpierw przenosi się na statek piratów, a dopiero później trafia do krainy Liliputów. Cała ta konstrukcja znajduje odzwierciedlenie w różnorodnych środkach filmowych. Utwór rozpoczyna się jako film fotograficzny, czyli z udziałem aktorów, w dodatku bardzo wyraźnie, dokumentacyjnie wręcz oddający realia ówczesnego dzieciństwa w Związku Radzieckim (por. film dokumentalny z roku 1940 nt. obozu Artek: *У тёплого моря*, reż. N. Sołowiew, muz. A. Gran): pionierzy spędzają wakacje na słynnym obozie Artek, co wywnioskować można po nazwie jachtu, który własnoręcznie udaje im się zbudować. Wśród „towarzyszy”, którzy szczególnie zasłużyli się w pracach wymieniony zostaje Pietia Konstantinow – otrzymuje on nagrodę książkową, która następnie wykorzystana zostaje z pożytkiem kolektywnym. Sam właściciel książki natomiast usypia, słuchając czytania na głos. To pierwsze, wprowadzające ogniwo filmu staje się okazją do zaprezentowania muzyki pionierów wraz z oryginalnym kontekstem jej wykonywania i niezbędnymi akcesoriami: gdy oddział przyszłych komsomolców maszeruje ze sztandarami, naturalnie – śpiewa („Idą i śpiewają”, jak podaje Anna Kadykało, mawiano o pionierach w latach dwudziestych i trzydziestych [2, s. 217]). Tekst odnosi się do nadmorskiego krajobrazu, wyraża optymizm związany z żeglugą („Czajki skrzydlate / Fale kosmate / Dzieciaki, zajmijcie miejsca! / Machnęli wiosłami / Hej, dorośli! / Zobaczymy, kto będzie pierwszy”), którym tchnie również orkiestrowy, dość dyskretny akompaniament (wolumen brzmienia zwiększa się wraz z rozwojem sytuacji). Melodyka ma w dużym stopniu charakter deklamacyjny, radosnego wydźwięku dodaje eksponowanie wznoszącego skoku o kwartę czystą. Faktura nie jest rozbudowana, smyczki grają *pizzicato*, dęte oraz skrzypce wykorzystywane są w celach ornamentalno-kolorystycznych. Choć na przedzie oddziału widać akordeonistów, ścieżka dźwiękowa w ogóle nie uwzględnia ich wkładu w uświetnienie przemarszu. Piosenkę tę uznać można za rodzaj tematu przewodniego filmu, choć niespecjalnie obficie powtarzanego i eksploatowanego w toku późniejszych wypadków (w wariacyjnym przekształceniu rozbrzmiewa chociażby, gdy piracki statek tonie).

To nie jedyny przykład piosenki pionierów w tym „prologu”: bardziej uroczysta oprawa muzyczna towarzyszy scenie wypłynięcia dzieci nowo wybudowanym statkiem. Wyeksponowane zostają wówczas dwa typowe instrumenty pionierskie (utrwalone na licznych plakatach agitacyjnych z epoki): odpowiednia do imitowania zawołań trąbka oraz bęben – atrybut paradnych marszów. Powierzony im zostaje wstęp do tej kompozycji, która następnie

angażuje orkiestrę i dziecięcy chór – instrumenty „charakterystyczne” nie milkną jednak, dodając odpowiedniej atmosfery rejsowi statkiem wzdłuż krymskiego wybrzeża.

Jeszcze zanim miejsce akcji na dobre ulegnie zmianie, czyli kiedy dzieci wysłuchują powieści, oprawa muzyczna zyskuje oblicze neoromantyczne, przywołuje epickiego ducha wydarzeń (a w obrębie niedługiego odcinka – prezentuje piosenkę pionierów w aranżacji neoklasycznej, co stanowi ciekawy zabieg archaizujący). Kompozycja ta kontynuowana jest już w trakcie snu, gdy Pietia znajduje się na pirackim statku, zmierzającym w dodatku wprost w kierunku skały (dramatyzm oddany orkiestrowo w stylistyce melodramatycznej). Po morskiej katastrofie końca dobiega część filmu, w której występują aktorzy – od teraz pozostanie tylko jeden, najważniejszy z nich i rozpocznie się właściwy film kombinowany.

Granica pomiędzy częścią „aktorską” oraz wykorzystującą technikę animacji jest wyraźnie zaznaczona muzycznie: o wkroczeniu do świata fantastyki informuje nowa jakość estetyczna – ścieżka dźwiękowa po raz pierwszy pozbawiona jest uchwytnego tematu, a miast niego przestrzeń brzmieniową wypełniają ukstałowania o znaczeniu kolorystycznym. Słychać nieobecny do tej pory, niepasujący do materialistycznej rzeczywistości „magiczny” instrument – dzwonki (?), a najprawdopodobniej obecny również jest jakiś instrument elektroniczny. W kreowaniu niesamowitej, tajemniczej atmosfery udział mają również instrumenty dęte, a finalnie – skrzypce.

Mniej urokliwie, a jednak wciąż „abstrakcyjnie” brzmi konfrontacja wyrzuconego na brzeg Pieti-Guliwera z Liliputami: ich kraina poddana zostaje ocenie natychmiast, jeszcze zanim zdążymy poznać przywary jej mieszkańców (czuwają wokół obezwładnionego Guliwera), a to oczywiście za sprawą ścieżki dźwiękowej. O tym, że w nowym otoczeniu „coś nie gra” informuje momentalnie groteskowa stylistyka – solo powierzane jest instrumentom dętym w wysokim rejestrze, w dodatku imitującym fałsz. Całość brzmi „koślawo”, przynosi skojarzenia z sygnałami ostrzegawczymi z jednej strony, ze skrzypieniem z drugiej, w dodatku rozwija się w odcinek, który najpierw przypomina melodię wykonywaną przez katarynkę (zatem – instrument daleki współczesności proletariackiej, akompaniament zdaje się tu natomiast imitować klawesyn). Jeszcze bardziej interesujące zjawisko następuje za moment: przez rozwiązanie zwodnicze dominanty następuje modulacja do nowej tonacji, a ścieżka dźwiękowa, zamiast imitować anachroniczną stylistykę przedrewolucyjną, poprzez wykorzystanie orientalizmów zdaje się sugerować nawiązanie do muzyki żydowskiej. Warto też zwrócić uwagę, że temat ten w nowej odsłonie instrumentacyjnej (brzmienie jest mocniejsze, bardziej agresywne) oraz w przekształceniach wariacyjnych powróci jako reprezentacja muzyki wojennej.

Ze względu na czas akcji podczas scen rozgrywających się w królestwie Liliputów nie mogło jednakże zabraknąć i muzyki jednoznacznie odwołującej do przeszłości. Przykład stylizacji archaizującej odnaleźć można chociażby, kiedy losy Guliwera dyskutowane są przez parlament obradujący pod przewodnictwem

drzemiącego władcy („Guliwer to ogromna siła robocza. – Ale co, jeśli opowie się po stronie robotników?”). Majestat jego wysokości, a także podniosłą atmosferę reprezentatywnej sali eksponuje poważne opracowanie muzyczne, przynoszące asocjacje z późnobarokową operą (co można by uznać za kompozytorską intencję oddania nastroju epoki *Podróży Guliwera*, napisanych w roku 1726): nawiązanie do epoki basu cyfrowanego zaznacza się w tej molowej kompozycji wstępem opartym na charakterystycznym opóźnieniu 4-3, a także zakończeniem wykorzystującym tercję pikardyjską. Trudno zidentyfikować obsadę nieco ironicznej (jedynie w kwestii barwy), nosowo brzmiącej partii solowej, można przypuszczać, że stanowi ona nagranie głosu ludzkiego. Jej linia melodyczna ma statyczny charakter (i bardzo „chłodny” wyraz) oraz kierunek descendentalny, który niejako wzmacnia jej poważny wyraz. Zdaje się ona być muzycznym symbolem autorytetu władzy arystokracji – władzy wzbudzającej respekt poprzez onieśmienie i lęk. Za niezwykle poważną atmosferę odpowiedzialny jest w tym przypadku jednak przede wszystkim statyczny akompaniament, realizowany najprawdopodobniej przez organy (elektroniczne?) – instrument wywołujący dodatkowe skojarzenia z Kościołem, a zatem i z powiązaniem monarchy z instytucją religijną. Podobnie jak dźwięk dzwonów, anonsujący w innej scenie przybycie króla – możnowładca witany jest zatem niczym biskup.

Odmienna ilustracja muzyki dworskiej zawarta jest w epizodzie, gdy po początkowych wątpliwościach Lilipuci oficjalnie witają Guliwera w królestwie. Kiedy znajduje się jeszcze w stanie uśpienia i pod eskortą wojska wwieziony zostaje w paradnym szyku, rozbrzmiewa marsz, którego melodia (wykonywana przez flet) kojarzy się z dynamicznym tańcem dawnym. Tym razem jest to jednak utwór „polistylistyczny” – smyczkowy akompaniament pustych kwint przynosi asocjacje z muzyką ludową, a całość, po rozbudowaniu obsady wykonawczej, jej wzmocnieniu” o trąbkę, staje się w zasadzie bliska muzyce „pionierskiej”.

Bardzo wymowne oraz interesujące z perspektywy analizy jest tym bardziej to, jaką muzykę wykonują Lilipuci, czyli - przedmiotem uwagi będzie teraz muzyka diegetyczna, wyraźnie „oznaczana” przez twórców filmu jako ta właściwa dla środowiska króla. Okazją do jej prezentacji staje się koncert zorganizowany zaraz po uczcie specjalnie na cześć „wysokiego gościa” („Высокого гостя”). Jest to właściwie cały spektakl, w który zaangażowani zostają instrumentalści i śpiewacy. Za jego sprawą krytyce podlegają trzy rodzaje muzyki, oczywiście wszystkie kojarzące się z carską Rosją, a nie z miejscem akcji literackiego pierwowzoru Nowego Guliwera. Najlicniejsza obsada pojawia się podczas pierwszego „numeru”: śpiewakowi odzianemu we frak towarzyszą tancerki, których strój zdaje się odwoływać do współczesnej mody (tj. lat trzydziestych), a konkretnie – do stylu ubierania się Merlene Dietrich, łączącego cechy kobiece (tu: podkreślona długa spódnica talia, parodystycznie niedopasowane, długie rękawiczki) oraz męskie (tu: niewielkie cylindry). Całość można więc uznać za nawiązanie do występu rewiowego – choć zapowiedziana zostaje jako balet dworski. Tancerki, mimo doskonałej synchronizacji ruchów, nie wypadają przekonująco, a wręcz karykaturalnie, za co odpowiada ich nie ulegająca

zmianie i nieinteligentna mimika – szeroko wytrzeszczone oczy i rozwarte usta. Występ eleganckiego solisty jest znacznie bardziej udany: przy orkiestrowym akompaniamencie wykonuje on piosenkę-tango (w stylu przedwojennym). Tekst utworu to oczywiście wyznanie miłosne:

Moja liliputko
Przyjdź do mnie
Pobędziemy chwilkę
Sam na sam
Z tobą bezpiecznie
Jak ptak
Będę wirować
Moja liliputko
Mój śnie

Moja liliputko
Miłości ma
Słowa mieszając
Śpiewam bez słów
La la la la la
La la la la la
Moja liliputko
Mój śnie

Моя лилипуточка
Приди ко мне
Побудем минуточку
Наедине
С тобой безопасно
Как птица
Буду кружиться я
Моя лилипуточка
Мечта моя

Моя лилипуточка
Моя любовь
Слова перепутавши
Пою без слов
Ля ля ля ля ля
Ля ля ля ля ля ля
Моя лилипуточка
Мечта моя

Charakterystyczną cechą opracowania muzycznego, a prawdopodobnie i

zabiegiem retorycznym, jest w tym molowym utworze zwodnicze rozwiązanie dominanty septymowej u końca drugiego wersu – akord durowy przypada zatem akurat na zwrot podmiotu lirycznego – „Przyjdź do mnie”. Muzyczną ilustrację słów słycać też podczas wersów „Z tobą bezpiecznie / Jak ptak / Będę wirować” – linia melodyczna przybiera wówczas postać repetowanego opadającego pochodu, rzeczwiście kojarzącego się zatem z ręczeniem się w kółko. Mimo puls tanecznego, uczuciowa „rozlewność” tej kompozycji wzbudza też skojarzenia z romansem rosyjskim. *Moja Liliputko* powraca w toku filmu, a zmiana kontekstu wykonania zapewnia dodatkowo wydzwięk ideologiczny: tym razem miłosna pieśń rozbrzmiewa, gdy widać modlącego się księdza. Odmiennego, pozytywnego, wręcz lirycznego wydzwięku utwór ten nabiera zaś, gdy w wykonaniu dzwonek towarzyszy scenie budzenia Guliwera przez wysłannika robotników – wówczas kojarzy się wyraźnie z dziecięcą kołysanką (robotnik przybywa, by przestrzec przyjaciela ludu przed planowanym zamachem - Guliwer na wezwanie do gotowości zgodnie z pionierskim zwyczajem odpowiada – „Zawsze gotów!” - „Всегда готов!”). Choć omawiana kompozycja pojawia się w filmie w celu skompromitowania gustów burżuazji, trudno orzec, iżby cel ten został osiągnięty. Jest ona wpadająca w ucho, zapada w pamięć słuchacza – można nawet podejrzewać, że bardziej niż „pozytywna” muzyka pionierów. Z pewnością nieprzypadkowo to właśnie ta kompozycja, a nie pogodne piosenki młodych budowniczych komunizmu wydana została w opracowaniu fortepianowym już w roku 1935 (wydawnictwo Kinofotoizdat). O tym, że utwór rozpoznawalny jest prawdopodobnie również w dzisiejszej Rosji, świadczy jego liczna obecność na rosyjskich aukcjach internetowych (zarówno wydania z roku 1935, jak i późniejszego – brak informacji o datowaniu), a także na stronach gromadzących teksty piosenek. Odnaleźć można też nagrania z wykonań tego utworu – od spontanicznych amatorskich po profesjonalne (w różnych obsadach) – w dodatku z drugiej dekady dwudziestego pierwszego wieku. Powracając jednak do filmowego koncertu zorganizowanego na cześć Nowego Guliwera: kolejnym antywzorcem, który podlega krytyce podczas tego przedstawienia, jest sztuka cyrkowa, czyli importowana z Zachodu popularna rozrywka przedrewolucyjnej arystokracji. Pokazom z udziałem miniaturowych liliputów towarzyszy muzyka taneczna, zawierająca zwroty ilustracyjne. Koresponduje ona z charakterem występu przede wszystkim za sprawą bardzo wysokiego rejestru fletu, który odpowiada filigranowości wykonawców. Z władczym charakterem tresera kojarzy się natomiast odcinek wykonywany przez trąbkę. Występ karzełek zostaje przerwany: Pietia nie może znieść widoku smagania ich batem („Po co ich bijecie?! – Żeby lepiej pracowali... – Bijecie wszystkich, którzy na was pracują?” - „За чем вы их бете?! - Что они лучше работали... - Вы всех бете, кто на вас работает?”). Chce widzieć, w jakich warunkach żyje lud. Jego żądanie nie zostaje spełnione, a jednak dyktuje ono dalszy rozwój koncertu: śpiewaczka wykonuje pieśń o krainie Liliputów. O ile fortepianowy akompaniament brzmi bez zarzutu, występ wokalny wypada karykaturalnie: choć diva dysponuje niezwykle wysokim głosem, śpiewa czysto

i bez trudu wykonuje koloratury zdające się imitować te z arii Królowej Nocy z Czarodziejskiego fletu W.A. Mozarta, jej popis uderza brakiem spontaniczności, całkowitą nienaturalnością i obcością. O tym, jak nieprzekonująca jest to sztuka, świadczy natychmiastowa reakcja Guliwera, który zarzuca śpiewacze kłamstwo. Pietia nie oponuje, gdy to jemu proponuje się występ – dziarsko i swobodnie rozpoczyna piosenkę znaną już ze sceny, w której pionierzy wypływają na morze. Po zaintonowaniu utworu przez Guliwera miejsce ma więc niejako „dźwiękowa retrospekcja” – słychać znajome wykonanie chóralno-orkiestrowe. Królewski dwór opanowuje zaś panika: przyzwyczajeni do niezasłużonego luksusu dworzanie nie są w stanie znieść tego hymnu „równości”, którego nie da się jednak zagłuszyć nawet z pomocą nadwornej orkiestry – jest on zatem czymś w rodzaju objawienia prawdy, nie mogącej na zawsze pozostać w ukryciu. Właśnie w takich okolicznościach zakończeniu dobiega koncert, którego program cechuje duża umowność: zawieszenie realizmu, wynikające z przemieszania stylów i epok nie odgrywa w tym przypadku roli (na dworze królewskim brzmią: tango/romans – muzyka cyrkowa – śpiew koloraturowy), ważna jest asocjacja z kulturą burżuazji oraz przeciwstawienie jej spontanicznego występu Guliwera.

Kiedy wreszcie pokazana zostaje w filmie klasa ciemniejsza, czyli robotnicy pracujący w fabryce broni, nie słychać, rzecz jasna, muzyki diegetycznej, a jedynie odgłosy wypełniające przestrzeń dźwiękową tego miejsca znoju. Ciekawa jest jednak oprawa dźwiękowa, która w pierwszym momencie towarzyszy prezentacji ich zebrania: tu pomocna okazuje się estetyka romantyczna – tak popularna w animowanych produkcjach radzieckich, a w tym filmie do tej pory unikana (z jedynym, wspomnianym wyjątkiem). Opracowanie muzyczne tej sceny, choć mniej melodyjne, przynosi pewne skojarzenie ze *Starym zamkiem z Obrazków z wystawy* M. Musorgskiego. Tu, w filmie niski rejestr i ciemna barwa instrumentów dętych drewnianych korespondują z atmosferą podziemnej narady robotników z powodu znaleziska - zeszytu do języka rosyjskiego (to nad nim w głównej mierze rozpaczal Pietia podczas morskiej katastrofy).

Nowy Guliwer, produkcja, która przeszła do historii przede wszystkim jako przykład imponującego posłużenia się techniką animowaną, zasługuje na uwagę również pod kątem starannie skonstruowanej ścieżki dźwiękowej. Nie tylko dokumentuje ona muzyczną atmosferę pionierskich uroczystości, wskazuje muzykę obcą ideologicznie – obie ze szczegółowo zobrazowanym kontekstem wykonawczym, lecz również – zawiera szczegóły frapujące (jak w przypadku ech muzyki orientalizującej bądź imitującej idiom muzyki żydowskiej). Co więcej, o ile w fabule w ostatecznym rozrachunku zwycięża głos ludu, o tyle w kwestii muzycznej przewagę zyskuje utwór obcy gustom „robotniczym” – i to przewagę znaczącą, gdyż jego popularność przetrwała nawet upadek systemu socjalistycznego.

Bibliografia

1. С.В. Асенин, Мир мультфильма, Москва 1986, dostęp online: <https://archive.li/20140204141058/http://3d-master.org/kino/2.htm> (dostęp 26.07.2019r.).
2. A. Kadykało, *Dzieciństwo jako rosyjski temat kulturowy w XX wieku*, Kraków 2014.

3. С. Капков, *Энциклопедия отечественной мультипликации*, Moskwa 2007.

4. [b.a.], *Новый Гулливер*, hasło na portalu Animator.ru: http://animator.ru/db/?p=show_film&fid=2453 (dostęp 26.07.2019r.).

5. Ü. Pikkov, *On the Topics and Style of Soviet Animated Films*, "Baltic Screen Media Review" 2016, Vol. 4, s. 17-37.

EUTANAZJA - JEDEN Z NAJWAŻNIEJSZYCH PROBLEMÓW ETYCZNYCH WSPÓŁCZESNEGO ŚWIATA

Bieniek Martyna

*Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II w Lublinie, Doktorant
m.bieniek.bieniek@gmail.com*

Problem legalności eutanazji zyskuje coraz większą popularność na świecie. Wynika to między innymi z tego, że państwa, które prawnie zezwoliły na ten zabieg, po pewnym czasie stwierdziły, że był to bardzo duży błąd. Ponieważ doprowadziło to do wielu skrajnych sytuacji, o których nie pomyślano wcześniej lub decyzja o legalizacji została podjęta pod wpływem danej sytuacji, która nie jest miarodajna w stosunku do wszystkich przypadków przeprowadzenia eutanazji.

Na początku warto przyjrzeć się definicji oraz zakresowi eutanazji. Słowo to pochodzi z języka greckiego i w dosłownym tłumaczeniu oznacza dobrą śmierć (grec. *Eu* – dobra, *tanatos* – śmierć), w tym znaczeniu bezbolesne odebranie komuś życia. W dawnych czasach eutanazja oznaczała „dobrą i zaszczytną śmierć. W pojęciu lekarzy oznaczał pełną miłości pomoc dla umierającego pacjenta, by ulżyć mu w cierpieniu i zmniejszyć lęk”[1, s. 94]. Aktualnie społeczeństwo ma problem z określeniem, czym eutanazja jest. Wynika to przede wszystkim z różnic definiowania, które pojawiły się już w starożytności. Grecy *euthanatos* określali jako dobrą, piękną śmierć; natomiast Rzymianie uznawali, że śmierć lekka, szybka, bezbolesna jest eutanazją. Z czasem, zarówno w Grecji jak i Rzymie, pojęcie to zaczęło dotyczyć samobójstwa, które było lepszą formą zakończenia życia niż trwanie w nieuleczalnej chorobie. W renesansie na nowo powrócono do tematu eutanazji, podjął go Tomasz Morus w swojej książce „Utopia”, w której jasno dał do zrozumienia, że dla społeczeństwa lepiej jest, kiedy osoba chora podda się eutanazji: „gdy ktoś pada ofiarą okrutnego i nieprzemijającego bólu, a nie ma nadziei ani na wyleczenie, ani na przyniesienie mu ulgi – księża i sędziowie przychodzą i mówią mu, że ponieważ nie może już dalej prowadzić spraw życia, stał się ciężarem dla siebie i dla wszystkich dookoła i w istocie przeżył sam siebie, nie powinien już dłużej znosić tej męki, ale raczej ma wybrać śmierć, gdyż żyć nadal może tylko w wielkim udręczeniu” [2, s.152]. Wynika to z faktu, że otoczenie takiej osoby, musi patrzeć na jej

cierpienie oraz płacić za jego leczenie; natomiast w przypadku osoby chorej to skraca się jej cierpienie, co również jest dobre [2, s.152]. W kolejnych latach i epokach zaczęto używać innej perspektywy, dotyczącej tego pojęcia, eutanazję zaczęto traktować jako obowiązek lekarza wobec umierającego lub nieuleczalnie chorego pacjenta. Pierwszym filozofem, który użył pojęcia eutanazji był Francis Bacon, który zwrócił uwagę na różnice zachodzące pomiędzy zadaniami lekarza a duchownych. Jego zdaniem lekarz nie tylko powinien leczyć ludzi, ale także wspomóc ich w momencie cierpienia oraz również może mieć wpływ na zastosowane leczenie, które może doprowadzić do lżejszego, pozbawionego cierpieniem zgonu. Dodatkowo wyróżnił eutanazję zewnętrzną oraz wewnętrzną – ta pierwsza odnosi się do wszelkiej dostępnej pomocy lekarskiej, która może pomóc w cierpieniu; ta druga dotyczy natomiast „duchowego” przygotowania do śmierci, do którego chory również powinien mieć dostęp [3]. Antonimicznym pojęciem do eutanazji jest „dystanazja”, czyli „śmierć zła”, która odnosi się do bardzo bolesnej śmierci oraz takiej, która przyszła za wcześnie lub za późno.

Według środowisk medycznych problem ten stał się dylematem moralnym, ponieważ zaczął nosić znamiona samobójstwa popełnianego z udziałem pomocnika. Problem zaczyna się jednak już na stopie metodologicznej i przy próbie zdefiniowania tego pojęcia. Wynika to z faktu, że nie do końca wiadomo, czy można zdefiniować eutanazję w formie opisowej, czy normatywno-wartościującej. W zależności w jakiej formie zdefiniuje się eutanazję, tak też się do niej podchodzi – do oceny i poglądów. Spór dotyczący tego zabiegu rozgrywa się na wielu płaszczyznach, które często są ze sobą mylone: „Pierwszym z nich jest sama definicja eutanazji; drugim – moralna jej ocena, a ściślej mówiąc, pytanie, jakie warunki sprawiają, że pewne, jeśli nie wszystkie formy eutanazji są etycznie usprawiedliwione, a zatem moralnie dopuszczalne; i wreszcie trzecim jest pytanie, czy pewne formy eutanazji powinny zostać prawnie zalegalizowane” [4, s. 50-51]. Z jednej strony zaczęto zastanawiać się nad zasadnością podawania środków wspomagających umieranie, a z drugiej zwrócono uwagę na to, że taka „pomoc” może nieść za sobą znaczny dylemat moralny. Współczesne społeczeństwa europejskie dają wyraz swoim liberalnym poglądom dotyczącym eutanazji. Pierwszym głośnym przypadkiem przeprowadzenia tego proceduru, który przyczynił się do rozpoczęcia rozmów dotyczących poparcia społeczeństwa, była sprawa pewnej holenderskiej lekarki, która dokonała eutanazji na swojej matce. Jej główną linią obrony było stwierdzenie, że matka wielokrotnie prosiła ją o zakończenie jej cierpienia. Głośny proces, jaki towarzyszył całej sprawie, został wykorzystany przez organizacje zajmujące się legalizacją eutanazji – dzięki całemu zamieszaniu udało się przekonać społeczeństwo holenderskie do tego, że eutanazja nie jest formą morderstwa a formą miłosierdzia wymierzona w osoby słabe i chore. Kobieta skazano na tydzień więzienia w zawieszeniu i nadzór kuratorski [4, s. 17]. Ta sytuacja przyczyniła się do proceduru, który towarzyszył Holenom przez następne dziesięciolecia – standardem stało się uniewinnianie osób, które dokonały eutanazji. Od tego czasu zaczęto sporządzać raporty rządowe, których głównym zadaniem było zwrócenie uwagi na ilość

dokonywanych eutanazji w społeczeństwie. W wyniku ich przygotowania okazało się, że ponad dwadzieścia tysięcy, przeprowadzonych zabiegów, dokonano bez zgody i wiedzy osób chorych – w ten sposób Holendrzy oczyszczali swoje społeczeństwo z chorych i słabych jednostek.

Definicje eutanazji różnią się od siebie pod względem rozumienia spowodowania śmierci przez osobę trzecią. Słownik języka angielskiego definiuje to pojęcie jako „spowodowanie łagodnej i bezbolesnej śmierci osoby nieuleczalnie chorej i cierpiącej, kierowane współczuciem” [4, s. 20]. Natomiast słownik języka polskiego określa eutanazję jako „zabójstwo człowieka pod wpływem współczucia dla jego cierpienia, w wypadku nieuleczalnej choroby, czasem na jego żądanie” [5, s.168]. Już na podstawie tych dwóch definicji można zauważyć znaczną różnicę, mianowicie procedurę tą postrzega się jako spowodowanie śmierci albo jako zabójstwo. Dopiero w „Słowniku wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych” stworzonym przez Władysława Kopalińskiego, można spotkać się z pewnym rozróżnieniem dotyczącym tego pojęcia. Autor dokonuje tego na podstawie trzech terminów: eutanazji, zabójstwa z litości oraz ortotanazji. Eutanazję definiuje jako skrócenie życia pacjenta w agonii, przez opiekującego się nim lekarza, za pomocą środka usmierającego ból. Ortotanazja oznacza zaprzestanie sztucznego podtrzymywania życia [6, s. 160]. Bardziej rozwiniętym opisem tego proceduru jest ten przedstawiony przez prof. dra hab. Juliana Stolarczyka, który w swoim artykule, na temat eutanazji, stwierdza, że jest to po prostu „skreślenie z listy żyjących niewygodnego i pozornie niepotrzebnego człowieka” [7, s. 73]. Inne słowniki oraz encyklopedie definiują to pojęcie jako odebranie życia, zaprzestanie opieki, usunięcie cierpienia itd. Wszystkie te stwierdzenia są prawdziwe i tylko od wartości, którymi człowiek się kieruje zależy w jaki sposób będzie odnosił się do eutanazji.

Różne rozumienie „dobrej śmierci” doprowadziło do stworzenia podziału rodzajów dostępnej eutanazji. Wyróżnia się eutanazję czynną, bierną, dobrowolną i niedobrowolną. Ta pierwsza określana jest również jako eutanazja aktywna, dotyczy ona usmiercania osób psychicznie chorych, upośledzonych oraz nieuleczalnie chorych. Katechizm Kościoła Katolickiego określił ten rodzaj eutanazji jako „moralnie niedopuszczalną niezależnie od motywów i środków” [8]. W przypadku eutanazji aktywnej częściej można spotkać przeciwników niż zwolenników. Wynika to z faktu uznania życia człowieka za najwyższą wartość, nawet jeśli jest niepełnosprawny lub upośledzony. Do tego typu eutanazji zalicza się takie działania jak: dostarczenie pacjentowi śmiertelnej dawki leku lub narkotyku, aby sam mógł podjąć decyzję i ją zażyć, zrobienie zastrzyku, po którym pacjent już się nie obudzi, przy założeniu lekarza, że zaistniały odpowiednie okoliczności i uzyskaniu zgody od pacjenta, zakończenie życia pacjenta bez jego wiedzy, ale decyzją lekarza prowadzącego leczenie, za pomocą śmiertelnej dawki leku [2]. Doprowadzenie do śmierci takiej osoby sprawia, że wartość życia człowieka ocenia się pod względem jego zdrowia i zdolności do pełnego samostanowienia o sobie oraz umiejętności samodzielnej egzystencji. W takim przypadku osoby upośledzone lub niepełnosprawne umyślowo mogą nie

zdawać sobie sprawy z konsekwencji jakie niesie za sobą poproszenie o eutanazję. Z tego względu bardzo trudno jest ocenić, czy dana osoba sama zdecydowała się na taki krok, czy jednak była to decyzja osoby trzeciej, która w ten sposób oceniła negatywnie wartość życia tej osoby. Eutanazja bierna występuje w trzech formach: odłączenie od aparatury podtrzymującej życie, ograniczenie stosowania takich aparatów oraz zwiększenie dawek leków uśmierających ból, co prowadzi do śmierci [9, s. 27]. Za eutanazję bierną uznaje się także zaprzestanie leczenia choroby uleczalnej w przypadku, kiedy pacjent cierpi równolegle na chorobę nieuleczalną, odmowę lekarza do zastosowania środków ratowania życia, które uznane są za nadzwyczajne, przerwanie leczenia na prośbę pacjenta oraz przez lekarza, bez wiedzy pacjenta, kiedy ten stwierdzi, że dalsza terapia nie ma sensu oraz odmowę udzielenia jakiegokolwiek pomocy w momencie umierania człowieka [4, s. 29]. Biorąc pod uwagę przedstawione rodzaje eutanazji można wyróżnić również eutanazję dobrowolną i niedobrowolną. Ta pierwsza, która nazywa jest także eutanazją na życzenie, zachodzi w momencie, gdy pacjent sam, w pełnej świadomości, zażyczy sobie odebrania mu życia. Natomiast, eutanazja niedobrowolna (inaczej kryptanazja) zachodzi wtedy gdy pacjent jest nieprzytomny, nieświadomy, pozostaje przez długi okres w śpiączce. W takich sytuacjach podejmuje się decyzję w oparciu o tak zwany „testament życia”, który sporządzany jest, kiedy pacjent jest jeszcze przytomny i świadomy. W dokumencie tym może być zawarta wola pacjenta na temat jego śmierci, wyznaczenie osoby trzeciej, która może podejmować decyzje, podczas gdy on już nie będzie w stanie – w skrajnych przypadkach jego wola może być poddawana ocenie, przez sąd, na podstawie zeznań świadków. Na podstawie tych rozróżnień wyodrębniono także eutanazję personalną – gdy pacjent lub jego rodzina prosi o wykonanie eutanazji, oraz legalną – w momencie, kiedy o śmierci pacjenta decyduje sąd w danym kraju [4, s. 55].

Innym przypadkiem jest, kiedy pacjent popełni samobójstwo z powodu braku szansy na polepszenie się jego stanu zdrowia – taką sytuację nazywa się eutanazją samobójczą. Rodzajem takiej eutanazji jest samobójstwo wspomagane, które polega na dostarczeniu, przez osobę trzecią, śmiertelnej dawki narkotyku lub lekarstw i samodzielniemu przyjęciu ich przez pacjenta. Rozpoczęcie analizy stosunku personalistów, personistów oraz innych odmian filozofii skoncentrowanych na osobie, należy najpierw przyjrzeć się ogólnie występującemu pojęciu osoby oraz jego różnym definicjom. Słowo osoba pochodzi od łacińskiego *persona*, które oznacza maskę lub fikcyjną postać. Zostało ono przejęte przez język angielski jako *person* i przetłumaczone na język polski jako osoba. W nowożytności słowo to zaczęło być rozumiane jako rozróżnienie osoby ludzkiej od innych gatunków zwierząt [10, s. 46]. Przez dekady powstało wiele znaczeń tego pojęcia, rozróżnia się np.: osoby prawne oraz fizyczne, w sensie gramatycznym mówi się o kolejnych odmianach słów przez osoby, także w sensie filozoficznym lub biologicznym. Na tej podstawie można zauważyć, że słowo to nie jest jednoznaczne i jego interpretacja zależy od kontekstu. Niemniej jednak aktualnie bardzo często używa się zamiennie

słów osoba oraz istota ludzka. Na podstawie różnych filozofii oraz poglądów etycznych widać, że jest to znaczny błąd, ponieważ odróżnia się istoty ludzkie od osoby. Potrzeba stworzenia filozoficznej definicji pojęcia osoby wynikała z określenia jej miejsca w doktrynach filozoficznych oraz teologicznych. Ponieważ słowo osoba jest traktowane jednoznacznie z istotą ludzką to stało się ono jednym z najważniejszych pojęć dotyczących moralności. Działania moralne oraz moralność sama w sobie jest kojarzona z osobą, którą jest człowiek – jego życie jest najwyższą wartością na podstawie moralnej.

Personizm jest jedną z koncepcji etycznych istniejących na świecie. Powstał on w momencie sprzeciwu dotyczącego istnienia praw uniwersalnych, które miałyby obowiązywać w danym społeczeństwie. Personiści w swoich poglądach, odróżniają pojęcie osoby od pozostałych istot ludzkich. Osoba posiada pełen zestaw zdolności umysłowych, natomiast reszta istot ludzkich, np.: niemowlęta lub osoby starsze i chore, nie posiadają wszystkich lub pewnej części zdolności umysłowych: „Bentham miał rację pisząc, że zabicie niemowlęcia jest czynem, którego natura nie powoduje najmniejszych zaburzeń nawet w przypadku nadzwyczajnej wrażliwości, ponieważ jest jasne, że argumenty przeciwko zabijaniu osób nie odnoszą się do nowo narodzonych niemowląt. (...) Nowo narodzone dziecko nie jest autonomiczną jednostką (...) a w takim razie zabicie go nie może pogwałcić prawa do autonomii jednostki. Fakt, że jakaś istota jest istotą ludzką, w sensie przynależności do gatunku *Homo sapiens*, nie jest argumentem na rzecz tego, iż zabicie jej jest czymś złym” [11, s. 124]. Wynika z tego, że tylko osobom należy się szacunek, godność i prawo do życia, pozostałe istoty nie są nic warte. Przedstawiciele tej filozofii uważają, że zło, które wiąże się z zabijaniem człowieka nie ma żadnego związku z tym, czy postrzegamy człowieka jako istotę ludzką. Człowiek jest nazywany osobą, jeśli spełnia pewne warunki: posiada odpowiednią wiedzę, umiejętności oraz wyróżniki psychiczne. W przypadku, kiedy część z tych warunków została utracona lub jest dopiero w fazie potencjalnego pojawienia się to nie uważa się ich za zbyt istotne. Dlatego też zabicie niemowlaka lub chorego nie są traktowane jako coś złego, niemoralnego. Współcześnie definicja osoby, przedstawiana przez personistów, uległa lekkiemu zaostreniu, brzmi ona tak: „osoba to myśląca, inteligentna istota wyposażona w rozum, zdolność do refleksji, pamięć i samoświadomość. (...) Aby być osobą, należy także rozumieć samo pojęcie osoby” [10, s. 41]. Gdyby, na podstawie tej definicji, przyjrzeć się całemu społeczeństwu to można łatwo zauważyć, że znaczna jego część nie byłaby traktowana jako osoby, np.: nowonarodzone dzieci, osoby w śpiączce, chorzy psychicznie, starsi ludzie. Wynika z tego, że jeśli nie są one traktowane jako osoby to ich życie nie jest czymś znaczącym – w tym wypadku można je zabić bez nacechowania tej czynności pejoratywnie. Personiści głoszą, że jakakolwiek próba ochrony życia niemowląt lub chorych istot ludzkich, nie sensu ani racjonalnych podstaw, ponieważ założenie takiej ochrony wynika z dogmatów religijnych, które towarzyszą religii chrześcijańskiej. Stanowisko personistów daje przyzwolenie na przeprowadzanie wszelkich czystek etnicznych oraz eugenicznych, które pozwalają na „oczyszczenie” społeczeństwa z (w ich

mniemaniu) nie nieznaczących istot ludzkich. Europejskie oraz amerykańskie prawodawstwo uznaje nieletnich oraz chorych i upośledzonych za osoby: mogą one posiadać własności, mają pewne zapewnione prawa, zadawanie im krzywdy lub morderstwo są karane przez odpowiednie organy i prawa. Niemniej jednak w Encyklopedii Filozofii, której redaktorem jest Paul Edwards, można znaleźć jedną z najbardziej kontrowersyjnych definicji osoby, z której wynika, że dzieci oraz osoby chore (w różny sposób) nie są traktowane jak osoby: „osoba to po prostu każda istota będąca nosicielem praw i obowiązków. W tym sensie nie każda istota ludzka jest prawnie rzecz biorąc osobami (dzieci i umysłowo upośledzeni nie są osobami)”[12]. Takie traktowanie ludzi i hierarchizowanie ich wartości życia jest sprzeczne ze wszystkimi największymi dokumentami tego świata, np.: Deklaracja Niepodległości. Brak równości w prawach oraz traktowaniu kobiet, dzieci, chorych oraz osób starszy przeczy wszelkim definicjom sprawiedliwości i przyzwala w ten sposób na decyzje dotyczące ich dalszego życia. Błędem jest uznanie, (na podstawie definicji osoby jaką proponują personiści) że czyjeś życie można zakończyć, ponieważ nie jest taki jak, nie jest osobą. Tego typu przekonania tworzą sytuacje, w których życie ludzkie nie ma żadnego znaczenia i można się go pozbyć, ponieważ nie posiada takich samych praw jak ja. Niemniej jednak, nawet gdyby przyjęto takie rozumowanie, to pojawia się problem jak określić kto ma te prawa, kto jest osobą a kto istotą ludzką? Osoby w śpiączce, małe dzieci, chorzy mają pewien potencjał uznania je za osoby, ponieważ po wybudzeniu albo osiągnięciu dojrzałości mogą stać się osobami. Nie można więc zgadzać się na ich zabicie i nie uznać tego za czyn dobry moralnie, ponieważ w momencie śmierci nie były traktowane jako osoby. Takie podejście do życia ludzkiego jest krzywdą dla każdego kto nie jest uznany za osobę – w filozoficznym sensie.

Przeciwieństwem personizmu jest personalizm, który należy tutaj rozróżnić, ponieważ założenia tych dwóch poglądów znacznie się o siebie różnią. Personalizm jest związany z religią oraz postacią Boga, w jego założeniach każde życie ludzkie jest ważne i każdy człowiek ma prawo do życia – nieważne, czy chodzi o niemowlę, czy o schorowanego starszego człowieka. Natomiast personizm zakłada, że tylko pewna część ludzi może być nazywana osobami i posiadać prawa.

Za początek personalizmu podaje się początek XX wieku, kiedy Emmanuel Mounier rozpoczął rozpowszechnianie swojej filozofii osoby. Generalnie ten ruch filozoficzny powstał w odpowiedzi na panujące wtedy wojny oraz ludobójstwa, których dokonywano. W tych sytuacjach ludzie nie mieli tych samych praw, nie było traktowani tak samo. Niemcy wykształcili swoich obywateli w przekonaniu, że tylko oni są osobami a reszta świata to istoty ludzkie, których śmierć nikomu nie zaszkodzi, a może nawet przynieść jakieś korzyści. To był bardzo ciężki okres w historii współczesnego świata, jego konsekwencją było (między innymi) zwrócenie się ku człowiekowi i ustalenie, że jego życie jest najwyższą wartością. Mounier zwrócił uwagę kilka rzeczy, które głęboko odcisnęły się w myśli współczesnego humanizmu. Swoje poglądy przerodził w kierunek filozoficzny

(personalizm), który jest jednym z najważniejszych na świecie, stworzył postać personalisty, która miała być aktywnie zaangażowana we wprowadzanie zmian w społeczeństwie oraz zapoczątkował dalsze badanie zagadnień dotyczących człowieka – w ujęciu jego osoby i życia jako najwyższej wartości [13]. Mounier podkreślał, że człowiekiem nie jest przedmiotem a jedyną istotą, która może poznawać nie tylko to, co na zewnątrz, ale także swoje wnętrze, potrafi się rozwijać i osiągać cele, które sobie wyznaczy. Ponieważ człowiek może się rozwijać, to według Mouniera, powinien to robić na trzech płaszczyznach: „w dół (wcielając się w organizm ludzki), w górę (realizując powołanie duchowe do wyższych rzeczy) oraz wszerek (angażując się w życie społeczne)” [14, s. 102]. Z tego ostatniego elementu poznania powstanie rodzaj personalizmu nazywany katolickim. Personalizm to kierunek w filozofii, który na pierwszym miejscu stawia człowieka, ale także jego świadomość oraz posiadanie przez niego dwóch elementów: duchowego i materialnego. Nieśmiertelność duszy człowieka oraz samo istnienie elementu duchowego w jego życiu sprawia, że nakierunkowuje się jego działanie względem Boga. Wszelkie jego działania oraz są napędzane przez ten duchowy pierwiastek, co wytwarza specjalną moc, która zawiera się w twórczości oraz oddziaływaniu na innych ludzi. Personalizm zawiera się głównie w religii katolickiej i to jej założenia zbiegają się z definicją tego pojęcia. Najważniejszy jest człowiek i jego działania względem siebie oraz innych ludzi. Słownikowa definicja tego pojęcia zwraca uwagę na naturę człowieka oraz jego rozwój jako kluczowy element oraz na jego wolną wolę. Personalizm stał się swego rodzaju systemem, który różni się od siebie również ze względu na kraj, w którym funkcjonuje. Ze względu na wielu przedstawicieli tej filozofii, powstało wiele odmian personalizmu, wyróżnia się takie jak: amerykański, francuski, niemiecki, włoski, hiszpański, rosyjski oraz polski.

Personalizm katolicki, był głównie rozpowszechniany przez papieża Jana Pawła II oraz Józefa Tischnera. Niemniej jednak pierwszym filozofem, który zwrócił uwagę na personalistyczny rozwój charakteru człowieka był Lucjan Zarzecki. Uważał on, nawiązując do prac Georg'a Kerschensteinera, że charakter budują takie elementy jak: „siła woli, jasność sądu, wrażliwość, wzruszalność” [15, s. 272]. Usposobienie ludzi wpływa na każde ich zachowanie oraz działanie – dzięki niemu posiadamy chęć poznawania oraz świadomy wpływ na działanie. Zarzecki zamiennie wprowadza pojęcie osobowości z charakterem, co pozwala na inne spojrzenie dotyczące tego zagadnienia. Osobowość człowieka jest jego najważniejszą cechą, jest oceniany przez jej pryzmat oraz jego działanie i decyzje są podyktowane tym jaką osobowość posiada – to wszystko pozwala mu na samorozwój oraz określenie kierunku, w którym poprowadzi swoją działalność [15, s. 272]. Filozofia ta opiera się głównie na akcie działania człowieka – *actus humanus*, czyli działania, którego człowiek jest w pełni świadomy i czyni je w sposób wolny [16, s. 42]. Cała filozofia personalistyczna, w odniesieniu do Jana Pawła II, odnosi się do doświadczenia człowieka – taki zabieg sprawia, że działanie to staje się eksperycją moralną niosącą ze sobą naukę aprobaty osoby ze względu na jej godność [17, s. 234]. Uznanie człowieka za osobę

odbywa się głównie w krajach rozwiniętych oraz katolickich, w których działanie jest nastawione na postać człowieka a jego czyny i czyny wykonywane w stosunku do niego są poddawane ocenie moralnej ze wskaźnikami w religii chrześcijańskiej. Biorąc pod uwagę filozofię personalizmu, który stawia w centrum zainteresowania człowieka, jego godność oraz uznaje jego życie za najwyższą wartość, w odniesieniu do eutanazji można zdecydowanie powiedzieć, że taka forma zakończenia życia człowieka jest niemoralna oraz niezgodna ze wszelkimi panującymi zasadami. Oczywiście jak zauważono istnieją przypadki graniczne, podczas których można zastosować zaprzestania uporczywej terapii, niemniej jednak śmierć na życzenie chorego lub rodziny jest czymś okrutnym i nie powinna być stosowana. Człowiek jako połączenie ducha oraz ciała jest niesamowitym wytworem i nie może być traktowany jako przedmiot, coś co się zużyło albo jest trudne w utrzymaniu. Takie spojrzenie na ludzi odbiera i godność i sprawia, że ocenia się ich pod względem użyteczności, co jest sprzeczne moralnie z wszelkimi zasadami.

Odnosząc się do utylitaryzmu, którego celem (w tym wypadku) byłoby usunięcie przyczyny bólu, która może doprowadzić do szczęścia, można zauważyć, że poddanie się lub kogoś eutanazji byłoby na miejscu. W ten sposób usunięto by ból, nawet jeśli miałyby to doprowadzić do śmierci człowieka. W utylitaryzmie liczy się dobro społeczne, z tego względu jeśli chory jest ciężarem, utrapieniem dla rodziny oraz zespołu lekarskiego, który się nim zajmuje (w ramach utylitaryzmu) lepiej jest poddać go eutanazji niż skazywać większość na cierpienie związane z dalszym podtrzymywaniem życia chorego.

W przypadku konsekwencjalizmu, który zakłada maksymalizację dobra czynów poprzez analizę wszelkich możliwych skutków takiego działania, eutanazja może być rozpatrywana dwojako. Z jednej strony zabijamy człowieka, który cierpi, więc w konsekwencji nie będzie cierpiał, ale także nie będzie żył. Z drugiej strony zabijamy człowieka, ale zdecydowana większość osób w jego otoczeniu odczuje ulgę. Takie spojrzenie na sytuację jest bardzo skrajne, niemniej jednak konsekwencje przeprowadzenia eutanazji: w stosunku do chorego to śmierć, natomiast w stosunku do jego rodziny i lekarzy to możliwe poczucie winy, wyrzuty sumienia, ulga itd. Konsekwencjalizm zakłada maksymalizację dobra, która może prowadzić do uśmiercenia jednego istnienia, aby reszcie żyło się lepiej.

Deontologia zakłada istnienie czynów absolutnie zakazanych moralnie, do których zalicza się zabicie drugiej osoby. Eutanazja w większości przypadków jest traktowana jako zabójstwo dlatego też w założeniu deontologizmu będzie to czyn zakazany. Wynika z tego, że to jedyna postawa etyczna, która uznałaby eutanazję za czyn zły moralnie. Tutaj nie liczy się maksymalizacja dobra, a godność i życie człowieka, który zostałby skazany na śmierć.

Na podstawie przedstawionych informacji - rozróżnienia definicji, pochodzenia słowa eutanazja, przybliżeniu różnic pomiędzy występującymi rodzajami zakończenia życia przez osoby trzecie - można zauważyć, że wszelkie próby zrozumienia oraz walki z tym procederem nie będzie łatwy.

Każdy człowiek powinien mieć prawo decydowania o sobie, wynika z tego, że powinniśmy zezwolić na przeprowadzanie eutanazji. Niemniej jednak takie pozwolenie mogłoby doprowadzić do bardzo niebezpiecznego proceduru, który został już w niewielkim stopniu zauważony w krajach zachodnich. Eutanazja, tak samo jak inne problemy etyczne, skłania nas do pewnej refleksji nad naszym życiem i decyzjami, które podczas niego podejmujemy.

Bibliografia:

1. A. Fularz, Moralna niedopuszczalność eutanazji, w: Eutanazja a opieka paliatywna, red. A. Biela, Lublin 1996
1. T. Morus, Utopia, wyd. DeAgostini, Warszawa 2001
2. K. Śmigacz, Pojęcie i rodzaje eutanazji, data dostępu: 02.03.2018 r., www.wspia.eu/file/20295/70-ŚMIGACZ+KAROLINA.pdf
3. R. Citowicz, Prawnokarne aspekty ochrony życia człowieka a prawo do godnej śmierci, Warszawa 2006
4. Hasło: eutanazja, w: Mały słownik języka polskiego, wyd. PWN, Warszawa 1969
5. W. Kopaliński, Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych, Łódź 2000
6. J. Stolarczyk, Słowo o eutanazji, w: Eutanazja a opieka paliatywna, Lublin 1996
7. Katechizm Kościoła Katolickiego, wyd. Pallotinum, Poznań 1994, 2277
8. Ks. J. Śledzionowski, Eutanazja – dobra śmierć czy zabójstwo człowieka, wyd. Jedność, Kielce 2010
9. J. Teichman, Etyka społeczna. Podręcznik dla studentów, wyd. Oficyna Naukowa, Warszawa 2002
10. P. Singer, Etyka praktyczna, wyd. Książka i wiedza, Warszawa 2003
11. Encyclopedia of philosophy, red. Paul Edwards, wyd. Macmillan, New York 1967
12. J.M. Burgos, Personalizm: autorzy i tematy nowej filozofii, tł. K. Koprowski, Centrum Myśli Jana Pawła II, Warszawa 2010
13. S. Kunowski, Podstawy współczesnej pedagogiki, wyd. Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1993
14. T. Koberzycki, Filozofia osobowości. Od antycznej teorii duszy do współczesnej teorii osoby, wyd. Eneteia, Warszawa 2001
15. A. Szostek, Pogadanki z etyki, Biblioteka „Niedzieli”, Częstochowa 1993
16. W. Chudy, Filozofia personalistyczna Jana Pawła II (Karola Wojtyły), w: Teologia Polityczna 3/2005-2006, s. 234

MATEMATYKA W SŁUŻBIE LUDZKOŚCI – HISTORIA STATYSTYKI MEDYCZNEJ

Biernacki Mateusz,
student Wydziału Matematyki i Informatyki Uniwersytetu Jagiellońskiego
mati.biernacki31@gmail.com

Król Jerzy,
student Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego
Urban Szymon,
student Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego

Promotor -
doktor nauk medycznych Monika Zamachowska,
Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego

Streszczenie

Medycyna oparta na faktach (*EBM – evidence based medicine*) stanowi wzorzec dla współczesnego systemu opieki zdrowotnej, o który opierają się najnowsze międzynarodowe wytyczne i zalecenia dla lekarzy. Wyniki terapii oraz konkretne rezultaty przeprowadzonych działań są mierzone w sposób matematyczny, co pozwala na porównywanie skuteczności zastosowanych metod leczenia. Historia statystyki medycznej zaczyna się od Hipokratejskich początków mających niewiele wspólnego ze współczesną jej formą.

Ewolucja Statystyki medycznej nierozzerwalnie związana była z epidemiami prześladowającymi ludzkość. Prócz wybitnych lekarzy w jej rozwój przyczynili się matematycy tacy jak John Graunt, Williamem Petty czy Jacob Bernoulli tworzący obliczeniowe podstawy tej dziedziny nauki. Dynamiczna fuzja medycyny ze statystyką zaczyna się od czasów badań nad efektywnością upuszczania krwi przeprowadzonych przez Pierre Charlesa Alexandrea Louisa w 1828. Wkrótce po tym metody statystyczne opisane przez Karla Pearsona i zastosowane przez Majora Greenwooda stały się podstawą dla nowoczesnych metod wykorzystywanych w popularnym dziś EBM.

I. Wstęp

Statystyka, w takim tego słowa znaczeniu jakim rozumiemy po dziś dzień, narodziła się stosunkowo niedawno. Samo słowo pochodzi z 1749 r. od niemieckiego *Statistik*. Rozwój tej dziedziny był ściśle związany z rozwojem teorii prawdopodobieństwa, który to pozwolił oprzeć Statystykę na solidnych podstawach teoretycznych. I choć przez wielu jest niedoceniana, czy też lekceważona, podobnie jak rachunek prawdopodobieństwa, daje nam potężne narzędzia pozwalające opisywać i interpretować duże ilości danych. Mark Twain, pisząc „*Są trzy rodzaje kłamstw: kłamstwa, bezczelne kłamstwa i statystyki*” prawdopodobnie nie zdawał sobie sprawy z tego, że to właśnie ona pozwoliła **Pierre-Charles-Alexandre Louisowi** jeszcze 7 lat przed narodzinami pisać z powodzeniem, iż najbardziej popularna w tamtym okresie metoda leczenia

gorączki poprzez upuszczanie krwi nie daje żadnego efektu terapeutycznego. Jednak długą drogę musiała przebyć ta dziedzina nauki, żeby od zwykłego zliczania populacji dojść do metod pozwalających wyszukiwać korelacje w zbiorach danych pacjentów i formułować płynące z nich wnioski na temat efektywności zastosowanych metod leczenia.[1]

2. Narodziny statystyki

Historycy próbujący opisać powstanie statystyki i rachunku prawdopodobieństwa musieli odpowiedzieć na takie same pytania jak w przypadku historii całej matematyki – jest ona odkrywana, czy tylko opisywana przez uczonych? Z całą pewnością przez tysiące lat różne cywilizacje używały podstaw algebry do czynności takich jak handel, spisy ludności czy obliczanie wielkości danin i podatków. Niemal każda ze starożytnych cywilizacji uczyła się takich rzeczy niezależnie od innych, o czym świadczą chociażby skrajnie różne metody zapisu liczb (Indiańskie Kipu, Egipskie hieroglify, Chińskie kreski) [2], działań matematycznych, a także nawet różnych systemów liczbowych (Starożytni Sumerowie używali systemu sześćdziesiątego zamiast znanego nam dzisiaj dziesiętnego)[3]. Wraz z rozwojem cywilizacji, pojawiały się nowe odkrycia w każdej z dziedzin nauki, także w matematyce. Jednak do powstania chociażby koncepcji rachunku prawdopodobieństwa, czyli podstawy statystyki, była jeszcze długa droga.

Grecy uważali bowiem, że bogowie decydują o całym życiu, zatem prawdopodobieństwo w ogóle nie wchodziło w zakres rozważań ich uczonych. Jednakże to właśnie tam narodziło się coś, co moglibyśmy nazwać początkiem statystyki. W V w. p.n.e. Ateńczycy podczas bitwy pod Platejami szacowali wysokość drabin jakie będą potrzebować by wspiąć się na mury. Kazano żołnierzom liczyć cegły w murze, a następnie pomnożono najczęściej pojawiającą się wartość (modę) przez wysokość pojedynczej cegły. Drugie ważne pojęcie w statystyce, średnia arytmetyczna, także była im znana [4]. Jednakże dalsze próby rozwoju tej dziedziny nauki były skazane na porażkę między innymi przez problemy zapisem liczb. Rzymianie do zapisu olbrzymich wartości musieli używać dużej ilości znaków. Egipcjanie i Sumerowie poradzili sobie z tym wprowadzając nowe znaki oznaczające coraz to większe liczby, ale wciąż pozostawał najważniejszy problem – brak pojęcia ułamków, oraz brak liczby zero. Choć pierwszy problem był nie do przeskoczenia, z drugim starano sobie radzić wprowadzając pustą przestrzeń między znakami.

Z pomocą przyszła dopiero matematyka hinduska. Odnaleziony w 1881 roku manuskrypt z Bakhshali jest dowodem, że już III w. Hinduscy matematycy opracowali koncepcję zera. Co więcej, znane nam do dzisiaj cyfry nazywane popularnie arabskimi, opracowane zostały także przez Hindusów – nazwa zaś wzięła się stąd, że Arabowie, a dokładniej perski matematyk Muhammad ibn Musa al-Chuwarizmi, rozprzestrzenili je w Europie w średniowieczu. Jednak z całą pewnością można powiedzieć, że to Arabowie uczynili kolejny ważny krok w kierunku rozwoju statystyki i rachunku prawdopodobieństwa. Żyjący w latach 801-873 Arabski filozof, matematyk i lekarz Al-Kindi napisał „*Manuscript*

on *Deciphering Cryptographic Messages*". Traktował on o metodzie łamania szyfrów przez analizę różnic częstotliwości występowania znaków w tekście. Pisał on: „*Jednym ze sposobów rozwiązania zaszyfrowanej wiadomości, jeśli znamy język tekstu, jest znalezienie innego zwykłego tekstu tego samego języka na tyle długiego, by wypełnić jeden arkusz, a potem policzyć występowanie każdego znaku. [...] Następnie patrzymy na szyfr, który chcemy rozwiązać, i również klasyfikujemy symbole. Znajdujemy najczęściej powtarzający się symbol i zamieniamy go do postaci „pierwszej” z próbki tekstu jawnego, następnie drugą, trzecią, dopóki nie uwzględnimy wszystkich symboli.*” Metoda ta, choć wydaje się banalna i bazująca na podstawowych funkcjach statystyki matematycznej, w tamtym czasie była przełomowa [5].

Niestety, aż do końca średniowiecza matematyka nie rozwijała się zbyt szybko. Zmieniło to dopiero nadejście czasów nowożytnych. Choć średnia arytmetyczna była znana już starożytnym Grekom, nie została uogólniona na więcej niż dwie wartości. Dopiero opisanie przez Simona Stevina w 1585 r. systemu dziesiętnego pozwoliło na takie obliczenia. Metoda ta została pierwszy raz użyta przez Tycho Brahe, który próbował zmniejszyć błędy w swoich szacunkach lokalizacji ciał niebieskich. Idea mediany, podobnie znana już starożytnym Grekom, opisana została w 1599 r. przez Edwarda Wrighta w „*Certaine Errors in Navigation*”. Autor uważał, że mediana jest najprawdopodobniej poprawną wartością w serii obserwacji.

Jednak za narodziny statystyki najczęściej uważa się dopiero rok 1662, kiedy to John Graunt wraz z Williamem Petty’em opracowali metody statystyczne i opisowe, stanowiące podstawy współczesnej demografii. Stworzyli oni także pierwszą tablicę życia. W swojej książce „*Natural and Political Observations Made upon the Bills of Mortality*” William Petty dokonał pierwszej statystycznej oceny populacji Londynu. Wiedział on, iż rocznie w Londynie jest około 13,000 pogrzebów, zaś na każde 11 rodzin umierały rocznie 3 osoby. Średnia wielkość rodziny wynosiła 8 osób, co pozwoliło mu oszacować populację Londynu na 384,000 ludzi. Jest to pierwsze znane zastosowanie estymatora.

Pierwotnie zakres badań nad statystyką ograniczał się do danych przydatnych do zarządzania. Matematyczne podstawy do rozszerzenia tego tematu opierały się na zapoczątkowanej w XVI wieku przez Pierre’a de Fermata i Blaise’a Pascala nowej teorii prawdopodobieństwa. Jacob Bernoulli w „*Ars Conjectandi*” (opublikowana pośmiertnie w 1713 r.) przedstawił ideę reprezentowania pewności jako jedynki, zaś prawdopodobieństwa jako liczby od zera do jeden. Opracował on ponadto Prawo Wielkich Liczb, które stwierdza, że wraz ze wzrostem liczby obserwacji, rzeczywista częstotliwość zdarzenia zbliża się do teoretycznego prawdopodobieństwa. Była to podstawa wszystkich współczesnych wnioskowań statystycznych.

3. Statystyka współczesna

Początki teorii statystycznej leżą w XVIII wieku, jednakże współczesna statystyka narodziła się na przełomie XIX i XX w. w **trzech fazach**.

Pierwszy etap – na przełomie wieków Francis Galton i Karl Pearson

przekształcili statystykę z teoretycznych rozważań w dziedzinę matematyki wykorzystywaną już nie tylko w nauce, ale także w przemyśle i polityce.

Francis Galton, urodzony w 1822 r. w Sparbrook, Birmingham, brytyjski wynalazca, lekarz i statystyk, jest uznawany za jednego z głównym założycieli nowoczesnej teorii statystycznej. Jego wkład z tę dziedzinę obejmował między innymi opracowanie i wprowadzenie pojęć odchylenia standardowego, korelacji, regresji do średniej. Zainspirowany dziełami swojego krewnego Darwina zajął się badaniem dziedziczenia cech u ludzi, koncentrując się na dziedziczeniu inteligencji. Był pionierem w zastosowaniu metod statystycznych do studiowania indywidualnych różnic ludzkich – między innymi wysokości, wagi. Jako pierwszy zastosował też ankiety do zbierania danych. W swoim artykule „*One Vote, One Value*” z 1907 r. traktował o przydatności mediany. Opisał w nim swoją pracę w której badał dokładność 787 domysłów wag wołu na targu. Mediana przypuszczeń wynosiła 1198 funtów, podczas gdy rzeczywista waga była równa 1208 [6].

Publikacje Galtona wzbudziły zainteresowanie innego genialnego matematyka tamtego okresu, Karla Pearsona. Pod koniec XIX w. pracował on w University College London a jego badania obejmowały dziedziny biologii, antropometrii, medycyny i statystyki matematycznej. Prace Galtona i Pearsona stanowią podstawę wielu metod, które są obecnie powszechnie stosowane w statystyce, takich jak współczynnik korelacji, metoda momentów dopasowywania rozkładów do próbki danych, system krzywych ciągłych Pearsona oraz wartość P [7].

Drugi etap – w latach 1910-1920 William Sealy i Ronald Fisher opracowali projektowanie modeli eksperymentów, testowania hipotez i technik stosowanych przy pracach nad małymi próbkami danych.

Ronald Fisher, urodzony w 1890 r. w Londynie, był brytyjskim genetykiem i statystykiem. W nowatorskim artykule „*The Correlation between Relatives on the Supposition of Mendelian Inheritance*” z 1918 r. po raz pierwszy wprowadził pojęcie wariancji. Rok później w Rothamsted Experimental Station rozpoczął szeroko zakrojone badania nad obszernymi zbiorami danych rejestrowanych przez wiele lat, które to zaowocowały serią raportów pod ogólnym tytułem „*Studies in Corp Variation*”. Był pionierem w tworzeniu zasad projektowania eksperymentów, a także opracował metody analizy wariancji (ANOVA). Jest ponadto autorem dwóch bez wątpienia przełomowych podręczników: „*Statistical Methods for Research Workers*” z 1925r. oraz „*The Design of Experiments*” z 1935 r. Co więcej, zawdzięczamy mu też metodę estymacji punktowej [8][9].

William Sealy Gosset, urodzony w 1876 r. w Canterbury, przez większość życia pracował w browarach Guinnessa, gdzie zajmował się między innymi kontrolą jakości piwa i surowców do jego produkcji. Doprowadziło go to do rozważań na temat statystyki oraz szacowania nieznanych parametrów. Publikował pod pseudonimem Student. Świat nauki zawdzięcza mu między innymi wprowadzenie rozkładu t Studenta – ciągłego rozkładu prawdopodobieństwa przydatnego w sytuacjach, gdy wielkość próbki jest mała,

a odchylenie standardowe nieznanne.

Trzeci etap – wiązał się głównie z udoskonaleniem i rozszerzeniem wcześniejszych osiągnięć. Zawdzięczamy go pracy przede wszystkim Egona Pearsona (syna Karla Pearsona) i Jerzego Neymana w latach 30. XX w. Wprowadzili oni także pojęcia mocy testów i przedziałów ufności [10].

Obecnie metody statystyczne stosowane są niemal we wszystkich dziedzinach, które wymagają podejmowania decyzji. Pozwalają one na dokładne wnioskowanie z zebranego zbioru danych.

4. Nieśmiało wielkiego początku...

Starając się opisać tematy medycyny i matematyki nie sposób nie natknąć się na stanowisko, iż są to dyscypliny tak różne, że nie należy doszukiwać się związków i zależności pomiędzy nimi. Ta koncepcja, może znaleźć potwierdzenie w tendencji dawnych lekarzy do niedostrzegania statystyki jako rzeczy istotnej.

Mimo, że zarówno sztuka lekarska jak i wiedza matematyczna rozwijała się w kulturach starożytnych, metody numeryczne i ich zastosowanie w medycynie musiały przejść długą i żmudną drogę.

Hipokrates z Kos (460 - 370), zwany „ojcem medycyny” także w tej kwestii okazuje się być jednym z pionierów. Jego wiedza na temat chorób miała charakter empiryczny – to właśnie na podstawie obserwacji i doświadczeń Hipokrates wyciągał wnioski prowadzące do ustalenia diagnozy i dobierał odpowiadające jej sposoby leczenia. Był zwolennikiem bacznej obserwacji nie tylko objawów przedmiotowych ale i zmian zgłaszanych przez podmiot terapii jaki stanowił pacjent i na ich podstawie zalecał kierowanie się zasadami racjonalizmu w postępowaniu lekarskim [11].

Czasy Słynnych lekarzy Starożytnego Rzymu nie wniosły wiele w kwestii wykorzystania danych statystycznych w celach medycznych. Znane było, co prawda prowadzenie niekiedy rejestrów zmarłych obywateli czy liczenie poległych i rannych żołnierzy podczas wszelakich kampanii, natomiast nie przekładało się to na rozwój medycyny. Prowadzenie swoistych rejestrów zmarłych osiągnęło duży poziom zaawansowania na terenie miast północnej Italii w XV wieku. Nauczni wcześniejszymi epidemiami dżumy, władarze tamtych miast powołali komitety do spraw zdrowia mające za zadanie zapobieganie, przewidywanie i przeciwdziałanie podobnym pomorom w przyszłości. Jednym z zaleceń wprowadzonym w życie za sprawą komitetów były karty zgonu dokładnie opisujące imię, wiek i przyczynę śmierci denata zatwierdzoną przez certyfikowanego lekarza.

Na terenach Rzeczypospolitej rejestrem narodzin i zgonów (często z podaną przyczyną) zajmowali się duchowni prowadząc księgi parafialne obejmujące ludność z danego obszaru. Zebrane dane pozwalały nie tylko na kontrolowanie rozwoju plag chorób ale także na wymianę informacji między ośrodkami [12].

5. La methode numerique, czyli szczypta matematyki w sztuce lekarskiej

Podejmując rozważania o dziedzictwie Pierre Charlesa Alexandre Louis'a należy rozpocząć od przybliżenia źródeł poznania na temat chorób, z których

współcześni mu lekarze czerpali poszerzając zasoby wiedzy medycznej.

Pierwsze podejście znane już w czasach starożytnych przez Hipokratesa opisane zostało w dziele *De Medicina (47 n.e)* rzymskiego uczonego Korneliusza Celsusa i polegało na wyciąganiu wniosków o objawach i rokowaniu choroby na podstawie skrupulatnych obserwacji czynionych przez medyka: *Nauka wynika z empirii*. Holdowali mu też tacy antyczni myśliciele jak Serapion z Aleksandrii, Apolloniusz z Kition, Glaucias i Herodot z Tarsu.

Według tych poglądów medycyna opiera się na trzech filarach, które stanowią:

1. Obserwacja – spostrzeżenia poczynione podczas własnej praktyki,
2. Historia – opisane doświadczenia innych lekarzy,
3. Analogie – podobne choroby, nawet jeśli nieznanne, należy leczyć podobnie.

Popiecznikami kolejnej metody zwanej *fizjologią eksperymentalną* byli nazywani jej ojcem Francois Magendie, Xavier Bichat czy Claude Bernard. Metodyka polegała na opracowywaniu hipotez fizjologicznych na podstawie obserwacji klinicznych wynikających z eksperymentów przeprowadzonych na zwierzętach, testowała wyniki badań laboratoryjnych u pacjentów i stosowała protokoły fizjologiczne w celu zmiany praktyk klinicznych.

Ostatnią metodę – *metodę numeryczną* - zapoczątkował sam Pierre Charles Alexandre Louis zastosowując ją w badaniu oceniającym skuteczność upuszczania krwi.

Pierre Charles Alexandre Louis urodził się w małym miasteczku Ai w Szampanii. Pierre Charles Alexandre Louis naukę rozpoczął w Reims w 1807, początkowo zajmując się prawem, zmienił kierunek na medycynę, którą ukończył w 1813 r w Paryżu. Po zakończeniu nauki wyjechał do Rosji, gdzie praktykował przez następne 6 lat. Począwszy od 1816 roku zamieszkał w Odessie, gdzie był świadkiem spustoszenia wywołanego przez epidemię błonicy w 1820 r. Ogrom szkód i bezradność medycyny skłoniły Louisa do powrotu do Paryża, w celu prowadzenia badań pozwalających mu uporać się z podobnym nieszczęściem w przyszłości.

W Paryżu Louis zauważył jednak, że medycyna nie postępuje wcale szybciej niż w Rosji. Teoria nie miała oparcia w wiarygodnych danych. Lekarze podczas terapii pacjentów polegałi głównie na swojej pamięci i uzasadniali swoje poczynania intuicją. Louis uważał, że medycyna może stać się nauką tylko wtedy, gdy opiera się na dużej liczbie szczegółowych obserwacji, które poddają się analizie numerycznej.

Pierwsze badanie przeprowadzone przez Louisa z wykorzystaniem wnikliwego gromadzenia danych z dostępnych mu opisów przypadków pacjentów miało miejsce w 1823. Następne traktujące o objawach gruźlicy i przeprowadzone na 120 pacjentach ujrzalo światło dzienne w 1825. Parę lat później zajął się też badaniem duru brzuszego do czego wykorzystał około 50 pacjentów.

Jedną z najbardziej rozpowszechnionych dolegliwości doskwierających

społeczeństwu w XIX wieku były gorączki.

François Joseph Victor Broussais (1772-1838), wpływowo paryski lekarz i jakobin, twierdził, że wszystkie gorączki wynikają z jednego powodu - są objawami zapalenia poszczególnych organów wewnętrznych. Uznał w związku z tym, że upuszczanie krwi przy pomocy nakładania pijawek na powierzchnię ciała odpowiadającą narządowi objętemu stanem zapalnym będzie najlepszą metodą leczenia. Teorie Broussaisa szybko zyskały popularność wśród współczesnych francuskich lekarzy. Tylko w roku 1833 r. do Francji sprowadzono około 42 milionów pijawek i upuszczono za ich pomocą około 5 milionów litrów krwi [1].

Pierre-Charles-Alexandre Louis wątpił w słuszność teorii Broussaisa, czego dowodem była publikacja szeregu monografii przeciwko niej. Najważniejsza z nich - „*Badania nad wpływem upuszczania krwi w niektórych chorobach zapalnych*” - pojawiła się jako artykuł w *Annales de Médecine Générale* w 1828 roku.

Louis oparł swoje wnioski o obserwacje poczynione podczas pracy w paryskim szpitalu *La Charite'* gdzie skrupulatnie kompletował dokumentację medyczną pacjentów. Do swojej pracy wybrał 77 pacjentów cierpiących na zapalenie płuc i podzielił ich dwie grupy według czasu w którym upuszczono im krew:

Grupa nr 1 obejmowała osoby, którym upuszczono krew od 1 do 4 dni od czasu rozpoznania choroby – 41 osób, zaś grupa nr 2 te, którym upuszczono krew od 5 do 9 dni od czasu rozpoznania choroby – 36 osób.

W Grupie 1 śmiertelność wyniosła 44% (18/41 osób zmarło), co w porównaniu z Grupą 2 - śmiertelność wyniosła 25% (9/36 osób zmarło) pozwoliło Louisowi wyciągnąć wnioski, że pacjenci którym krew upuszczono później przeszli już najpoważniejszy okres choroby a upuszczenie krwi nie ma żadnego efektu terapeutycznego. Metodę tę nazwał *La methode numerique*.

Louis stwierdził ponadto, iż: „*Liczenie nie jest łatwe[...]gdź trzeba wziąć pod uwagę różnice wieku, płci, temperamentu, stan fizyczny, naturalną historię choroby i błędy podczas terapii*”, „*Jedynym zarzutem, który można wystosować do metody numerycznej jest fakt, iż jej prawidłowe wykonanie pociąga za sobą wiele trudności... czyli znacznie więcej pracy i czasu niż najbardziej wybitni członkowie naszego zawodu są w stanie poświęcić temu.*”

Pierre-Charles-Alexandre Louis może być dziś nazwany pionierem epidemiologii klinicznej, jego metoda numeryczna jako pierwsza brała pod uwagę badania na populacji pacjentów uwzględniającą podział na grupy, tworząc podwaliny pod dzisiejszy EBM – medycynę opartą na faktach [13].

Z kolei Niemiecki uczony Carl Wunderlich (1815-1877) przyjął stanowisko próbujące połączyć dwie współczesne mu metody tj. numeryczną i eksperymentalną, co jednak nie spotkało się z wielką aprobatą środowiska lekarskiego.

Wreszcie należy przytoczyć postać wybitnego angielskiego lekarza Johna Snowa (1813-1858), który zapisał się złotymi zgłoskami w historii epidemiologii, przede wszystkim z powodu jego pracy przy odkryciu źródła epidemii cholery

w dzielnicy Soho w Londynie, w 1854. Dane zbierane na podstawie wywiadów, obserwacji i badań wody z wodociągów na *Broadstreet* zostały skrzętnie sklasyfikowane według zasad bliskim współczesnym, a następnie przedstawione w postaci graficznej jako mapy epidemii cholery [11].

6. W kierunku nowoczesności

W drugiej połowie XIX wieku wraz z postępem technologicznym i upowszechnianiem nowoczesnych metod badawczych ilość danych liczbowych zgromadzonych podczas badania systemów biologicznych rosła.

Poprzez znaczny stopień trudności w interpretacji często niejednoznacznych wyników pomiarowych w fizjologii początkowo uważano, że nie można łączyć rzeczywistych pomiarów biologicznych i teoretycznych rozważań matematyki jak np. rachunek prawdopodobieństwa.

Podjęcie to zaczęło się zmieniać za sprawą dwóch wybitnych przedstawicieli Brytyjskiej Szkoły Biometrycznej: Francisa Galtona i jego ucznia Karla Pearsona wspomnianych we wcześniejszym rozdziale oraz Majora Greenwooda.

Major Greenwood (1880- 1949), jako pierwszy lekarz postanowił zastosować nowe metody Pearsona w swoich badaniach. Będąc początkującym naukowcem nawiązał kontakt z Pearsonem, który zgodził się na współpracę. Greenwood zasłynął w środowisku medycznym poprzez wytknięcie Albrightowi Rightowi popełnienie błędu matematycznego podczas przeprowadzania badań nad skutecznością szczepień.

Greenwood będąc prominentnym epidemiologiem i statystykiem został przewodniczącym wydziału statystyki w *Instytucie Medycyny Prewencyjnej Listera*.

Wkrótce po tym został powołany do pracy w Brytyjskim Ministerstwie Zdrowia. Był wielkim poplecznikiem zastosowania nowoczesnych metod statystycznych w medycynie, zawdzięczamy mu tak zwaną Statystykę Greenwooda której użył w swoim badaniu „*The Statistical Study of Infectious Diseases*” opublikowanym w *Journal of the Royal Statistical Society*[15].

7. Lekarze matematycy

Wczesną historię medycyny można opisać jako błądzenie ślepego – lekarzom brakowało nie tylko wiedzy anatomicznej, fizjologicznej i patologicznej, ale także narzędzi pozwalających wnioskować z poczynionych obserwacji i analizować pozornie nieskorelowane przypadki pacjentów. Niemożliwym jest odpowiedzenie na pytanie jak wyglądałaby ona współcześnie, gdyby nie dokonania wymienionych w pracy uczonych. Niewątpliwym jest jednak fakt, iż ci, którzy wnieśli najwięcej, jak chociażby Galton, Fisher czy Louis, nie ograniczali się tylko do jednej dziedziny nauki – medycyny. Zrozumieli oni, jak wiele można osiągnąć studiując i łącząc ze sobą różne dyscypliny ściśle. Narodziny statystyki umożliwiły stworzenie nowych metod, które pozwoliły zastąpić te stosowane od tysiącleci. Dzisiaj modelami i algorytmami matematycznymi wspiera się nie tylko diagnozowanie, ale i leczenie chorób. I choć to lekarzom matematykom zawdzięczamy taki postęp w medycynie, warto przytoczyć tu słowa Galena:

„najlepszy lekarz jest także filozofem”[11].

Bibliografia

1. Ackerknecht EH. *Medicine at the Paris Hospital, 1794-1848*. Baltimore: Johns Hopkins Press, 1967.
2. Charles C. Mann, *Unraveling Khipu's Secrets*, „Science” (5737) 12 Aug 2005, s. 1008-1009.
3. Dr. Christoph Grandt: *Das Babylonische Sexagesimalsystem*.
4. A Brief History of Statistics ALPHA Seminar August 29, 2017.
5. O'Connor John J. ; Robertson, Edmund F. , „Abu Yusuf Yaqub Ibn Ishak al-Sabbah Al-Kindi”, *MacTutor History of Mathematics archive* , University of St Andrews
6. Galton F (1907) *One Vote, One Value*. *Nature* 75: 414.
7. Varberg, Dale E. (1963). „The development of modern statistics”. *The Mathematics Teacher*. **56** (4): 252–257.
8. Fisher, Ronald A. (1918). „The Correlation Between Relatives on the Supposition of Mendelian Inheritance”. *Transactions of the Royal Society of Edinburgh*. **52** (2): 399–433.
9. Fisher, R.A. (1925). *Statistical Methods for Research Workers*. Oliver and Boyd Edinburgh.
10. Neyman, J (1934) On the two different aspects of the representative method: The method of stratified sampling and the method of purposive selection. *Journal of the Royal Statistical Society* 97 (4) 557-625.
11. Ryszard Witold Gryglewski *From Hippocrates to statistics. A historical perspective*; *Bio-Algorithms and Med-Systems* 2015; 11(3): 129–134.
12. Moriyama IM, Loy RM, Robb-Smith AHT. History of the statistical classification of diseases and causes of death. Rosenberg HM, Hoyert DL, eds. Hyattsville, MD: National Center for Health Statistics. 2011.
13. Pierre Charles Alexandre Louis: Master of the spirit of mathematical clinical science M Best, D Neuhauser *Qual Saf Health Care* 2005;14:462–464.
14. Jolliffe, I. T. (2002). *Principal Component Analysis*, New York: Springer Verlag.
15. History of statistical thinking in medicine- Tar Timothy Chen, 2003, s8-11.

ZAWIERANIE UMÓW PRZEZ PRZEDSIĘBIORCĘ PRZY WYKORZYSTANIU KOMUNIKACJI ELEKTRONICZNEJ – WYBRANE ZAGADNIENIA

Węgliński Konrad

magister na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II w

Lublinie

koonrad.w@gmail.com

1. Uwagi wprowadzające

W czasach wysokiego stopnia rozwoju technologii oraz istotnego wzrostu wykorzystania komunikacji elektronicznej przy prowadzeniu działalności gospodarczej, coraz większe znaczenie mają przepisy regulujące zagadnienie zawierania umów przez przedsiębiorców za pośrednictwem komunikacji elektronicznej zarówno z konsumentami, jak też z innymi przedsiębiorcami.

Wykorzystywanie w swojej działalności gospodarczej komunikacji elektronicznej powinno wiązać się z wysokim stopniem wiedzy na temat rozbudowanych obowiązków ustanowionych przez polskiego ustawodawcę przede wszystkim w ustawie z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1145) (dalej: „Kodeks cywilny”) oraz w ustawie z dnia 30 maja 2014 r. o prawach konsumenta (t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 134 z późn. zm.) (dalej: „ustawa o prawach konsumenta”), jak również – z drugiej strony - mechanizmów prawnych, które pozwalają w stopniu możliwie największym zabezpieczyć interesy przedsiębiorcy.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie podstawowych zagadnień związanych z komunikacją przez przedsiębiorców z konsumentami przy wykorzystaniu środków elektronicznych, w szczególności w kontekście umów zawieranych na odległość oraz poza lokalem przedsiębiorcy. Następnie, artykuł poddaje analizie przepisy regulujące komunikację pomiędzy przedsiębiorcami przy wykorzystaniu elektronicznych środków komunikacji. Wreszcie, artykuł przedstawia podstawowe mechanizmy prawa cywilnego pozwalające dokonać stosownych modyfikacji zawieranych umów w celu zabezpieczenia interesów przedsiębiorcy w najwyższym stopniu.

2. Komunikacja elektroniczna z konsumentami

Zgodnie z art. 22¹ Kodeksu cywilnego konsument uważa się osobą fizyczną dokonującą z przedsiębiorcą czynności prawnej niezwiązanej bezpośrednio z jej działalnością gospodarczą lub zawodową.

Kluczowe uregulowania w kontekście prowadzenia komunikacji z kontrahentami będącymi konsumentami wyłącznie w formie elektronicznej znajdują się w ustawie o prawach konsumenta. Szczególnie istotne znaczenie mają obowiązki nałożone przez ustawodawcę na przedsiębiorcę w przypadku umów zawieranych poza lokalem przedsiębiorstwa lub na odległość. Należy podkreślić, że nie są to sytuacje tożsame. Ustawodawca zdefiniował te dwie sytuacje następująco:

- umowa zawarta na odległość oznacza umowę zawartą z konsumentem w ramach zorganizowanego systemu zawierania umów na odległość, bez jednoczesnej fizycznej obecności stron, z wyłącznym wykorzystaniem jednego lub większej liczby środków porozumiewania się na odległość do chwili zawarcia umowy wyłącznie;

- umowa zawarta poza lokalem przedsiębiorstwa oznacza umowę z konsumentem zawartą:

a) przy jednoczesnej fizycznej obecności stron w miejscu, które nie jest lokalem przedsiębiorstwa danego przedsiębiorcy,

b) w wyniku przyjęcia oferty złożonej przez konsumenta w okolicznościach, o których mowa w lit. a,

c) w lokalu przedsiębiorstwa danego przedsiębiorcy lub za pomocą środków porozumiewania się na odległość bezpośrednio po tym, jak nawiązano indywidualny i osobisty kontakt z konsumentem w miejscu, które nie jest lokalem przedsiębiorstwa danego przedsiębiorcy, przy jednoczesnej fizycznej

obecności stron,

d) podczas wycieczki zorganizowanej przez przedsiębiorcę, której celem lub skutkiem jest promocja oraz zawieranie umów z konsumentami.

Cechą charakterystyczną umowy zawartej na odległość jest to, że przy jej zawieraniu strony nie pozostają ze sobą w fizycznej styczności w określonym punkcie przestrzennym. W przypadku umów zawartych na odległość niezbędne jest wykorzystanie odpowiednich środków porozumiewania, przez co należy rozumieć każdy środek umożliwiający komunikację osobom, które nie znajdują się fizycznie w tym samym miejscu, m. in. telefon, poczta elektroniczna, strona internetowa [2, LEX/el]. Należy podkreślić, że umowa może być zakwalifikowana jako zawarta na odległość jedynie w sytuacji, gdy w czasie całego procesu jej zawierania przedsiębiorca komunikuje się z konsumentem wyłącznie za pośrednictwem środków porozumiewania się na odległość, a do bezpośrednich spotkań między nimi w ogóle nie dochodzi. Jeżeli w toku negocjacji lub przygotowywania się stron do zawarcia umowy dojdzie do chociażby jednego spotkania stron lub ich reprezentantów w jednym miejscu w przestrzeni (franc. *tête-à-tête*), do takiej umowy zastosowanie mogą mieć przepisy o ochronie konsumenta w umowach zawartych poza lokalem przedsiębiorstwa albo w innych umowach, aniżeli umowy zawierane poza lokalem przedsiębiorstwa lub na odległość [5, s. 9-10]. W piśmiennictwie podkreśla się, że kategoria umów zawartych na odległość została wyróżniona ze względu na szczególne zagrożenia, jakie ten tryb dokonania czynności prawnej rodzi dla konsumenta. W przypadku umów zawartych na odległość asymetria informacji między konsumentem a przedsiębiorcą, zwłaszcza co do tożsamości przedsiębiorcy, warunków umowy i właściwości jej przedmiotu, jest znacznie większa, niż w przypadku umów zawartych między fizycznie obecnymi osobami [2, LEX/el].

W definicji legalnej umowy zawartej na odległość pojawia się także przesłanka dotycząca zawierania umowy w ramach zorganizowanego systemu zawierania umów na odległość. Zwrot „zorganizowany system zawierania umów na odległość” nie został jednak zdefiniowany przez ustawodawcę. Pojęcie umów zawartych na odległość odnosi się jedynie do przedsiębiorcy, który zorganizował swoją działalność gospodarczą w taki sposób, że w całym procesie komunikacji z klientami prowadzącym do zawarcia umowy wykorzystywane są środki porozumiewania się na odległość. Sposób prowadzenia działalności przez przedsiębiorcę powinien przybrać określone ramy organizacyjne i techniczne, aby spełnić wspomniane warunki (np. otworzenie przez przedsiębiorcę specjalnej infolinii telefonicznej w celu zawierania umów z konsumentami, zamieszczenie w broszurze informacyjnej wkładki z formularzem zamówień, umożliwienie składania zamówień za pośrednictwem strony internetowej). Należy jednak pamiętać, iż dla uznania umowy za zawartą na odległość fundamentalnym jest, aby do powstania danej relacji kontraktowej z konsumentem doszło w ramach takiego systemu z wyłączeniem innych, zwłaszcza tradycyjnych, bezpośrednich sposobów zawierania umów [5, s. 11].

W odniesieniu zaś do umowy zawartej poza lokalem przedsiębiorstwa należy

zaznaczyć, że ustawodawca zdefiniował pojęcie „lokalu przedsiębiorstwa” w art. 2 pkt 3 ustawy o prawach konsumenta jako miejsce prowadzenia działalności będące nieruchomością albo częścią nieruchomości, w którym przedsiębiorca prowadzi działalność na stałe lub miejsce prowadzenia działalności będące rzeczą ruchomą, w którym przedsiębiorca prowadzi działalność zwyczajowo lub stałe. Umowę zawartą poza lokalem przedsiębiorstwa charakteryzuje sposób i miejsce kontaktu między stronami w ramach dokonywania czynności prawnej, tj. w procesie zawierania umowy powinno dojść do co najmniej jednego spotkania w rzeczywistości poza lokalem przedsiębiorstwa [2, LEX/el]. O zawarciu umowy poza lokalem przedsiębiorstwa nie decyduje natomiast miejsce, w którym doszło do przyjęcia oferty [5, s. 12].

Rozróżnienie na umowy zawarte na odległość oraz umowy zawarte poza lokalem przedsiębiorstwa ma znaczenie z uwagi na częściowo odmiennie obowiązki nałożone na przedsiębiorcę w danej sytuacji [por. 6, s. 7-8]. W pierwszej kolejności należy jednak zwrócić uwagę na art. 12 ustawy o prawach konsumenta, który wyznacza zakres obowiązku informacyjnego ciążącego na przedsiębiorcy w przypadku zawierania umowy na odległość, jak również poza lokalem przedsiębiorstwa. Zgodnie z przytoczoną regulacją, przedsiębiorca jest obowiązany poinformować konsumentanajpóźniej w chwili wyrażenia przez konsumenta woli związania się umową na odległość lub poza lokalem przedsiębiorstwa w sposób jasny i zrozumiałym. in. o głównych cechach świadczenia z uwzględnieniem przedmiotu świadczenia oraz sposobu porozumiewania się z konsumentem, swoich danych identyfikujących, w szczególności o firmie, organie, który zarejestrował działalność gospodarczą, a także numerze, pod którym został zarejestrowany, czy też adresie przedsiębiorstwa, adresie poczty elektronicznej oraz numerach telefonu lub faksu jeżeli są dostępne, pod którymi konsument może szybko i efektywnie kontaktować się z przedsiębiorcą.

Ustawodawca odmiennie określił sposób wykonania obowiązku informacyjnego w przypadku umów zawieranych poza lokalem przedsiębiorcy, a umów zawieranych na odległość.

Zgodnie z art. 14 ustawy o prawach konsumenta, w przypadku umów zawieranych poza lokalem przedsiębiorstwa przedsiębiorca ma obowiązek udzielić konsumentowi informacji, o których mowa w art. 12, utrwalonych na papierze lub, jeżeli konsument wyrazi na to zgodę, na innym trwałym nośniku, w sposób czytelny i wyrażonych prostym językiem. W przypadku zaś umów zawieranychna odległość przedsiębiorca ma obowiązek udzielić informacji, o których mowa w art. 12 komentowanej ustawy, w sposób odpowiadający rodzajowi użytego środka porozumiewania się na odległość, w sposób czytelny i wyrażonych prostym językiem. Wziąwszy pod uwagę, iż klient docelowo zamierza prowadzić korespondencję z kontrahentami wyłącznie w formie elektronicznej oraz z daleko posuniętej ostrożności, wskazanym jest stosowanie jednego dokumentu, który czyni zadość obowiązkowi informacyjnym, a także zawiera klauzulę w przedmiocie wyrażenia zgody przez konsumenta na

otrzymanie tych informacji wyłącznie w sposób elektroniczny. W ten sposób umowa zawarta z konsumentem będzie zgodna z ustawą o prawach konsumenta niezależnie od tego, czy będzie to umowa zawarta na odległość, czy umowa zawarta poza lokalem przedsiębiorstwa.

Ponadto, zgodnie z art. 15, w przypadku umowy zawieranej poza lokalem przedsiębiorstwa przedsiębiorca jest obowiązany wydać konsumentowi dokument umowy lub potwierdzenie jej zawarcia. W takiej sytuacji niezbędna jest wyraźna zgoda konsumenta na przesłanie potwierdzenia zawarcia umowy w formie elektronicznej. Celem art. 15 ust. 1 ustawy o prawach konsumenta jest zmniejszenie asymetrii informacyjnej między przedsiębiorcą a konsumentem na temat sytuacji prawnej stron w związku z zawartą umową. Na przedsiębiorcę nałożono nakaz, aby po zawarciu umowy doręczył konsumentowi dokument umowy lub potwierdzenie jej zawarcia. Dokument, który ma otrzymać konsument, stanowi zwięzłe kompendium informacji prawnej dla konsumenta odnośnie pozycji obu stron w ramach zawiązanego stosunku prawnego, tak aby konsument nie musiał ponosić kosztów transakcyjnych (wysiłku, wydatków) w celu uzyskania potrzebnych mu wiadomości. Potwierdzenie zawarcia umowy stanowi oświadczenie wiedzy przedsiębiorcy co do tego, że zawarto określoną umowę z konsumentem. Takie potwierdzenie powinno zawierać identyczne informacje, jak dokument umowy, tzn. pełną treść oświadczeń woli wraz z innymi informacjami określonymi w art. 12 ust. 1 ustawy o prawach konsumenta [2, LEX/eI].

W przypadku umowy zawieranej na odległość, przedsiębiorca jest obowiązany przekazać konsumentowi potwierdzenie zawarcia umowy najpóźniej w chwili dostarczenia rzeczy lub przed rozpoczęciem świadczenia usługi. Wymóg ten ma na celu zapewnienie konsumentowi odpowiedniego środka dowodowego, który dotyczy zawarcia umowy i jej treści, a także udzielonej zgody na dostarczenie przez przedsiębiorcę treści cyfrowych w okolicznościach powodujących utratę prawa odstąpienia od umowy. Potwierdzenie to powinno obejmować określenie pełną treść oświadczeń woli wraz z innymi informacjami określonymi w art. 12 ust. 1 ustawy o prawach konsumenta. Obowiązek potwierdzania zawarcia umowy na trwałym nośniku wynika z specyfiki zawierania umów na odległość. Odmienne bowiem niż w przypadku umów zawieranych poza lokalem przedsiębiorstwa, gdzie przedsiębiorca zobowiązany jest, w myśl art. 15 ust. 1 ustawy o prawach konsumenta, wydać konsumentowi dokument umowy lub potwierdzenie jej zawarcia utrwalone na papierze, lub za zgodą konsumenta na innym trwałym nośniku, przy umowach zawieranych na odległość potwierdzenie zawarcia umowy przekazywane na trwałym nośniku nie wymaga dodatkowej zgody konsumenta i stanowi zasadę [7, LEX/eI].

Należy również zwrócić uwagę na art. 20 ustawy o prawach konsumenta, zgodnie z którym jeżeli przedsiębiorca kontaktuje się z konsumentem przez telefon w celu zawarcia umowy na odległość, ma obowiązek na początku rozmowy poinformować konsumenta o tym celu, a ponadto podać identyfikujące go dane oraz dane identyfikujące osobę, w imieniu której telefonuje. Jeżeli

przedsiębiorca proponuje konsumentowi zawarcie umowy przez telefon, ma obowiązek potwierdzić treść proponowanej umowy utrwaloną na papierze lub innym trwałym nośniku. Oświadczenie konsumenta o zawarciu umowy jest skuteczne, jeżeli zostało utrwalone na papierze lub innym trwałym nośniku po otrzymaniu potwierdzenia od przedsiębiorcy. Celem przytoczonej regulacji jest zwiększenie transparentności w kontaktach telefonicznych między przedsiębiorcą a konsumentem. W myśl komentowanego przepisu konsument powinien być świadomy tego, że określony przedsiębiorca kontaktuje się z nim przez telefon w celu zawarcia umowy na odległość. Pozwala to na ograniczenie negatywnie ocenianych skutków praktyk marketingowych zmierzających do nawiązania relacji umownej z konsumentem pod pozorem np. neutralnej rozmowy albo przeprowadzenia badania ankietowego [2, LEX/el]. Przytoczona regulacja znajduje zastosowanie zarówno do sytuacji, gdy przedsiębiorca nawiązuje kontakt telefoniczny z konsumentem, jak również gdy konsument poprosił przedsiębiorcę o rozmowę telefoniczną (np. poprzez wypełnienie ankiety na stronie internetowej).

3. Komunikacja elektroniczna z kontrahentami będącymi przedsiębiorcami

Komunikacja elektroniczna pomiędzy przedsiębiorcami nie jest poddana ścisłej reglamentacji ustawowej. Należy jednak zwrócić uwagę na art. 66¹ § 2 Kodeksu cywilnego, zgodnie z którym przedsiębiorca składający ofertę w postaci elektronicznej jest obowiązany przed zawarciem umowy poinformować drugą stronę w sposób jednoznaczny i zrozumiały o:

- 1) czynnościach technicznych składających się na procedurę zawarcia umowy;
- 2) skutkach prawnych potwierdzenia przez drugą stronę otrzymania oferty;
- 3) zasadach i sposobach utrwalania, zabezpieczania i udostępniania przez przedsiębiorcę drugiej stronie treści zawieranej umowy;
- 4) metodach i środkach technicznych służących wykrywaniu i korygowaniu błędów we wprowadzanych danych, które jest obowiązany udostępnić drugiej stronie;
- 5) językach, w których umowa może być zawarta;
- 6) kodeksach etycznych, które stosuje, oraz o ich dostępności w postaci elektronicznej.

Przez świadczenie usług drogą elektroniczną rozumiane jest wykonanie usługi, które następuje przez wysyłanie i odbieranie danych za pomocą systemów teleinformatycznych, na indywidualne zamówienie odbiorcy, bez jednoczesnej obecności obu stron, przy czym dane te są transmitowane za pośrednictwem sieci publicznych w rozumieniu ustawy z dnia 16 lipca 2004 r. - Prawo telekomunikacyjne, czyli takich, które są wykorzystywane do świadczenia publicznie dostępnych usług. Usługi świadczone drogą elektroniczną charakteryzują się więc tym, że realizowane są poprzez bezpośrednie połączenie

z siecią teleinformatyczną, czyli *on line* [3, LEX/el] Warto pamiętać, że oferta złożona w postaci elektronicznej wiąże składającego dopiero wówczas, gdy druga strona potwierdzi jej otrzymanie. Potwierdzenie otrzymania oferty powinno nastąpić niezwłocznie.

4. Umowne modyfikacje odpowiedzialności przedsiębiorcy

Zgodnie z art. 474 Kodeksu cywilnego, dłużnik odpowiedzialny jest jak za własne działanie lub zaniechanie za działania i zaniechania osób, z których pomocą zobowiązanie wykonywa, jak również osób, którym wykonanie zobowiązania powierza. Przytoczona regulacja wprowadza odstępstwo od ogólnej reguły, że dłużnik odpowiada za swoją winę. Ustawodawca nakłada na niego odpowiedzialność za działania i zaniechania osób, z których pomocą wykonuje zobowiązanie, jak i za tych, którym powierza jego wykonanie. Dłużnik odpowiada za pomocników i wykonawców niezależnie od tego, czy osoby te wiedziały, że działały w interesie innej osoby niż dłużnik, a także czy działały za wynagrodzeniem, czy nieodpłatnie [1, LEX/el]. Co do zasady dłużnik odpowiada za każdą postać i stopień winy, zarówno umyślną jak i nieumyślną. Najwyższym stopniem winy jest wina umyślna, z kolei wszystkie postacie winy nieumyślnej określa się w prawie cywilnym jako niedbalstwo. Jak wskazał Sąd Najwyższy w wyroku z 19 lutego 2003 r., sygn. akt V CKN 1680/00, w ramach winy nieumyślnej wyróżnia się rażące niedbalstwo pojmowane jako kwalifikowana postać braku staranności w przewidywaniu skutków działania, granicząca z umyślnością. Na podstawie art. 472 Kodeksu cywilnego możliwe jest umowne ograniczenie bądź rozszerzenie odpowiedzialności kontraktowej dłużnika. W konsekwencji dłużnik może odpowiadać tylko za winę umyślną albo za winę umyślną i rażące niedbalstwo (złagodzenie odpowiedzialności). Granicą ograniczenia odpowiedzialności dłużnika jest zgodnie z art. 473 § 2 Kodeksu cywilnego wina umyślna, bowiem nieważne jest zastrzeżenie wyłączające odpowiedzialność dłużnika za szkodę wyrządzoną umyślnie.

Co do zasady na osobie trzeciej, która wykonuje zobowiązanie za dłużnika, nie ciąży obowiązek odszkodowawczy względem wierzyciela za szkody wyrządzone przez nią w związku z działaniem na rzecz dłużnika. Może ona jednak ponosić odpowiedzialność względem dłużnika na podstawie regresu, jeżeli tak stanowi treść łączącego ją z dłużnikiem stosunku prawnego, który był podstawą jej działalności jako pomocnika lub wykonawcy [1, LEX/el].

Strony mogą również w umowie ograniczyć zakres szkody oraz wielkość odszkodowania. Do oceny postanowień umownych określających zakres szkody oraz wielkość odszkodowania stosuje się ogólne unormowania zawarte w art. 58 i 353¹ Kodeksu cywilnego. Przepis art. 361 § 2 Kodeksu cywilnego dopuszcza szczególne regulacje normatywne lub umowne, które mogą inaczej określać szkodę podlegającą naprawieniu. Zgodnie z art. 361 § 2 Kodeksu cywilnego w braku odmiennego przepisu ustawy lub postanowienia umowy naprawienie szkody obejmuje straty, które poszkodowany poniósł, oraz korzyści, które mógłby osiągnąć, gdyby mu szkody nie wyrządzono. Szkada majątkowa

może wystąpić zatem w dwóch postaciach: strat, które poszkodowany poniósł (*damnum emergens*) oraz korzyści, które mógłby osiągnąć, gdyby mu szkody nie wyrządzono (*lucrum cessans*). Istnieje możliwość umownego ograniczenia odpowiedzialności do poniesionych strat, wyłączając utracone korzyści. Przy czym, jeśli w umowie strony postanowią, że dłużnik nie odpowiada za szkodę w postaci utraconych przez wierzyciela korzyści, to postanowienie takie będzie nieważne w stosunku do korzyści utraconych na skutek zawinionego i umyślnego zachowania dłużnika. Szczególna regulacja umowna może dotyczyć ograniczenia wysokości odszkodowania w przypadku szkody wyrządzonej nieumyślnie poprzez wskazanie maksymalnej wysokości.

Ponadto, zgodnie z art. 443 KC, okoliczność, że działanie lub zaniechanie, z którego szkoda wynikła, stanowiło niewykonanie lub nienależyte wykonanie istniejącego uprzednio zobowiązania, nie wyłącza roszczenia o naprawienie szkody z tytułu czynu niedozwolonego, chyba że z treści istniejącego uprzednio zobowiązania wynika co innego. Regułą jest, że jeżeli określone zdarzenie może być zakwalifikowane jednocześnie jako czyn niedozwolony i jako niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania, dochodzi do zbiegu odpowiedzialności *ex delicto* i *ex contractu*. Artykuł 443 Kodeksu cywilnego przewiduje możliwość wyłączenia roszczenia z tytułu czynu niedozwolonego na rzecz odpowiedzialności kontraktowej. Podstawy prawne dla priorytetu reżimu kontraktowego muszą być wyraźnie określone w treści stosunku zobowiązaniowego. W umowach z kontrahentami warto zatem zawrzeć klauzulę dotyczącą wyłączenia roszczenia z tytułu odpowiedzialności deliktowej i przewidzieć wyłączność reżimu kontraktowego jako podstawy przyszłych roszczeń [4, LEX/el] Należy jednak zwrócić uwagę, że wyłączenie lub ograniczenie możliwości dochodzenia roszczeń odszkodowawczych *ex delicto* ze względu na umowę stron nie będzie mogło mieć miejsca co do szkód wyrządzonych z winy umyślnej, w związku z dyspozycją art. 473 § 2 Kodeksu cywilnego.

Warto również rozważyć możliwość zastrzeżenia kary umownej. Zgodnie bowiem z art. 483 Kodeksu cywilnego, można zastrzec w umowie, że naprawienie szkody wynikłej z niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania niepieniężnego nastąpi przez zapłatę określonej sumy (kara umowna). Kara umowna jest dodatkowym zastrzeżeniem umownym, które zgodnie z zasadą swobody umów może być wprowadzone do treści umowy, mając na celu wzmocnienie skuteczności więzi powstałej między stronami poprzez skłonienie strony zobowiązanej do ścisłego wypełnienia zobowiązania [4, LEX/el]. Stanowi ona niejako gwarancję spełnienia świadczenia przez dłużnika. Zastrzeżenie kary umownej daje pewność wysokości odszkodowania i jednocześnie ułatwia i upraszcza jego dochodzenie. Dłużnik ma bowiem świadomość, jakie konsekwencje poniesie na skutek swojego zachowania niezgodnego z treścią zobowiązania. Zastrzeżenie kary umownej ułatwia i upraszcza dochodzenie odszkodowania, ponieważ strony, zastrzegając w umowie karę umowną, z góry ustalają wysokość odszkodowania za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania niepieniężnego z przyczyn, za które dłużnik odpowiada [1,

LEX/el]. W myśl art. 484 Kodeksu cywilnego, w razie niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania kara umowna należy się wierzycielowi w zastrzeżonej na ten wypadek wysokości bez względu na wysokość poniesionej szkody. Żądanie odszkodowania przenoszącego wysokość zastrzeżonej kary nie jest dopuszczalne, chyba że strony inaczej postanowiły. Należy jednak wyraźnie określić, za jakie inne – niż wynikające z ustawy – okoliczności dłużnik ma ponosić odpowiedzialność (zob. wyrok Sądu Najwyższego z 27 września 2013 r., sygn. akt I CSK 748/12). Ponadto, w postanowieniu z 24 lipca 2009 r., sygn. akt II CNP 16/2009, Sąd Najwyższy wskazał, że kara umowna może być zastrzegana tylko za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania niepieniężnego. Rozwiązanie to ma na celu zapobieganie obchodzenia, poprzez zastrzeganie kary umownej przy zobowiązaniach pieniężnych, zakazu ustalania odsetek powyżej poziomu tzw. odsetek maksymalnych.

5. Podsumowanie

Zawieranie umów przy wykorzystaniu środków komunikacji elektronicznej stało się w ostatnich latach rozwiązaniem niezwykle popularnym, zarówno wśród przedsiębiorców, jak też konsumentów. Dla zabezpieczenia własnego interesu, przedsiębiorcy, którzy zdecydowali się na umożliwienie kontrahentom kontraktowania przy wykorzystaniu komunikacji elektronicznej, powinni posiadać wysoką świadomość stosownych przepisów regulujących przedmiotowe zagadnienie. Niezbędnym jest bowiem, aby przedsiębiorcy przestrzegali narzuconych ustawowo obowiązków, zwłaszcza w kontekście zawierania umów z konsumentami. W przeciwnym razie narażają się na przewidziane przez ustawodawcę sankcje związane z naruszeniem ustawy o prawach konsumenta. Ponadto, z punktu widzenia zabezpieczenia interesu przedsiębiorcy jest także rozważenie wprowadzenia do umów stosownych postanowień, które w sposób skuteczny ograniczają jego ewentualną odpowiedzialność w razie komplikacji pojawiających się na gruncie umowy zawartej przy wykorzystaniu środków komunikacji elektronicznej.

Wykaz źródeł

- [1] Ciszewski J. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2014.
- [2] Czech T., *Prawa konsumenta. Komentarz.*, Warszawa 2017.
- [3] Kidyba A. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna*, wyd. II, Warszawa 2017.
- [4] Kidyba A. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania - część ogólna*, wyd. II, Warszawa 2017.
- [5] Kocot W., Kondek J., *Nowe zasady zawierania umów z udziałem konsumenta, cz. I.*, „Przegląd Prawa Handlowego” nr 11, 2014.
- [6] Kocot W., Kondek J., *Nowe zasady zawierania umów z udziałem konsumenta, cz. II.*, „Przegląd Prawa Handlowego” nr 12, 2014.
- [7] Lubasz D., Namysłowska M. (red.), *Ustawa o prawach konsumenta. Komentarz*, Warszawa 2015.
- [8] Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 24 lipca 2009 r., II CNP 16/2009.
- [9] Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1145).
- [10] Ustawa z dnia 30 maja 2014 r. o prawach konsumenta (t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 134 z

późn. zm.).

[11] Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 19 lutego 2003 r., sygn. akt V CKN 1680/00.

[12] Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 września 2013 r. sygn. akt I CSK 748/12.

THE ROLE OF PRESUMPTION IN MEDICAL LAW - POLISH AND EUROPEAN PERSPECTIVE

Węglińska Justyna

magister na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II w

Lublinie

justyna.swierczek24@gmail.com

I. Introduction

The common understanding of the concept of presumption refers to a guess or speculation about a certain fact. The presumption shall be understood as acknowledgment of the existence of facts on the basis of other facts that are known to the person making the presumption. In legal language, a presumption shall be understood as a directive ordering the adoption of a true statement if another related statement is true. The Polish Civil Code provides for different types of presumptions. The most popular legal presumption is contained in art. 7 of the Polish Civil Code. It assumes that if the law makes legal effects dependent on good or bad faith, the existence of good faith shall be presumed. On the other hand, the provisions of the Polish civil procedure indicate that the Court may consider as established facts of significant importance for the resolution of a case, if such a conclusion can be derived from other established facts. On the contrary, the provisions of the Polish civil procedure indicate that the Court may consider as established facts of significant importance for the resolution of a case, if such a conclusion can be derived from other established facts.

The Court of Appeal in Łódź (Poland) on April 28, 2015, in case I ACA 1551/14, stated that the factual presumption „is a means to establish a specific element of the facts, constructed taking into account the rules of art. 233 § 1 of the Polish Code of Civil Procedure, and thus belongs to the circle of activities related to making factual findings and evaluating evidence. The reference to the sole plea that the court makes use of the possibility of making findings based on factual presumptions needs to be emphasized that the use of this method of making findings of fact relevant to the decision should take place when there is no direct evidence or there is a significant difficulty in proving the fact, but also its determination is possible using logical reasoning rules, taking into account the principles of knowledge and life experience”. In turn, legal presumptions change the burden of proof referred to in art. 6 of the Polish Civil Code. Indeed, the burden of proof lies with the person who takes advantage from this fact.

Legal presumptions are regulated by the substantive law provisions, and the most frequently used is the aforementioned art. 7 of the Polish Civil Code. As the Polish jurisprudence indicates, the evidence collected in a given case can be used to refute the presumption, regardless of which of the participants was the initiator of the evidence. First of all, it should be emphasized that the use of presumptions by the courts (either legal or factual) cannot lead to a situation where the party is obliged to take evidence from an objective point of view that cannot be overturned. Courts should apply a common-sense approach, based primarily on the principle of legalism and an equal distribution of the parties' interests. According to the jurisprudence of the European Court of Human Rights, the requirement of legality means the obligation to ensure that the provisions in force are sufficiently accessible, precise and predictable. The case law does not comply with this requirement if it has developed incoherently and is unpredictable. In such situations, the parties are deprived of effective protection of their rights, so this situation is contrary to the principle of legality.

At the outset of this article, the question should be posed: is the liberalization of the premises through the application of factual presumption not contrary to the principle of legality? Is replacement of claims arising from the main evidence, i.e. expert opinions, who are undoubtedly specialists in a given field, with actual presumptions, resulting in the lack of predictability of the applicable provisions?

This article is an attempt to answer not only the abovementioned questions, but also to point a general indication of the risks posed by the use of the factual presumption in medical law.

II. Legal presumptions

Legal presumptions stem from the provisions of substantive law and their essence consists in the fact that by virtue of a special provision of a legal act, a fact specified in that provision replaces the proof of the fact that a person derives legal effects or directly evidence of the existence of a specific law, legal relationship or its essential element. Legal presumptions can be divided into simple (ordinary) legal presumptions, which allow evidence of the opposite (*praesumptiones iuris tantum*) and irrefutable legal presumptions (*praesumptiones iuris ac de iure*), which exclude such evidence [1, LEX/el]. Legal presumptions are easier to prove because they exempt the party from the burden of proof. They restrict, however, the free assessment of judges, because they are binding until the opposite evidence overthrow them. The presumption provided for in article 7 of the Polish Civil Code is binding for the adjudicating court until the party bound by the burden of proof proves bad faith [3, LEX/el]. The permissibility of invoking a counter-claim shall be based on the wording of the provision. The admission of a counter-claim by a court *ex officio* shall be exceptional if the court has serious doubts as to the reality of the presumption. The rebutting of a presumption can be made by all available means of proof. The Polish Supreme Court on October 10, 1997, case II CKN 378/97, explicitly accepted that the court may *ex officio* admit proof against a legal presumption, if the law does not exclude it.

III. Factual presumptions

On the grounds of the Polish civil procedure, the facts shall be determined by either proving them, or on the basis of other means such as notoriety, attribution and the presumption of fact. In the Polish literature, it is argued that the factual presumption (*praesumptio hominis, praesumptio facti*) is a way of reasoning inference. It is a mode of command within the limits of the free assessment of evidence, making it easier to determine the basis of the actual settlement. The factual presumptions are derived on the basis of the principle of free assessment of evidence in force in the Polish civil procedure. It follows from the foregoing that the principles of logic and life experience allows to deduce from other facts established in the evidentiary proceedings (intermediate facts that form the basis of the presumption), which is an essential element of factual presumptions. In the face of the presumption of fact, the role of law is limited only to their admission in civil proceedings, that is, to specify the normative authorization for the court to apply them, or the instance control. The actual presumption itself is not normative because it is based on the principles of life experience and logic, that is all those circumstances to which the principle of free assessment of evidence included in art. 233 of the Polish Code of Civil Procedure [12, LEX/e].

In Polish doctrine, the view prevails that according to which the presumption of fact by the court is always a categorical judgment of a specific fact, not just a hypothesis. Ergo, for the conclusion derived from the presumption, there are no competing hypotheses, hence the presumption cannot raise doubts about the evidence gathered.

In addition, the case law of the Polish Supreme Court indicates that presumption can only be used in the absence of direct evidence because it allows a factual finding to be based on facts that are relevant to the resolution of the case, if the conclusion can be deduced from other facts (see the judgment of the Supreme Court of 19 February 2002, IV CKN 718/00). A properly constructed presumption of fact makes it easier to prove the presumption, because it allows one to confine it to justifying its foundation. The jurisprudence emphasizes that the presumed fact requires neither assertion nor proof, while the theorem and evidence require the facts constituting the actual basis of the presumption. It is assumed that in the construction of the presumed fact, apart from the rules of logic, the principles of experience play an important role. The factual presumption should not contradict these principles. Moreover, in the judgment of February 15, 2008, I CSK 426/07, the Supreme Court pointed out that the facts forming the basis of the presumption of fact may also be determined in a different way, and not only by proving them, also by adopting a different presumption of fact.

On the basis of Polish civil procedure, factual presumptions can be applied in every civil case and for each party. There is no generally accepted model of presumptions, therefore they should be constructed *in concreto*. It shall be noted that in the view expressed by the Supreme Court in the judgment of April 15, 2005, I CK 653/04, the findings made in another proceeding are neither evidence

nor can they form the basis for making findings in the form of presumptions of fact.

The factual presumption can be overturned by proving the irregularity of such reasoning, which may consist in the fact adopted by the court as the basis for requesting another fact has not been established or the fact that the facts underlying the actual presumption do not justify, in the light of knowledge and experience life conclusion derived from it. At this point, however, it should be pointed out that in principle a party shall be aware that a court accepts a presumed factual presumption only after the case has been examined from the written grounds of the judgment. Consequently, it should be assumed that a party may challenge the factual presumption adopted by the court only after receiving the grounds of the judgment. It is rightly argued in the Polish literature that this is a disruptive way for the interested party, because without appealing against the decision, he cannot overturn the presumed actual by the court.

IV. The use of presumptions in medical law

Three premises were clearly indicated in Polish law, which the patient had to demonstrate in order to hold the physician responsible for the medical malpractice. Those premises are: demonstrating the damage, guilt and causal relationship between the behavior of the doctor and the deterioration of the patient's state of health. In practice, processes concerning medical errors cases are very complex. Expectations for an expert opinion and obtaining complete medical documentation are more likely than not to last for a long time. Simultaneously, it should be underscored that in such matters, both in the dimension of Polish law and international law, the opinion of specialists, that is doctors, is the most important, which also does not raise objections in the doctrine [4, LEX/el].

In view of the above, the position of common courts and the Polish Supreme Court regarding the possibility of applying the factual presumption in medical law is controversial. Indeed, the use of such presumptions directly leads to the liberalization of the abovementioned presumptions which combined can generate the physician's responsibility for a medical error. It should also be noted that the presumptions in the case law of ordinary courts are also used in favor of doctors. The Court of Appeal in Katowice (Poland) on November 7, 2017, in case V ACa 514/16, stated that the use of a factual presumption exempts the party from the necessity of presenting direct evidence of the disputed fact, if it shows other circumstances justifying the determination of a fact relevant to the resolution of the case based on the inference based on art. 231 of the Polish Code of Civil Procedure. *Prima facie* evidence, which is based on the construction of factual presumptions, exempts the burden of proof from the tedious demonstration of all stages of the causal link between the original causative event and the damage, but nevertheless requires a high probability of the first and subsequent causal events to be taken as obvious. Pursuant to art. 361 § 1 of the Polish Civil Code, in order to accept the responsibility of the perpetrator it is necessary to show that between his unlawful and culpable behavior and the health of the victim there

is an adequate causal relationship, i.e. a relationship that allows to state that this unlawful and culpable behavior is the cause of health. Therefore, one cannot accept the conclusion based on the assumption that the harm of the patient in any case means culpable negligence on the part of the hospital staff. The liability of a hospital cannot be derived from the mere fact of damage, but must result from the fact that its staff take actions or omissions contrary to the law and principles of medical art. In the cited judgment, the court applied the factual presumption in favor of the defendant - the doctor, thus dismissing the appeal of the plaintiff - the patient. The presumed fact requires neither assertion nor proof, but the facts that make up the basis of the presumption. The factual presumption takes place when the court, on the basis of establishing certain facts, concludes that there are other facts. This inference shall be correct from the point of view of logic, and the conclusion derived from other facts must certainly be presumed or with a high degree of probability and on the assumption that the contrary is not justified in the circumstances or is highly unlikely. This thesis also concerns the factual situation in which the court ruled in favor of the doctor's defendant applying the presumed fact.

The subject of the controversy are, first of all, judgments, in which a court applying the factual presumption determines the liability of a hospital or a doctor. Often, the use of such presumptions is contrary to the opinion of experts. According to the decision of the Polish Supreme Court of May 17, 2007, III CSK 429/06, in cases concerning the so-called inpatient infections, it is possible and reasonable to determine the carelessness of a healthcare institution by way of a factual presumption, in the absence of evidence to the contrary [1].

V. The position of the European Court of Justice

On June 21, 2017, the European Court of Justice rendered a judgment [2], which is of particular importance for the subject matter discussed in this article [5]. The state of facts of the aforementioned case was, as follows: a plaintiff, Mr W, was vaccinated against hepatitis B through three injections, administered on 26 December 1998, 29 January 1999 and 8 July 1999, of a vaccine produced by Sanofi Pasteur. From August 1999, Mr W began to present with various troubles, which led to a diagnosis of multiple sclerosis in November 2000. On 1 March 2005, legal experts concluded that, as from 20 January 2001, due to his multiple sclerosis Mr W was no longer fit to work. Mr W's state of health continued to decline progressively until it reached a functional disability of 90% requiring round-the-clock care until the time of his death on 30 October 2011.

It was in 2006, when the plaintiff and his family sued Sanofi Pasteur, the vaccinemaker, claiming that the vaccine had caused the illness. In support of their claim, they pleaded that the short period between the vaccination and the appearance of the first symptoms of multiple sclerosis, in conjunction with the lack of any personal or family history of the disease, are such as to give rise to serious, specific and consistent presumptions as to the existence of a defect in the vaccine and as to there being a causal link between the injection of the

vaccine and the occurrence of the multiple sclerosis. In 2009, a court of first instance ruled in favor of the plaintiff. However, this decision was overturned by the Court of Appeal of Versailles in 2011. An appeal against that judgment was brought before the Cour de cassation (Court of Cassation), which quashed it by judgment of 26 September 2012. In its judgment, the Cour de Cassation (Court of Cassation) held that, in ruling on the basis of general considerations relating to the cost/benefit ratio of the vaccination, after having acknowledged, given Mr W's previous excellent state of health, the lack of family antecedents and the close temporal connection between the vaccination and the appearance of the disease, that there were serious, specific and consistent presumptions supporting the conclusion that the causal link between the disease and the administering of the vaccine had been sufficiently established, without examining whether or not the particular circumstances recognised by it also constituted serious, specific and consistent presumptions establishing that the vaccine was defective, the cour d'appel de Versailles (Court of Appeal, Versailles) had failed to provide a legal basis for its decision.

Then, the case was sent before the cour d'appel de Paris (Court of Appeal, Paris, France), which again overturned the first instance judgment of the tribunal de grande instance de Nanterre (Regional Court, Nanterre) by judgment of 7 March 2014. The cour d'appel de Paris (Court of Appeal, Paris) observed, firstly, that there was no scientific consensus supporting a causal relationship between the vaccination against hepatitis B and multiple sclerosis and that all the national and international health authorities had rejected the association between a likelihood of being affected by central or peripheral demyelinating disease (characteristic of multiple sclerosis) and the vaccination against hepatitis B. It considered, secondly, that according to multiple medical studies the aetiology of multiple sclerosis is currently unknown. Thirdly, a recent medical publication concluded that, at the time when the first symptoms of multiple sclerosis appear, the pathophysiological process probably commenced many months, or many years earlier. Fourthly and lastly, that court noted that epidemiological studies show that 92 to 95% of persons with multiple sclerosis had no antecedent of the disease in their family. In the light of those various elements, the cour d'appel de Paris (Court of Appeal, Paris) concluded that the criteria relating to temporal proximity between the vaccination and the first symptoms and the lack of personal and family antecedents relied on by W and Others could not, together or separately, establish serious, specific and consistent presumptions supporting the conclusion of there being a causal link between the vaccination and the disease in question. The Cour de cassation decided to stay the proceedings and to refer to the European Court of Justice for the preliminary ruling.

The European Court of Justice decided that the defect of a vaccine and the causal link between this defect and a disease can be demonstrated by serious, specific and consistent evidence, in the absence of scientific consensus about a causal relationship. According to art. 3 of Council Directive 85/374/EEC of 25 July 1985 on the approximation of the laws, regulations and administrative

provisions of the Member States concerning liability for defective products (hereinafter: „the Directive”), a person injured by a defective product should prove the damage, the defect and the causal relationship between defect and damage. The European Court of Justice acknowledged that even though on the grounds of the Directive the burden of proof rests on the victim, it does not address how this burden shall be met. Nonetheless, the European Court of Justice stressed that national courts must first ensure that the evidence adduced is sufficiently serious, specific and consistent to warrant the conclusion that, notwithstanding the evidence produced and the arguments put forward by the producer, a defect in the product appears to be the most plausible explanation for the occurrence of the damage, with the result that the defect and the causal link may reasonably be considered to be established. Secondly, those same courts must ensure that the principle that it is for the victim to prove, through all means of proof generally allowed under national law and, as in the present case, *inter alia* through the production of serious, specific and consistent evidence, that there is a defect in the vaccine and a causal link, remains intact. This requires the court to safeguard its own freedom of assessment in determining whether such proof has been made out to the requisite legal standard, until such time as, having examined all the evidence adduced by both parties and the arguments exchanged by them, it considers itself in a position to draw a definitive conclusion on the matter, having regard to all the relevant circumstances of the case before it.

More importantly, the European Court of Justice addressed the issue whether article 4 of the Directive shall be interpreted as precluding evidentiary rules based on presumptions according to which, where medical research neither establishes nor rules out the existence of a link between the administering of the vaccine and the occurrence of the victim’s disease, the existence of a causal link between the defect attributed to the vaccine and the damage suffered by the victim will always be considered to be established when certain predetermined causation-related factual evidence is presented. Specifically, the Court stated that once certain pre-determined facts are established, the existence of such a causal link will ‘always be considered to be established’, the referring court seems to refer to an irrefutable presumption. However, such a presumption would have the consequence that, even where the pre-identified facts are not, hypothetically, capable of establishing with certainty the existence of such a causal link, the producer would, in such a case, be deprived of all opportunity to adduce facts or put forward arguments, such as scientific arguments, in order to rebut that presumption, and the court would thus not have any opportunity to assess the facts in the light of that evidence or those arguments. In being so automatic, such a situation would not only undermine the principle set out in Article 4 of Directive 85/374 by which the victim has the burden of proof of the defect and the causal link, but would also risk compromising the very effectiveness of the system of liability introduced by that directive. The presence of one of the three conditions for engaging the liability of the producer under that directive would then be imposed on the court, without its even having the possibility of examining

whether the other facts submitted to it for assessment in the case before it might not lead to the opposite conclusion. Moreover, even if the presumption envisaged by the referring court were to be refutable, the fact remains that, since the facts pre-identified by the legislature or supreme judicial body would be proven, the existence of a causal link would be automatically presumed, with the result that the producer could then find itself, even before the courts ruling on the merits of the case had the opportunity to familiarise themselves with the producer's evidence and arguments, in the position of having to rebut that presumption in order to defend itself successfully against the claim. As observed in paragraph 36 above, such a situation would lead to the burden of proof provided for in Article 4 of Directive 85/374 being disregarded. The Court concluded that article 4 of the Directive shall be interpreted as precluding evidentiary rules based on presumptions according to which, where medical research neither establishes nor rules out the existence of a link between the administering of the vaccine and the occurrence of the victim's disease, the existence of a causal link between the defect attributed to the vaccine and the damage suffered by the victim will always be considered to be established when certain predetermined causation-related factual evidence is presented.

VI. Summary

In the view of the foregoing, presumptions in the course of the civil process should be used with due consideration of the interest of both parties to the proceedings, assuming that certain objective facts that are the basis for the presumptions have been clearly established and from the material evidence determined in the course of the case there is no presumption of exclusion. On the other hand, the application of presumptions in such a way that their use does not exclude the right of the party against whom the presumption is directed to effectively raise circumstances is the presumption of refutation. Above all, it should be emphasized that the use of a presumption where the main evidence in the process proves that medical malpractice does not violate the principle of legalism and directly affects the lack of predictability of legal consequences. Matters about medical error require specialist knowledge, so it is not without reason that the expert's opinion and medical documentation usually decide on the outcome. If the expert did not notice negligence on the part of the doctor and what is more, there were no violations from the medical records. The statement about the doctor's admission of a medical error, or the statement that the infection occurred in a hospital facility without the support of such relevant evidence affects the deepening of the negative phenomenon of the so-called defensive medicine. This means that the lack of sufficient protection of doctors' rights directly affects the quality of their treatment. It should therefore be emphasized that the use of the presumption in medical law should secure the interests of both parties to the proceedings.

Bibliography

- [1] Broniewicz W., 'Glosa do wyroku SN z dnia 16 IV 1986 r., I CR 34/86, OSPiKA 1987,

z. 5-6, poz. 125'

[2] C-621/15, N.W, L.W en C.W v. Sanofi Pasteur MSD SNC, Caisse primaire d'assurance maladie des Hauts-de-Seine and Carpimko

[3] Dolecki H., Wiśniewski T. (eds.), 'Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Artykuły 1-366, wyd. II', 2013

[4] Ereciński T. (ed.), 'Komentarz do kodeksu postępowania cywilnego. Część pierwsza. Postępowanie rozpoznawcze, wyd. V', 2004

[5] Howells G., 'Inferred Defect from Causation? Some Observations on CJEU, 21 June 2017, C-621/15, Sanofi Pasteur v Caisse primaire d'assurance maladie des Hauts-de-Seine' (2018) 7 Journal of European Consumer and Market Law, Issue 1.

[6] Judgement of the Polish Supreme Court of May 17, 2017, III CSK 429/06

[7] Judgment of the Court of Appeal in Cracow (Poland) of August 23, 2017, I ACa 348/17

[8] Judgment of the Court of Appeal in Katowice (Poland) of November 7, 2017, V ACa 514/16

[9] Judgment of the Court of Appeal in Łódź (Poland) of April 28, 2015, I ACa 1551/14

[10] Judgment of the Polish Supreme Court of April 20, 1994, I CRN 44/94

[11] Judgment of the Polish Supreme Court of October 10, 1997, II CKN 378/97

[12] Marciniak A., Piasecki K. (eds.), Kodeks postępowania cywilnego. Tom I. Komentarz. Art. 1-366, 2016.

[13] Smillie L. R., Eccleston-Turner M. R., Cooper S. L., 'C-621/15 - W and Others v Sanofi Pasteur: An Example of Judicial Distortion and Indifference to Science', Medical Law Review, Volume 26, Issue 1, 2018

ORGANIZACJA I SPOSÓB FUNKCJONOWANIA ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ W STRUKTURACH TERENOWYCH W POLSCE W LATACH 1918-1939

mgr Wypyszyński Tomasz,

student Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

wypyszynski.t@gmail.com

Promotor –

prof. nadzw. UMCS, dr hab. nauk humanistycznych Waldemar Kozyra

I. Dualistyczna struktura terytorialnej administracji rządowej w II Rzeczypospolitej

W II Rzeczypospolitej terenowa administracja publiczna funkcjonowała w dwóch zasadniczych pionach: po pierwsze, jako administracja ogólna (nazywana również zespoloną), która w strukturach terenowych realizowana była przez wojewódzkich i powiatowych kierowników władz administracji ogólnej (a więc odpowiednio – wojewodów i starostów powiatowych) oraz podległe im urzędy (tj. urzędy wojewódzkie i starostwa); po drugie, jako tzw. administracja specjalna (określana również mianem niesespolonej), której komórki terenowe i ich szefowie nie podlegały naczelnikom terenowej administracji ogólnej (wojewodom i starostom), a bezpośrednio właściwym ministrom – dotyczyło

to m.in resortów wojskowego, skarbowego, kolejowego, górniczego i in.[21, s. 331]

Terenowa administracja ogólna (zespolona) dzieliła się ona na dwa zasadnicze szczeble instancyjne: administrację I instancji (I stopnia), rozciągającą się nad strukturami powiatowymi; oraz administrację II instancji (II stopnia), która dotyczyła władzy państwowej na terenie województwa. Generalnie rzecz ujmując, do zadań administracji ogólnej (zespolonej) należało realizowanie różnych spraw, które mieściły się w zakresie działania ministerstwa spraw wewnętrznych. Natomiast administracja specjalna (niezespolona) zajmowała się kwestiami z dziedziny wszystkich pozostałych resortów – niezastreżonych dla organów administracji ogólnej. Należy przy tym jednak zaznaczyć, że organy terenowej administracji ogólnej – wojewodowie i starostowie – uprawnione były również do podejmowania wielu działań, które wykraczały poza obszar prac poruczonych *stricto* ministerstwu spraw wewnętrznych – np. obsługiwali oni w podległym sobie terenie część spraw wojskowych, rolnych, komunikacyjnych i in. Tak więc, jednostki administracji terenowej – wykonujące zarówno zadania administracji ogólnej, jak i częściowo administracji specjalnej – były „zespolone” w jednym organie i podlegały one ministerstwu spraw wewnętrznych. Dlatego też terenowa administracja rządowa traktowana była jako administracja ogólna (zespolona) i stwarzała ona bardzo szeroki zakresu sprawowania władzy państwowej w strukturach terenowych państwa. Z tej perspektywy bardzo trafna wydaje się teza postawiona przez W. Kozyrę, który skonstatował, że *administracja ogólna była kością camiej administracji państwowej w II Rzeczypospolitej*[12, s. 11] – bowiem *de facto* starostwa powiatowe i urzędy wojewódzkie na czele z ich naczelnikami (starostami i wojewodami), sprawowały niemalże pełnię władzy na danym obszarze podziału administracyjnego (tj. na terenie powiatu i województwa).

II. Ewolucja systemu terenowej administracji ogólnej w Polsce w latach 1918-1939

Ustrój terenowej administracji ogólnej w odradzającym się od jesieni 1918 r. państwie polskim, powstawał w warunkach przejmowania poszczególnych ziem z rąk zaborców. Na przełomie 1918 i 1919 r. organy polskiej władzy państwowej wydały kilka aktów normatywnych, które stworzyły podstawy prawne do określenia sposobu organizacji i funkcjonowania terytorialnej administracji rządowej w Polsce. Pierwsze zarysy tegoż porządku administracyjnego stworzyły akty prawne wydane jeszcze przez Radę Regencyjną – tj. jej orędzie z 7 października 1918 r. oraz ogłoszony nieco ponad 3 tygodnie później, dekret z 30 października 1918 r., który upoważniał ministra spraw wewnętrznych do stworzenia w miejsce dotychczasowych (okupacyjnych) c.k. komend powiatowych – urzędów powiatowych[8, s. 23]. Na czele urzędów powiatowych stali ich kierownicy, którzy na przełomie 1918-1919 byli służbowo różnie określani. Otóż, w okresie socjalistycznych rządów Jędrzeja Moraczewskiego przyjęła się w odniesieniu do nich nazwa komisarzy ludowych. Później używano

tytułu komisarz powiatowy lub komisarz rządowy. Na mocy zaś okólnika MSW z 10 kwietnia 1919 r. wprowadzono nazwę „powiatowy komisarz rządowy”. Powiatowi komisarze rządowi wykonywali na podległym sobie terenie władzę administracyjną I instancji, a także nadzorowali i koordynowali działania powiatowych organów administracji niezespolonej. Urzędowo podlegali oni bezpośrednio ministrowi spraw wewnętrznych[21, s. 332].

Bardzo szybko jednak okazało się, że bezpośrednia dependencja powiatowych komisarzy rządowych i kierowanych przezeń urzędów ministrów spraw wewnętrznych była konstrukcją ustroju administracyjnego wielce niedoskonałą. Otóż, rozwiązanie to zmuszało powiatowych komisarzy rządowych do częstego opuszczania stanowisk pracy i wyjazdów służbowych do siedzib MSW i innych resortów w Warszawie, w celu załatwienia różnych spraw. To z kolei stwarzało ogromny chaos w pracach zarówno poszczególnych ministerstw, jak i pozbawianych w momencie wyjazdów kierownictwa urzędów powiatowych, a także wiązało się z opieszałością w załatwianiu wielu spraw oraz nadmiernymi wydatkami na cele częstych podróży. W tej sytuacji konieczne stało się powołanie pośredniego szczebla administracji ogólnej – II instancji – który „rozładowywałby” niejako w pewnym stopniu przeciążone sprawami napływającymi nieustannie z urzędów powiatowych, departamenty administracji centralnej[21, s. 332].

W tym celu wydana została w dniu 2 sierpnia 1919 r., „Ustawa tymczasowa o organizacji władz administracyjnych II instancji”, na mocy której w Polsce centralnej, tj. na terenie dawnego Królestwa Polskiego, utworzono 5 województw: warszawskie, łódzkie, lubelskie, kieleckie, białostockie – na czele których postawiono mianowanych przez Naczelnika Państwa (na wniosek ministra spraw wewnętrznych) wojewodów, będących jednocześnie organami terenowej administracji ogólnej (zespolonej) II instancji [2, s. 698].

Wkrótce – bo już 28 sierpnia 1919 r. – ogłoszone zostało rozporządzenie wykonawcze ówczesnego ministra spraw wewnętrznych Stanisława Wojciechowskiego „O tymczasowej organizacji władz administracyjnych I instancji na obszarze byłego zaboru rosyjskiego”, które to doprecyzowywało strukturę organizacyjną administracji ogólnej na szczeblu powiatowym. Otóż, określono w nim, że w powiatach zastosowane miały zostać rozwiązania ustrojowe analogiczne do tych, które przyjęto wobec administracji terenowej II instancji (województw i wojewodów) 2 sierpnia 1919 r. Rozporządzenie to reformowało także nazewnictwo stosowane dotychczas w odniesieniu do naczelników administracji ogólnej w powiatach – mianowicie, tytuł „powiatowego komisarza rządowego” został zastąpiony przez nazwę „starosta powiatowy”. Był on od tej pory formalnie organem administracji ogólnej (zespolonej) I instancji – który mianowany był przez ministra spraw wewnętrznych, a służbowo podlegał bezpośrednio właściwemu wojewodzie[3, s. 904-907].

Należy atoli w tym miejscu podkreślić, że przedstawiony wyżej model ustroju administracji terenowej – oparty o akty prawne z 2 i 28 sierpnia 1919 r., które to wprowadzały podział na jednostki wojewódzkie i powiatowe – był wówczas

w pewnym sensie „eksperymentem administracyjnym” (co sugeruje chociażby obecny w tytule tychże okólników przymiotnik „tymczasowy”), i miał on przez pierwsze lata istnienia niepodległego państwa polskiego zastosowanie tylko wobec obszaru dawnego Królestwa Kongresowego[9, s. 418]. Oczywiście jednym z nadrzędnych celów ministerstwa spraw wewnętrznych w II Rzeczypospolitej – zwłaszcza po 1926 r., kiedy władzę w państwie przejął obóz piłsudczykowski – było dążenie do ujednoczenia ustroju administracyjnego na terenie całego kraju. Z uwagi na wiele czynników – tych zarówno ekonomicznych, kadrowych, czy *stricte* administracyjnych – nie było to rzecz jasna zadanie łatwe i nie mogło zostać ono przeprowadzone nagle. O ile łatwiejsze okazało się to w odniesieniu do administracji ogólnej II instancji (województw) – z uwagi na to, że administracja tej kategorii została w II Rzeczypospolitej stworzona niejako od podstawy, o tyle w przypadku powiatowych struktur administracyjnych żywe w pierwszych latach istnienia niepodległego państwa polskiego były pozostałości i „przyzwyczajenia pozaborcze”. Z tych powodów system administracji powiatowej funkcjonował w ówczesnej Polsce w układzie kompilacyjnym aż do końca lat 20 XX w., opierając się na obszarze dawnych dzielnic zaborczych o wzorce jeszcze XIX-wieczne, stworzone tam przez administrację zaborczą – np. na terenie ówczesnej Galicji organizacja starostw opierała się o przepisy austriackie z 19 stycznia 1853 r., czy też na obszarze ziem dawnego zaboru pruskiego, gdzie ciągle jeszcze obowiązywała ustawa o administracji powiatowej z 13 grudnia 1872 r.[15, s. 150-151; 21, 333-334]. Ponadto, niejednorodność ustroju administracyjnego w pierwszych latach istnienia II Rzeczypospolitej wyrażała się również w operowaniu przez urzędy w różnych częściach kraju odmienną terminologią administracyjną – np. w Galicji na określenie terminu „administracja ogólna” używano (w ślad za systemem austriackim) pojęcia „administracja polityczna”, czy też w odniesieniu do sformułowania „administracja specjalna” używano odpowiednika „administracja fachowa” itp.[*Ibidem*, s. 331]

Heterogeniczność terytorialnej administracji rządowej utrudniała w znacznym stopniu jej sprawność, dlatego konieczne dla prawidłowego funkcjonowania państwa stało się jej ujednoczenie. Możliwe stało się to dopiero na mocy wydanego w dniu 19 stycznia 1928 r. „Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej”[4, s. 155-168] i zakończyło ostatecznie proces formowania się ustroju administracyjnego na obszarze całego państwa. Na mocy powyższego rozporządzenia prezydenckiego, liczące 387 tys. km² terytorium II Rzeczypospolitej zostało podzielone na 16 województw – administrowanych przez urzędy wojewódzkie na czele z wojewodami; województwa zaś na kilkanaście lub kilkadziesiąt powiatów – zarządzanych przez starostwa na czele ze starostami.

Od początku istnienia II Rzeczypospolitej, niektóre z jej największych miast funkcjonowały administracyjnie jako powiaty grodzkie na prawach wyjątku – np. Kraków, Poznań, Toruń, czy też okresowo w latach 1919-1922 Lublin. Władzę administracyjną sprawowały w nich tzw. komisariaty miejskie na czele z

komisarzem miasta, lub zarządy miejskie (które działały na prawach komisariatu miejskiego). W kilku też większych ośrodkach miejskich – np. w Warszawie, Łodzi, czy Lublinie (do 1922 r.) – władzę administracyjną sprawowali komisarze rządowi. Powyższe organy w latach 1919-1928 były więc odpowiednikami starostw powiatowych dla obszaru kilku dużych miast na prawach powiatu i podlegały one dyscyplinarnie właściwym wojewodom. Jednakże należy skonstatować, że kwestia organizacji i funkcjonowania powiatów grodzkich w międzywojennej Polsce, nie miała precyzyjnej regulacji prawnej aż do 1928 r. Otóż, unormowanie tego stanu rzeczy wprowadziło dopiero wspomniane wyżej rozporządzenie z 19 stycznia 1928 r., które to stworzyło również podstawę prawną do wyodrębnienia z obszarów miast liczących – na podstawie powszechnego spisu ludności z 1921 r. – powyżej 75 tys. mieszkańców, odrębnych powiatów grodzkich dla potrzeb administracji państwowej. Na ich czele stać mieli starostowie grodzcy, mianowani przez ministra spraw wewnętrznych i podlegający dyscyplinarnie właściwemu wojewodzie. W dalszej części owego rozporządzenia – tj. art. 75, 76 i 77 – określono, jakim organom władzy MSW może powierzyć funkcję starosty grodzkiego. Otóż rolę tę przewidywano dla starostw powiatowych (ziemskich), którzy sprawowali władzę w powiatach bezpośrednio sąsiadujących z wymienionymi w rozporządzeniu prezydenckim miastami (powyżej 75 tys. mieszkańców) – tak było np. w Lublinie, gdzie do końca 1931 r. starosta lubelski (ziemski) był jednocześnie starostą grodzkim dla miasta Lublina; bądź też funkcję starostów grodzkich przewidywano dla prezydentów miast na prawach powiatu (o ile miasta te posiadały odpowiednie warunki do sprawowania administracji państwowej) – rozwiązanie takie istniało na przełomie lat 20 i 30 XX w. np. w Krakowie, Toruniu, czy Poznaniu [4, s. 162-163; 5, s. 1; 15, s. 163].

Zaznaczyć jednakże wypada, iż pomimo unifikacji administracyjnej w II Rzeczypospolitej, dokonanej na mocy rozporządzenia prezydenckiego z 19 stycznia 1928 r. (którego to typu akty normatywne w świetle ówczesnego prawodawstwa polskiego – *sensu stricto* po wejściu w życie tzw. „noweli sierpniowej”, miały moc ustawy), ów system administracyjny pozostawał jednolity w zasadniczym stopniu, ale nie co do joty. Pamiętać bowiem należy, że dekret ów zastrzegał kilka wyjątków dla niektórych regionów administracyjnych, co wynikało odmiennej nieco ich specyfiki. Przykładem takiego odstępstwa od ogólnie przyjętych reguł prawnych, był porządek administracyjny stworzony w mieście stołecznym Warszawie, która została wydzielona z ówczesnego województwa warszawskiego jako odrębna jednostka administracyjna, na czele ze sprawującym w niej władzę administracji zespolonej II instancji komisarzem rządu m. st. Warszawy, który to posiadał rangę wojewody. Miasto to zostało również podzielone na trzy powiaty grodzkie, mianowicie: Warszawa-Północ, Warszawa-Południe i Warszawa-Praga, na których czele stali tamtejsi starostowie grodzcy, a na szczeblu samorządowym funkcjonował tu magistrat miejski, na czele z Prezydentem Warszawy. Podobnie wyjątek stanowiło powstałe w II Rzeczypospolitej miasto portowe Gdynia, gdzie na czele tamtejszego powiatu

grodzkiego stał komisarz rządu, podlegający dopiero od 1930 r. wojewodzie pomorskiemu. Pewną autonomię administracyjną zachowały także województwa: śląskie, poznańskie i pomorskie. [4.; 15, s. 151-152; 21., s. 336]

Tak więc, „Rozporządzenie prezydenckie z 1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej” doprowadziło do unifikacji ustroju administracyjnego w II Rzeczypospolitej – likwidując odrębności, jakie państwo to odziedziczyło w 1918 r. w „pozaboreczej schedzie” – oraz stworzyło względni jednolity porządek administracyjny, który funkcjonował w Polsce międzywojennej aż do wybuchu II wojny światowej.

III. Kompetencje i zakres działania organów terytorialnej administracji rządowej w II Rzeczypospolitej

Organa terytorialnej administracji rządowej w II Rzeczypospolitej tworzyli wojewodowie, komisarz rządu na miasto stołeczne Warszawę (mający status wojewody miasta Warszawy), starostowie powiatowi (ziemscy), starostowie powiatów miejskich (grodcy) oraz podległe tym podmiotom władzy urzędy, tj. odpowiednio urzędy wojewódzkie, starostwa powiatowe i starostwa grodzkie. Kompetencje i zakres działania tychże organów, zostały określone poprzez procedury zawarte w przytoczonych powyżej aktach prawnych, tworzących bazę legislacyjną dla organizacji i funkcjonowania ustroju terytorialnej administracji rządowej w Polsce międzywojennej, a więc (chronologicznie rzecz ujmując): „Ustawy tymczasowej o organizacji władz administracyjnych II instancji” z 2 sierpnia 1919 r.[2]; „Rozporządzenia wykonawczego Rady Ministrów o tymczasowej organizacji powiatowych władz administracyjnych I instancji na terenie byłego zaboru rosyjskiego” z 28 sierpnia 1919 r.[3]; „Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej” z 19 stycznia 1928 r. [4]; Rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie powiatów miejskich” z 19 marca 1928 r.[5]; Rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie powiatów miejskich” z 27 kwietnia 1932 r.[6]

W świetle tegoż ustawodawstwa wojewoda: na swoje stanowisko mianowany był przez Prezydenta RP i podlegał osobowo ministrowi spraw wewnętrznych, a służbowo premierowi RP i poszczególnym ministrom; był przedstawicielem rządu na terenie województwa oraz zwierzchnikiem administracji ogólnej II instancji; realizował na terenie swojej jurysdykcji politykę rządu, tj. wykonywał zarządzenia ministrów z różnych resortów; nadzorował i koordynował działalność państwowej administracji niespolonej na terenie województwa, tak by była ona zgodna z ogólną linią polityczną rządu; zajmował się kwestiami bezpieczeństwa publicznego, realizacją potrzeb obronnych państwa oraz jego interesami gospodarczymi w skali podległego mu województwa; był zwierzchnikiem i służbowym przełożonym wszystkich władz i urzędów administracji zespolonej na terenie województwa – np. starostw, komend policji i in., i za ich pośrednictwem realizował swoją politykę; wojewoda przewodził również samorządowi wojewódzkiemu – a więc Radzie Wojewódzkiej i Wydziałowi Wojewódzkiemu; ponadto, posiadał tzw.

domniemane kompetencje, w myśl których wojewoda zajmował się wszystkim, co nie zostało zastrzeżone władzom administracyjnym wyższego szczebla. Oczywiście wykonywanie wielość spoczywających na wojewodzie zadań realizował on za pośrednictwem podległego sobie urzędu wojewódzkiego, który działał w jego imieniu, a także posiadał stałego zastępcę, który od 1924 r. nosił tytuł wicewojewody.[2.; 4.; 15, s. 161-162; 21., s. 332-335; 12, s. 26.]

Starostowie powiatowi (ziemscy) i starostowie grodzcy (miejscy) mieli zakres kompetencji rzeczowych zbliżony do wojewodów, tyle że na węższym administracyjnie terenie, tj. w skali podległego im powiatu – odpowiednio ziemskiego (a więc kilku okolicznych gmin wiejsko-miejskich) lub grodzkiego (a więc najczęściej jednej dużej gminy miejskiej). Otóż, byli oni delegatami rządu w powiecie; sprawowali władzę administracji zespolonej I instancji z zakresu różnych resortów tj. przede wszystkim ministerstwa spraw wewnętrznych (i z tej racji sprawowali np. nadzór nad powiatowymi komendami policji państwowej) oraz kontrolowali i koordynowali działalność innych resortów (w tym również administracji niezespolonej), np. powiatowych komórek ministerstw rolnictwa, zdrowia publicznego, szkolnictwa, częściowo resortu wojskowego (np. sprawy przeprowadzania powszechnego poboru wojskowego) i in.; jako naczelnik starostwa był on służbowym przełożonym wszystkich jego pracowników oraz wszystkich funkcjonariuszów państwowej administracji zespolonej I instancji (np. policjantów); był organem władzy wykonawczej na szczeblu samorządu powiatowego (tj. od 1933 r. Powiatowego Związku Samorządowego oraz Rady Powiatowej); sprawował władzę zwierzchnią nad samorządem gmin miejskich i wiejskich, co oznaczało, że był niejako przełożonym wójtów, burmistrzów oraz prezydentów miast, w zakresie wykonywania przez te organy władzy lokalnej niektórych zadań administracji państwowej; podobnie jak wojewoda, starosta posiadał na terenie powiatu tzw. kompetencje domniemane. Starosta swoje zadania realizował za pośrednictwem podległego sobie urzędu starościńskiego, który działał w jego imieniu, a także posiadał stałego zastępcę, który od 1933 r. nosił tytuł wicestarosty [3.; 4.; 5.; 6.; 7.;8, s. 28-33; 9, s. 417-418; 15, s. 163; 21, s. 336].

Na koniec warto może zaakcentować kilka wniosków na temat personalnej obsady organów terytorialnej administracji rządowej w Polsce międzywojennej. Otóż, bez wątplenia należy przyznać w tej kwestii, że ogólna pozycja społeczno-ekonomiczna naczelników urzędów państwowej administracji terenowej – tj. wojewodów, komisarzy rządowych i starostów – była bardzo wysoka (nie dająca się porównać ze statusem osób, które pełnią te funkcje współcześnie) i plasowała onatyh ludzi na poziomie ówczesnych elit politycznych. Zwierzchnicy administracji rządowej w terenie – zarówno I, jak i II instancji – nie byli też osobami przypadkowymi na swoich stanowiskach. Byli to bowiem wysoce usytuowani funkcjonariusze państwowi, posiadający odpowiednie wykształcenie (najczęściej tytuły naukowe z dziedziny prawa lub ekonomii), którzy nim zasiedli na fotelach starosty lub wojewody, przeszli

pierwej kolejne szczeble pracy urzędowej, zdobywając liczne kompetencje, doświadczenie zawodowe oraz uhonorowane zasługi dla ojczyzny – i w ten sposób, dopiero po kilkunastu latach codziennej służby państwu, osiągnęli odpowiednio wysoki stopień urzędniczy (co najmniej VI), i mogli na tej podstawie otrzymać nominację na starostę lub wojewodę z rąk ministra spraw wewnętrznych lub Prezydenta RP. Najczęściej ludzie ci mieli także swój udział w walce dla sprawy niepodległości Polski – zarówno sprzed 1918 r. jak i z lat 1918-1921. Nierzadko też pełnili oni przez okres międzywojenny funkcję oficerów rezerwy Wojska Polskiego. Jak wykazano również wyżej, zakres działania i władzy tych organów był w strukturach terenowych niemalże totalny, toteż aby uniknąć niebezpieczeństwa korupcji, różnego rodzaju nadużyć oraz mówiąc potocznie „wrastania w środowisko”, ówczesny system administracyjny w II Rzeczypospolitej nie przewidywał zasady kadencyjności starostów czy wojewodów, ale opierał się on o regułę mieszania kadr. W praktyce więc, funkcjonariusze ci byli przenoszani po upływie pewnego okresu (od kilku miesięcy do kilku lat) w różne rejony kraju, poznając w ten sposób ich różnicowaną specyfikę.

Bibliografia

1. Dz. U., 1931, nr 66, poz. 546, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 2 lipca 1931 r. o stanowisku wojewodów i starostów jako przedstawicieli Rządu.
2. Dziennik Praw Państwa Polskiego, 1919, nr 65, poz. 395, Ustawa tymczasowa z dnia 2 sierpnia 1919 r. o organizacji władz administracyjnych II instancji.
3. Dziennik Ustaw, 1919, nr 90, poz. 489, Rozporządzenie wykonawcze Rady Ministrów do rozporządzenia z dnia 28 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji powiatowych władz administracyjnych pierwszej instancji na obszarze b. zaboru rosyjskiego.
4. Dziennik Ustaw, 1928, nr 11, poz. 86, Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 stycznia 1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej.
5. Dziennik Ustaw, 1928, nr 45, poz. 426, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 marca 1928 r. w sprawie powiatów miejskich.
6. Dziennik Ustaw, 1932, nr 41, poz. 408, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 1932 r. w sprawie powiatów miejskich.
7. Dziennik Ustaw, 1933, nr 35, poz. 294, Ustawa z dnia 23 marca 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego.
8. Konstankiewicz M., *Kancelaria starostw województwa lubelskiego w latach 1919-1939*, Lublin 2011.
9. Konstankiewicz M., *Rola starosty powiatowego w załatwianiu spraw urzędowych w okresie II Rzeczypospolitej*, [w:] „Dzieje biurokracji na ziemiach polskich”, T. I, red. nauk. Górak A., Łuś I., Magier D., Lublin-Siedlce 2008.
10. Kozyra W., *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918-1939*, Lublin 2009.
11. Kozyra W., *Regionalizm administracyjny w Polsce w latach 1926-1939*, [w:] „Res Historica” nr 37, Lublin 2014.
12. Kozyra W., *Urząd Wojewódzki w Lublinie w latach 1919-1939*, Lublin 1999.
13. *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. nauk. J. M. Majchrowski, Warszawa 1994.
14. Malec J., Malec D., *Historia administracji nowożytnej*, Kraków 1996.
15. Malec J., Malec D., *Historia administracji i myśli administracyjnej*, Kraków 2003.
16. Mierzwa J., *Militaryzacja administracji. Przyczyny i mechanizmy przechodzenia oficerów do administracji ogólnej w Polsce pomajowej*, „Prace Komisji Historii Wojen i Wojskowości PAU”, T. 8, Warszawa 2012.

17. Mierzwa J., *Słownik biograficzny starostów Drugiej Rzeczypospolitej*, T. 1, Łomianki 2018.
18. Mierzwa J., *Starosta powiatowy jako przywódca elit lokalnych w II Rzeczypospolitej*, „Regionalne elity polityczne II i III Rzeczypospolitej”, red. nauk. Dajnowicz M., Białystok 2012.
19. Mierzwa J., *Starostowie Polski międzywojennej. Portret zbiorowy*, Kraków 2012.
20. Paruch W., *Myśl polityczna obozu pilsudczykowskiego w latach 1926-1939*, Lublin 2005.
21. Witkowski W., *Historia administracji w Polsce 1764-1989*, Warszawa 2007.
22. Żarnowski J., *O inteligencji polskiej lat międzywojennych*, Warszawa 1965.
23. Żarnowski J., *Struktura społeczna inteligencji w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1964.

WSPÓLCZESNE METODY W BIOGRAFISTYCE. NA PRZYKŁADZIE BIOGRAFII POLSKIEGO PISARZA ROKU 2020

Woźniak Marcel

doktorant Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu
m.wozniak@doktorant.umk.pl

Przedmiotem niniejszego artykułu jest kulturowy fenomen biografizmu i badań nad jednostką ludzką w dobie nowoczesnych technologii. Czy ich istnienie determinuje metody badawcze w biografistyce XXI wieku? Czy jednostka ludzka wciąż pozostaje w centrum aktualnych problemów nauk humanistycznych? Przykładem wykorzystanym do podjęcia tych pytań jest książka *Biografia Leopolda Tyrmanda. Moja śmierć będzie taka, jak moje życie* [1] pióra autora niniejszego artykułu. Przykład wydaje się aktualny, zważywszy, iż Sejm Rzeczypospolitej Polskiej ustanowił Tyrmanda patronem roku 2020 w Polsce.

Urodzony w roku 1920, a pochowany w roku 1985 Leopold Tyrmand zapisał się w historii polskiej literatury, jako autor przebojowej powieści *Zły* oraz antykomunistycznego *Dziennika 1954*. Zmarł na emigracji, w USA, nie zostawiając po sobie w Polsce ani śladów, ani rodziny.

„Co porabia autor Złego?” – pytał pisarz Kazimierz Koźniewski na łamach polskiej gazety „Przekrój” w roku 1990. Po upadku komunizmu i zlikwidowaniu zapisów cenzorskich w Polsce, na rynku wydawniczym zaczęły się ukazywać książki Leopolda Tyrmanda, a pytanie o jego losy stało się zasadne. Koniec epoki PRL zwiastował początek nowej narracji i było rzeczą oczywistą, że aparatura badawcza skierowana zostanie na życie i twórczość pisarza będącego gwiazdą lat pięćdziesiątych w Polsce, celebryty, twórcy bestsellerów, twarzy życia jazzowego w kraju, nazywanego „człowiekiem w kolorowych skarpetkach”. Jak pisał Michał Głowiński, „amnezja połączona z fantazją, to właśnie punkty wyjścia PRL-owskiego mitu, dziwnego choćby z tej racji, że ukształtowanego

w tak krótkim czasie” [2, s. 33]. Należało odpowiedzieć na pytanie czy Tyrmand był częścią tego mitu. Szybko się okazało, że choć Leopold Tyrmand błyszczy na firmamencie ikon kultury popularnej, to funkcjonuje tam tylko, jako pewien określony wizerunek, skrojony na miarę potrzeb współczesnych odbiorców. Dopiero w roku 2015 podjęto się próby stworzenia biografii tego pisarza.

Publikacje książkowe

Stać badań w momencie przystępowania do prac nad biografią Leopolda Tyrmanda nie prezentował się okazale, brakowało prac biograficznych i monograficznych. Zainteresowanie Tyrmandem powróciło po roku 1989, kiedy zniknęły ograniczenia cenzury, nałożone na Tyrmandą w roku 1966. W roku 1998 Ryszard K. Przybylski napisał *O tym jak Leopold Tyrmand wałęsał się w świecie kultury popularnej*. W roku 2000 swoje publikacje stworzyli Inga Iwasiów – *Opowieść i milczenie. O prozie Leopolda Tyrmanda* oraz Jolanta Pasterska w *Świecie według Tyrmanda*. Najpoczytniejszą w ostatnich latach pozycją był *Zły Tyrmand* Mariusza Urbanka z 1992 roku, którego poszerzone, drugie wydanie ukazało się w roku 2007. Najobszerniejszymi zaś, ale niepełnymi pracami biograficznymi były *Amerykański brzeg Leopolda Tyrmanda* z 1993 roku oraz jego dwa kolejne wydania – z lat 1998 i 2010 – poszerzone i wydane pod tytułem *Tyrmand i Ameryka*. Niepełnymi, ponieważ dotyczyły życia pisarza na emigracji (czyli od roku 1965), jego korespondencji oraz działalności publicystycznej i życia prywatnego.

Filmy dokumentalne

Zagadnienie biografii i wizerunku wnikliwiej potraktowane zostało przez dokumentalistów filmowych. W roku 1992, na fali zainteresowania pisarzami zepchniętymi w niebyt przez cenzurę, Jerzy Sztwiertnia wyreżyserował film *Zły*, w którym wyruszył z kamerą za Atlantyck, odnajdując żyjącą w Nowym Jorku rodzinę Tyrmandów. W tym samym roku powstał film *Słowa i twarze: Tyrmand 1954* w reżyserii Jana Sosińskiego. Cztery lata później Telewizja Polska wyprodukowała cztery części dokumentalnego cyklu *Tropami Złego*, w reżyserii Ewy Motylskiej-Jażwińskiej i Lubomira Motylskiego. Były to dokumentalne odcinki: *Miejsce urodzenia*, *Warszawskie intonacje*, *Życie towarzyskie* oraz *Między placem a pałacem*. Zebrany na ich podstawie materiał faktograficzny ograniczał się jednak do tego, co było wiadome z lektury *Dziennika 1954*.

Także w roku 1996 powstał film *Amerykański brzeg Leopolda Tyrmanda*, nakręcony przy okazji zbierania materiałów do wspomnianej książki. W efekcie powstał poświęcony Tyrmandowi film oraz bogata monograficznie książka, poświęcone amerykańskiemu życiu pisarza.

Ostatnią produkcją była *Errata do biografii: Leopold Tyrmand* Grzegorza Brauna z roku 2010 – najciekawsza z wymienionych. Reżyser filmu dotarł do nieznanych materiałów archiwalnych.

Brak dokumentacji – brak sylwetki

Analiza stanu badań wykazała, że materiał, na którym opierają się informacje biograficzne na temat Leopolda Tyrmanda, jest niemal pozbawiony dokumentacji. Prócz zawierającej listy i fotografie z rodzinnego archiwum publikacji *Tyrmandowie. Romans Amerykański* oraz *Tyrmand i Ameryka – próżno było szukać dokumentów z życia osobistego, akt, świadectw, papierów urzędowych związanych z Tyrmandem*. Ten stan rzeczy przełożył się na proste procesy kulturowe. Postać Tyrmanda i jego dorobek nie ukonstytuowały się dostatecznie w zbiorowej świadomości, były pełne luk i niekompletne. Twórca ten, oceniany w 1966 roku, przez blisko trzy dekady skazany był na niebyt literacki. Cenzura pozbawiła czytelników szansy na poznawanie Tyrmanda. Nie chodzi tu o jednostkowe wydania czy wstrzymanie wydań książek, ale o „wygumkowanie” z kart historii i literatury Tyrmanda, jako człowieka i jako pisarza. Jego utwory nie trafiły do kanonu lektur – chociażby studentów polonistyki. Jego utwory sceniczne – a kwerenda wykazała ich spory dorobek, pozostawiony w archiwach – nie były wystawiane w teatrach państwowych ani prywatnych. Nie realizowano słuchowisk radiowych ani spektakli w Teatrze Telewizji. Utwory autora *Zlego* nie były recenzowane, wznawiane, opatrzone krytycznymi komentarzami. Nie wymieniano ich w podręcznikach z historii literatury czy kultury. Z powyższych powodów Leopold Tyrmand nie mógł ukonstytuować się w pamięci zbiorowej czytelników i odbiorców kultury, jako pełna w swej postaci osobowość twórcza. Był to główny powód, przez który wspomniane wcześniej publikacje, prezentujące fragmentarycznie dorobek i życiorys pisarza, nie przebiły się do świadomości dostatecznie mocno. Dwie solidniejsze publikacje (*Tyrmandowie* oraz *Tyrmand i Ameryka*) nie pomogły zmienić tego stanu rzeczy. Nie było ani Tyrmanda, ani dokumentów. Kolejnym powodem był fakt wyjazdu przez pisarza na emigrację w 1965 roku. Nigdy nie wrócił do Polski, a jego anglojęzyczna rodzina żyła w zupełnym oderwaniu od polskiego życia literackiego i intelektualnego. Przez to zarówno ze względów kulturowych, językowych oraz czysto geograficznych, po Tyrmandzie nie zostało w Polsce właściwie nic. Jediną osobą w kraju, która mogłaby stan dokumentów uzupełnić, jest Barbara Hoff, druga żona Tyrmanda. Wielokrotnie rewidowana i przesłuchiwana w latach sześćdziesiątych, po byłym mężu nie zatrzymała absolutnie nic.

Moment badawczy

Uznawana przez lata za biografię, poczytna książka *Zły Tyrmand* pióra Mariusza Urbanka, również dokumentów i faktów była pozbawiona. Anegdotyczne publikacje książkowe i medialne o Tyrmandzie bazowały na pewnej periodzie czasowej, wyjętej z życiorysu bohatera: na latach pięćdziesiątych XX wieku. Wydawało się aż nieprawdopodobne, żeby o tak często przywoływanym w mediach człowieku – w kontekście mody, jazzu, Warszawy, komiksów, antykomunizmu – nie było wiadomo niemal nic. Czy wnioskiem miał być faktyczny brak źródeł czy też brak rzetelnej analizy?

W pracy dyplomowej, poświęconej wizerunkowi Leopolda Tyrmanda,

autor niniejszej rozprawy pisał:

[...] Holistyczne doprecyzowanie biografii wykracza poza ramy tej pracy, ale podążenie jej tropami może przybliżyć czytelników i badaczy do „rewersu” Leopolda Tyrmanda. Perspektywy badawcze każą skierować kroki do amerykańskich archiwów w Instytucie Hoovera, gdzie wciąż czekają na zbadanie liczne teksty i dokumenty jego autorstwa. Ich analiza może dać w przyszłości nowy pogląd na osobowość twórcy i to, kim naprawdę był. [4, s. 51]

Rekonesans pozwolił zorientować się w sytuacji badawczej i możliwościach na stworzenie biografii Leopolda Tyrmanda. W tym momencie badawczym, w połowie roku 2015, możliwy był bezpośredni kontakt z rodziną Leopolda Tyrmanda. Jego syn, dostępny w mediach społecznościowych, był otwarty na wszelkie badania i współpracę, która miałaby na celu dowiedzenie się czegokolwiek więcej ponad to, co sam wiedział o ojcu. Spotkanie w kwietniu 2015 roku tylko utwierdziło obie strony w tym przekonaniu. Możliwy był również dostęp do nowych źródeł: drzewa genealogicznego, rodzinnych archiwów, zdigitalizowanych materiałów w bazach internetowych. Wreszcie, kluczowe było zainteresowanie, jakim wykazało się Wydawnictwo MG z Warszawy, publikujące utwory Leopolda Tyrmanda, będące w doskonałych relacjach ze spadkobiercami praw do utworów Tyrmanda.

Powyższa ocena dała podstawy do zrewidowania dotychczasowego stanu badań i podjęcia próby zmierzenia się z biografią Leopolda Tyrmanda. Znaczenie tego pisarza dla polskiej kultury i literatury stało się w centrum aktualnych problemów nauk humanistycznych w Polsce. Założeniem, stojącym na początku prac, było w pierwszej kolejności faktograficzne i udokumentowane odtworzenie życia Leopolda Tyrmanda. A to miało wiele obliczy: „(...) Tyrmand antykomunista, Tyrmand katolik, Tyrmand teoretyk jazzu, Tyrmand sprawozdawca sportowy, Tyrmand globtroter, Tyrmand playboy, Tyrmand reakcjonista, Tyrmand bikiniarz, Tyrmand filozof, Tyrmand prekursor mód, Tyrmand autor bestsellerów, Tyrmand pielgrzym, Tyrmand owiana legendą tajemnica” – pisał Tadeusz Konwicki [3, s. 39-40].

Badacz nie miał pewności, na jakie źródła trafi. Mimo to, tworzona była lista pytań i hipotez, zestaw hipotetycznie porządkowanych źródeł, które – przynajmniej teoretycznie – powinny istnieć. Powszechna dostępność internetu i szybkie możliwości przesyłu danych, komunikacja elektroniczna i łączenia wideo na żywo – były doskonałym punktem wyjścia do badań. Przy całym wykazie krytycznych uwag pod adresem innych badaczy, niewątpliwym jest fakt, że moment badawczy dał tym razem zupełnie inne, pełniejsze możliwości. Dawało to szansę stworzenia unikalnego portretu człowieka, którego twórczość i życiorys fascynują kolejne pokolenia aż do dziś.

Archiwa krajowe

Dostęp do nich był najprostszy – z badawczego punktu widzenia są bowiem

rozproszone po Polsce, w języku polskim. Omawiane dokumenty poszukiwane były w instytucjach publicznych lub zbiorach prywatnych.

Do zbiorów Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych tropy prowadziły do archiwów norweskich. Zgromadzone w budynku na obrzeżach Warszawy archiwa MSZ zawierają między innymi raporty prasowe, sporządzane przez Leopolda Tyrmanda. Dokumenty zdeponowane w tej placówce pomogły potwierdzić fakt jego zatrudnienia w zagranicznej placówce polskiego rządu w latach 1945-1946. Dokumenty okazały się ogniwem łączącym pobyt pisarza w Skandynawii i okoliczności jego powrotu do kraju po wojnie.

O zasobach archiwów Instytutu Pamięci Narodowej w kontekście Leopolda Tyrmanda pierwsza napisała Joanna Siedlecka w książce *Kryptonim „Liryka”: bezpieka wobec literatów* [6]. Leopold Tyrmand, rzekomo otoczony gronem przyjaciół, w rzeczywistości znajdował się w agenturalnej pułapce. Był śledzony i inwigilowany przez najbliższych znajomych, jak choćby Kazimierza Koźniewskiego czy Romana Waschko. Obserwacja Tyrmanda rozpoczęła się już w roku 1945, a skończyła dopiero w latach osiemdziesiątych, już w Ameryce. Dało to odpowiedź na pytanie, dlaczego po Tyrmandzie przez lata pozostało tyle kontrowersyjnych, niepotwierdzonych informacji czy nieprzychylnych opinii. W rzeczywistości – były to elementy typowe dla strategii dezinformacji i szkalowania.

Archiwa zagraniczne

Podczas poszukiwań informacji tropy prowadziły do Archiwum KGB w Wilnie oraz Centralnego Archiwum Litwy w Wilnie, Centrum Polonistycznego Uniwersytetu Wileńskiego i działającego online archiwum Wilnoteka; do Narodowego Archiwum Norwegii w Oslo i Muzeum obozu jenieckiego w również norweskim Grini; do archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku oraz archiwum Instytutu Hoovera we wspomnianym Paolo Alto. Ponadto, do dostępnego w sieci archiwum „Kultury” paryskiej oraz zagranicznych, prywatnych zbiorów Mary Ellen Tyrmand i Matthew Tyrmanda w Nowym Jorku. Bezcenne były również drzewa genealogiczne, tworzone przez rodzinę spokrewnioną Tyrmandowi – w Belgii i Australii oraz korespondencja z wspomnianym Zbigniewem Stańczykiem, który jako pierwszy zajmował się skatalogowaniem zdeponowanej w archiwum spuścizny po Tyrmandzie. Sekwencja wymienionych archiwów oparta jest na chronologii i miejscu życia autora *Dziennika 1954*. Lista z pewnością wymaga uzupełnienia. Dynamicznie rozwijające się bazy danych online i digitalizacja zbiorów na całym świecie dają nadzieję, że stan badań będzie ewoluował. Znajac kulturę pracy Tyrmanda i jego zawile losy, można być przekonany, że śladów po swojej działalności i życiu zostawił o wiele więcej, niż można w tej chwili ustalić. Daje to podstawy do kontynuowania badań w przyszłości.

W zdeponowanych w Archiwum Hoovera dwudziestu pięciu boksach, pierwszy z nich zapełniony jest dokumentami z życia codziennego, chronologicznie dotyczącymi najwcześniejszego etapu życia Leopolda

Tyrmanda. Wśród licznych dokumentów odnaleziono dwa dotyczące okresu studiów w Paryżu. Korespondencja – choć w języku francuskim – mogła być przetłumaczona przy pomocy prostego translatora Google w przeglądarce internetowej.

Wileńskie zbiory odnalazły się w Litewskich Archiwach Specjalnych, przy ulicy Giedymina 40/1 w Wilnie. Korespondencja z pracowniczką archiwów w ciągu zaledwie dwóch dni pozwoliła ustalić, jakie są to archiwa i w jaki sposób możliwy jest wgląd do nich oraz: co trzeba zrobić, by z tej możliwości skorzystać. Kluczowe było jedno zdanie, zawarte w elektronicznym liście: „posiadamy akta sprawy kryminalnej, w którą zamieszany był Leopold Tyrmand”.

Zebrane materiały, faktografia, dokumenty oraz liczne świadectwa i akta czy fotografie, dały szerokie pojęcie o życiu i twórczości autora *Filipa*.

Jak zostało już jednak wspomniane, badania nie powstają w faktograficznej próżni. Prócz wymienionych wyżej aspektów, istotną rolę w tworzeniu tekstu odegrały inne czynniki. Spowodowały one wybranie odpowiedniej metodologii segregacji i weryfikacji materiału archiwalnego, w zderzeniu z relacjami i dowodami z innych źródeł: rozmów, cytatów, wspomnień, emocjonalnych wyznań. Całość tego materiału dopiero stała się materią, z której można było zbudować prawdziwą opowieść o człowieku.

Biografia w świecie cyfrowym

Ważnym aspektem badań biograficznych był sposób zbierania i przetwarzania informacji, a praca nad biografią Leopolda Tyrmanda pokazała, jak najnowsze zdobycze technologii zupełnie zmieniają metody prac badawczych.

Zbiory online pozwoliły na zgłębianie zasobów bibliotek cyfrowych, które dzięki digitalizacji danych są dziś w stanie wygenerować badaczowi nie tylko roczniki gazet, ale konkretne frazy w poszukiwanym tekście. Rzeczą nie do przełożenia na liczby jest szacunkowa oszczędność czasu wobec żmudnej, bibliotecznej kwerendy i polegania jedynie na czujności ludzkiego oka.

Wreszcie, o wiele łatwiejsza, niż w latach dziewięćdziesiątych, była komunikacja z placówkami muzealnymi i archiwistycznymi, jak również cała logistyka badań. Składały się na nią bowiem również podróże, noclegi, transport lotniczy, wyżywienie, dostęp do urzędzeń digitalizujących treść, do urzędzeń nagrywających.

Dzięki miniaturyzacji sprzętu (w porównaniu do wspomnianych lat dziewięćdziesiątych), możliwe było korzystanie podczas z badań z dyktafonu, kamery, skanera, encyklopedii i aparatu fotograficznego jednocześnie: za sprawą nowoczesnego telefonu komórkowego. Translatory internetowe pomagały w czasie rzeczywistym tłumaczyć pojedyncze, obcojęzyczne fiszki i zakładki. Setki dokumentów skanowane były podręcznym, lekkim aparatem fotograficznym, którego pamięć mogła pomieścić tysiące plików. Dostęp do aplikacji na telefony komórkowe, pozwalał na szybkie rozplanowanie podróży w obcych krajach, co były niezbędne w momencie, gdy placówki archiwistyczne zmieniały godziny otwarcia, a podróż do nich zajmowała długie godziny.

Wyszukiwarki internetowe mogły błyskawicznie poprawić błąd w pisowni lub podsunąć odpowiedź na pytanie, kim jest osoba o wymienionym w liście czy pismie nazwisku.

Lista udogodnień – jak te powyżej – nie ma końca. Wszystkie wymienione wcześniej aspekty złożyły się na tzw. „moment badawczy”, na który przypadła decyzja o rozpoczęciu prac nad biografią.

Niezastąpiona okazała się również komunikacja elektroniczna. Możliwość korespondencji z ośrodkami badawczymi z całego świata, a także wymiana maili z rozmówcami sprawiły, że badania nabrały rozpędu.

A jednak nawet wobec ogromu treści i wyników, na badacza biografii poczytnego, polskiego pisarza czychało ryzyko: ilość nie zawsze oznaczała jakość. Wyniki z wyszukiwarek internetowych oznaczały setki godzin przeglądania i analizowania materiału, który często okazywał się niewiele wart.

Kompromis okazał się leżeć pośrodku: zdobycze technologiczne nałożyły na człowieka obostrzenie w postaci zasady ograniczonego zaufania.

Podsumowanie

Niniejszy artykuł miał nakreślić zjawiska, jakie zaszły podczas pracy nad biografią Leopolda Tyrmanda, która ukazała się w formie książkowej pod tytułem *Biografia Leopolda Tyrmanda. Moja śmierć będzie taka, jak moje życie*. Leopold Tyrmand – zgodnie z uchwałą Sejmu Rzeczypospolitej – jest literackim patronem roku 2020 w Polsce.

Praca nad biografią Leopolda Tyrmanda pokazała, jak zawile i skomplikowane losy tego twórcy przełożyły się na to, co po nim zostało. Rozproszenie materiału, jego szczątkowość, a jednocześnie jednostkowa mnogość sprawiły, że podążanie tropami Tyrmanda okazało się pracą tyleż żmudną, co fascynującą. Czy jednak pomogło odpowiedzieć na pytania zadane na początku pracy?

Nowoczesne technologie znacząco wpłynęły na kształt badań biograficznych, ale nie stały się w nich determinujące w tym konkretnym przykładzie biografistyki na miarę XXI wieku. Mimo niewątpliwych korzyści płynących z powszechności elektroniki, komunikatorów i sprzętu, to wciąż badacz ma decydujący głos, a o wyniku badań decydują metody, namysł i analizy.

Czy jednostka ludzka wciąż pozostaje w centrum aktualnych problemów nauk humanistycznych? Badania biograficzne złożyły się na zespół zjawisk, które koncentrycznie splotły się w życiorysie jednego człowieka. Zawartość merytoryczna odkrytych źródeł w sposób istotny przekłada się na obecny stan badań nad życiem i twórczością Leopolda Tyrmanda. Ustalenie jego genaologii, opisanie losów wojennych, dzieje utworów i skomplikowane okoliczności wyjazdu z Polski, to tylko nieliczne elementy warte wymienienia. W życiu Leopolda Tyrmanda, jak w soczewce, zogniskowała się historia XX wieku i losy polskich emigrantów, polskich Żydów, polskich literatów i polskich antykomunistów. Jednocześnie, pojawiły się nowe pytania. Czy nie powinna powstać monografia Leopolda Tyrmanda? Czy nie należałoby pochylić się nad

jego nieopublikowanymi utworami? Co z korespondencją i zapiskami? Pewnym jest, że analizowany przykład udowodnił, że współczesne problemy nauk humanistycznych nie mogą się obyć bez pytań o człowieka i jego życie.

Metodologia pracy nad biografią Leopolda Tyrmanda ukonstytuowała się w osobnych zagadnieniach: stanie badań, archiwach krajowych zagranicznych oraz praktycznej stronie tworzenia biografii. Biografistyka jest dziedziną wciąż rozwijającą się. Zajmują się nią zarówno poloniści, jak również antropologowie kultury, psychologowie, dziennikarze, historycy. Należy w tym momencie zadać pytanie, jakiego należy klucza używać i jakiej aparatury naukowej, by biografia była możliwie najbliższa prawdy? Jaką rolę w badaniach biograficznych odgrywa dziś interakcja i nowe media? Czy nowe technologie, nowe sposoby gromadzenia treści i nowe sposoby komunikacji nie oznaczają też nowych punktów widzenia na wiele biografii, które już powstały?

Pewnym jest, że ta nowa naukowo-techniczna przyszłość nie ominie także Leopolda Tyrmanda. Wciąż istnieją niezbadane obszary jego życia i twórczości, a ten wielce zasłużony dla polskiej literatury pisarz cały czas czeka na swoją monografię. Obecny stan badań stawia przed badaczami wciąż nowe wyzwania, podobnie jak Tyrmanda. Kluczem do kolejnych kroków milowych w badaniach wydaje się być przyjęcie odpowiedniej metodologii pracy.

Biografia Leopolda Tyrmanda żyje swoim życiem, odczytywana przez kolejne pokolenia czytelników. Zdaje się, że rację miał Witold Gombrowicz, pisząc „Tyrmand! Talent” [5, s. 100]. Autor niniejszego artykułu egzemplarz książki *Biografia Leopolda Tyrmanda. Moja śmierć będzie taka jak moje życie* przekazał również do Polonistycznego Centrum Naukowo-Informacyjnego przy ul. Lesi Ukrainki 2 w Drohobyczu. Być może i tam biografia polskiego pisarza roku 2020 wkrótce zostanie odczytana na nowo.

Bibliografia:

1. M. Woźniak, *Biografia Leopolda Tyrmanda. Moja śmierć będzie taka, jak moje życie*, Warszawa 2016.
2. Monika Tokarczyk-Gubała, *Kultura popularna i nostalgia za komunizmem*, [w:] *Kultura Popularna 4*, s. 33.
3. M. Woźniak, *Jak tworzone współczesny wizerunek Leopolda Tyrmanda*, praca dyplomowa pod kier. dr. hab. M. Wróblewskiego, UMK 2016, s. 51.
4. T. Konwicki, *Zorze wieczorne*, Warszawa 1991, s. 39-40.
5. W. Gombrowicz, *Dziennik (1957-1961)*, Paryż 1962, s. 100-101.
6. J. Siedlecka, *Kryptonim „Liryka”: bezpieka wobec literatów*, Warszawa 2008.

SYTUACJA ZDROWOTNA I WYBÓR MIEJCA ZAKUPÓW SPOŻYWCZYCH EMERYTOWANYCH SPORTOWCÓW AMATORÓW

Galaszewski Michał

Doktorant Uniwersytetu w Białymstoku

Promotor – Jan Poleszczuk
profesor doktor habilitowany nauk socjologicznych i kognitywistycznych

Sportowiec amatorski a zawodowy

Podstawową różnicą między sportowcem zawodowym a sportowcem amatorem jest przesądzenie, że zawodowiec uprawia sport na podstawie umowy (kontraktu) oraz otrzymuje z tego tytułu wynagrodzenie. To wiąże się ze sportem profesjonalnym i odróżnia go od sportu amatorskiego, gdzie zawodnik nie otrzymuje wynagrodzenia. Punktem wyjścia dla rozważań na temat istoty sportu profesjonalnego jest fundamentalne orzeczenie w sprawie Walrave, w którym TSUE stwierdził, że „uprawianie sportu podlega prawu wspólnotowemu w zakresie w jakim stanowi on działalność gospodarczą [1, s. 38].

Sport amatorski, który również wchodzi w zakres pojęcia sportu wyczynowego, przedstawia z założenia swoiste odmienności różniące go od sportu profesjonalnego. Nie istnieje ogólna definicja pojęcia sportu amatorskiego. W związku z tym na poziomie UE w zakres tego pojęcia wejść wszystkie działania które nie są sportem profesjonalnym, lecz które wchodzi w zakres pojęcia sportu wyczynowego. Można więc wyprowadzić wniosek, iż sport amatorski to działalność, która nie stanowi działalności gospodarczej w rozumieniu prawa unijnego. Dystynkcja ta nie znajduje jednak odzwierciedlenia w praktyce, gdyż sport amatorski pozostaje w ścisłej relacji ze sportem profesjonalnym, m.in. z uwagi na fakt, że niemal w każdej dyscyplinie sportu mamy wertykalne połączenie obu tych wymiarów, a we współczesnym współzawodnictwie zawody przeprowadzane są w większości przypadków w formie *open*. W związku z tym, iż wyraźny rozdział między sportem amatorskim a sportem profesjonalnym jest w praktyce niemożliwy, nasuwają się również trudności związane z zastosowaniem przepisów dotyczących swobody przemieszczania się do sportu amatorskiego. Przywołując stanowisko TSUE, który zakwalifikował sport stanowiący działalność gospodarczą jako podlegający prawu unijnemu, uprawnionym wydaje się wysunąć wniosek, iż sport amatorski, który z założenia nie jest związany z działalnością ekonomiczną nie wchodzi w zakres zastosowania prawa UE. W dyskusji pojawiają się jednak stanowiska, które wyrażają odmienne podejście do tej kwestii [2, s. 45].

Determinanty konsumpcji

Człowiek pragnie zaspokoić swoje potrzeby. Pojęcie potrzeby definiuje się jako brak czegoś oraz dążenie do celu jakim jest zaspokojenie jej. Potrzeba jest

przede wszystkim [3, s. 81]:

- obiektywna;
- substytucyjna, czyli można ją zastąpić różnorodnymi dobrami – substytutami;
- komplementarna, czyli jest współzależna od drugiego dobra;
- powtarza się – cały czas się odradza;
- wraz z upływającym czasem intensywność jej pragnienia się zmniejsza.

Zachowania konsumentów na rynku to działania związane z kupnem towarów oraz usług, jak także rozporządzanie nimi. Rudnicki [4, s. 67] twierdził, iż „zachowanie konsumenta wynika z indywidualnego odczuwania potrzeb i obejmuje całokształt obiektywnie i subiektywnie określonych, racjonalnych i emocjonalnych, świadomych i nieświadomych posunięć w trakcie przygotowań do podjęcia decyzji na rynku dóbr konsumpcyjnych oraz w czasie konsumpcji”. Determinanty konsumpcji są podstawą dopasowania oferty do potrzeb klientów. Wśród czynników determinujących konsumpcję człowieka wyróżnia się: [5, s. 20]:

- biologiczne i ekologiczne (normy żywieniowe, klimat, rozwój psychiczny i fizyczny, ekologia);
- społeczne (płeć, wiek, miejsce zamieszkania, wielkość gospodarstwa domowego, akceptacja społeczna oraz status społeczny, członkowie rodziny);
- ekonomiczne (ceny, dochody, kredyty, miejsca sprzedaży, reklama);
- kulturowe (subkultura, zwyczaje, tradycje, rodzina, czas wolny).

Determinanty biologiczne i ekologiczne

Czynniki biologiczne dotyczą zaspokajania potrzeb fizjologicznych (podstawowych), do których można zaliczyć potrzeby biologiczne, z których wynika działanie organizmu (pożywienie, picie, sen, oddychanie) – egzystencja oraz potrzeby psychiczne (bezpieczeństwo, samorealizacja, poczucie własnej wartości) [6, s. 156].

Istotny wpływ na zachowanie konsumpcyjne ma środowisko naturalne otaczające człowieka. Mowa jest o terenie i jego ukształtowaniu, krajobrazie, pogodzie, klimacie. Można zauważyć zupełnie odmienne style zakupowe ludzi mieszkający w innym klimacie czy także w różnym regionie geograficznym. Ma to wpływ na odżywianie się człowieka, jego ubiór, kupowana odzież, zachowanie, mieszkanie, formy wypoczynku. Klimat ma także znaczący wpływ na cechy fizyczne i psychiczne. Ludzie żyjący w strefie umiarkowanej i zimnej są zdecydowanie wyżsi niż mieszkańcy innych stref. Mieszkańcy mieszkający na Południu są niespokojni, gwałtowni, w pierwszej kolejności działają, później dopiero myślą. Natomiast ludzie Północy są samotnikami, nieśmiali, lubiący spokój. Z kolei mieszkańcy strefy podrównikowej lub zwrotnikowej mają ciemniejszą karnację i większy zarost niż ludzie żyjący w strefie umiarkowanej. Jest to tylko kilka przykładów potwierdzający wpływ czynników biologicznych i ekologicznych [7, s. 28].

Determinanty społeczne

Społeczne czynniki konsumpcji gospodarstwa domowego to jego cechy oraz więzi z otoczeniem. Zawarte są w tym [8, s. 34] :

- ilość członków gospodarstwa domowego, ich płeć, wiek (głównie głowy domu) – inna jest struktura konsumpcji ludzi młodych a seniorów. Biorąc pod uwagę badania Głównego Urzędu statystycznego można zauważyć, że im więcej członków liczy rodzina, tym większa jest globalna konsumpcja. Są jednak wyjątki. Popyt na takie dobra jak samochód czy meble jest mniejszy. Jednak wraz ze wzrostem liczby mieszkańców zamieszkujących gospodarstwo domowe, zmienia się struktura konsumpcji. Zmniejszają się wydatki na tzw. dobra trwałe – gaz a także prąd;

- wykształcenie mieszkańców gospodarstwa domowego (im wyższe kwalifikacje zawodowe, tym większe dochody – co za tym idzie zwiększona konsumpcja);

- relacje gospodarstwa z otoczeniem – każdy człowiek jest członkiem pewnej grupy społecznej. Często bywa, że jest to nieświadome uczestnictwo na podstawie określonych więzi psychiczne, mają podobny system wartości, przekonania.

- pozycja zawodowa członków gospodarstwa – ludzie pracujący na wyższym stanowisku mają większe potrzeby. Często są droższe i nie zaliczają się do podstawowych jak to wygląda u osób na niższych stanowiskach. Dużą rolę odgrywa w tym przypadku dochód jakim dysponuje człowiek

Determinanty ekonomiczne

Wśród uwarunkowań ekonomicznych główną uwagę przyciąga dostawa towarów i usług. Jest to czynnik, który w pewien sposób określa, definiuje konsumenta. Różnorodność asortymentu czy dostępność produktów pełnią istotną rolę w decyzjach zakupowych społeczeństwa. Są to kluczowe zmienne, które kształtują rynek konsumpcyjny. Jednak aby zaspokoić potrzeby człowieka, potrzebne są środki finansowe. Dlatego tak ważną rolę odgrywają dochody społeczeństwa oraz poziom cen [9. s. 178]. Wielkość dochodu wpływa na styl życia, aktywność czy postawy konsumenta. W momencie wzrostu dochodów, popyt ulega zwiększeniu. Społeczeństwo dysponuje większą ilością środków finansowych i w ten sposób może pozwolić sobie na potrzeby wyższego rzędu [10, s. 34].

Determinanty kulturowe

Aby przejść do wyjaśnienia jakie są czynniki kulturowe konsumpcji, na początku trzeba zastanowić się nad definicją słowa kultura. Kultura jest to „... ogół wytworów działalności ludzkiej, materialnych i niematerialnych, wartości i uznawanych sposobów postępowania, zobiektywizowanych i przyjętych w dowolnych zbiorowościach, przekazywanych innym zbiorowościom i innym pokoleniom”. Głównymi czynnikami wpływającymi na konsumpcję są tradycje, zwyczaje oraz edukacja człowieka. Wpływ ten można zauważyć na przykładzie

obyczajów w danym kraju czy też w regionie. W różnych krajach dominują inne kuchnie narodowe. Część ludzi preferuje potrawy mięsne, ale są także tacy, którzy nie akceptują jedzenia pochodzącego od zwierząt i żywią się produktami roślinnymi. Na tradycje, przyzwyczajenia i zwyczaje istotny wpływ ma religia. Są takie wyznania, w których zabroniona jest zabawa – to oznacza, że konsumpcja jest mniejsza.

Seniorzy na rynku konsumpcyjnym

W większości krajów rozwiniętych można zaobserwować coraz większy odsetek ludzi starszych. Przyczyną tego jest niski współczynnik dzietności związany z nowoczesnym modelem rodziny 2+1. Wzrasta także liczba emigrantów, co skutkuje wyjazdem młodych za granicę. W kraju pozostaje przewaga seniorów. Duże znaczenie ma także poprawa służby zdrowia, dzięki której współczynnik umieralności jest dużo niższy niż jeszcze kilka lat temu. Powstaje pytanie, kim jest senior? Jakie cechy posiada? Jak go zdefiniować? Słowo „senior” pochodzi z języka łacińskiego i oznacza „starczy”. Ustalając granicę między człowiekiem dojrzałym a starszym, można się kierować aspektami ekonomicznymi - zakończenie pracy i przejście na emeryturę, kulturowymi - obyczaje, tradycje, społecznymi - stanie się babcią lub dziadkiem, zdrowotnymi - pogorszenie się zdrowia, utrata sprawności fizycznej [11, s 189]. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) za wiek starczy uważa 60 rok życia człowieka. Wyróżnia w nim trzy etapy [12, s. 34]:

- od 60 - 75 r. ż. - wiek podeszły (tzw. wczesna starość)
- od 75 - 90 r. ż. - wiek starczy (tzw. późna starość)
- 90 r. ż. i powyżej - wiek sędziwy (tzw. Długowieczność).

W Polsce można zaobserwować wydłużenie się długości trwania życia człowieka. W 2014 r. liczba ludności Polski wynosiła 38,5 mln, w tym ponad 8,5 mln stanowiły osoby w wieku 60 lat i więcej, czyli ponad 22%. Wśród populacji w starszym wieku większość stanowią kobiety (59%), na 100 mężczyzn przypada ich 143 - dla całej ludności Polski wskaźnik feminizacji wyniósł 107. Wydłużenie długości życia jest spowodowane ogólną poprawą zdrowia ludzi, lepszym odżywianiem, dietą oraz aktywnością życiową człowieka. Ludzie spędzają czas na świeżym powietrzu, aktywnie wypoczywają jeżdżąc na rowerze czy spacerując [13, s 57].

Można zaobserwować prognozowany wzrost liczby ludności w wieku 60+ w Polsce (Rys 1). Liczebność tej zbiorowości zwiększy się w skali kraju o 5,4 mln w 2050 r., ale znaczący wzrost liczby osób starszych wystąpi już w pierwszych latach prognozy, ponieważ populację ludzi starszych będą zasilały bardzo liczne roczniki wyżu urodzeń z lat 50 i 60-tych ubiegłego wieku.

Rys 1. Udział ludzi w wieku 60+ w ogólnej liczbie ludności w Polsce (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (2014)

Starzenie się jest to proces złożony z kilku etapów. Zazwyczaj zaczyna się od starzenia społecznego, kończąc na starzeniu fizycznym. Seniorzy

to osoby, które stopniowo uzależniają się od innych. Potrzebują wsparcia i pomocy w codziennym funkcjonowaniu. Często są oni samotni, ponieważ dzieci założyły już swoje rodziny i nie mają wystarczającej ilości czasu, żeby zająć się rodzicami. Seniorzy są podatni na choroby. Zwiekiem organizm jest coraz słabszy. Ludzie w podeszłym wieku mają poczucie nieprzydatności, uważają, że nie przynależą do społeczeństwa [14, s. 128].

Definicje starzenia się odnoszą się do trzech głównych płaszczyzn życia człowieka [15, 56] :

- biologicznej;
- psychicznej;
- społecznej

Początki płaszczyzny biologicznej upatruje się w XVI wieku. Pionierem nauki, która zajmowała się przebiegiem starzenia się był filozof pochodzący z Anglii - Francis Bacon. Uważał, że „poprzez systematyczne badanie procesów starzenia się można będzie wykryć przyczyny starości”. Sądził, iż higiena człowieka wpływa na starzenie się ludzi. Inni także uważali, że ten problem jest przyczyną tego procesu. Ciało człowieka zbudowane jest z wielu komórek. Z wiekiem przestają one funkcjonować. Senior ma kłopoty ze wzrokiem i słuchem. Trudność sprawia rozpoznawanie zapachów. Pojawiają się choroby serca, problemy z koncentracją. Zmiany spowodowane z perspektywy biologicznej pokazują jak ważna jest biologiczna sfera człowieka.

Proces starzenia się jest zależny od stanu emocjonalnego i duchowego człowieka. W płaszczyźnie psychologicznej można zauważyć pracę mózgu osoby starszej. Kontakt ze światem poza domem jest utrudniony. Praca umysłu nie jest na tyle wydajna, jak była w czasach młodości. Senior ma poczucie samotności, czuje się pominięty w społeczeństwie. Człowiek starszy nie nadąża za zmianami w mózgu. Skutkuje to wycofaniem, przygnębieniem czy też rezygnacją człowieka.

W procesie starzenia, w perspektywie społecznej, dużą rolę odgrywa otoczenie. Na życie seniora ma wpływ jego osoba, ale również bliscy, rodzina czy otaczający go ludzie. Jean Vaniera zauważył dwa odmienne sposoby procesu starzenia. Pierwszy pokazuje ludzi powracających do przeszłości. Myślą o tym co przeżyli. Zamykają się w świecie pesymistyczny myśli. Krytycznie podchodzą do życia i wspomnień. Drudzy to ludzie, którzy znają swoje wady. Wiedzą o swoich ograniczeniach, ale patrzą na świat z przymrużeniem oka. Szukają pozytywów i starają się żyć chwilą i nie podejmować się niepowodzeniami oraz wiekiem [16, s. 73].

Z tego powodu można wyodrębnić bazowe podejścia do określenia starości:

- wiek biologiczny (określony przez ogólny stan zdrowia),
- wiek socjalny (ustalony odgórnie na podstawie aktów prawnych, związany z otrzymywanymi świadczeniami),
- wiek demograficzny (określony przez liczbę przeżytych lat).

Seniorzy różnią się od siebie. Bardzo trudno jest zdefiniować każdego człowieka. Nie różnią się jedynie wiekiem, ale także stylem życia, aktywnością,

zainteresowaniami, preferencjami konsumentckimi.

W tabeli 1 umieszczone zostały różne podejścia do definiowania pojęcia i wybrane kryteria segmentacji osób starszych przez wybranych badaczy.

Tabela 1. Segmentacja osób starszych

Autor	Liczba segmentów	Kryteria segmentów	Nazwy segmentów
A.Kusińska	4 segmenty	wolnościowi bierni prestiżowi aktywni	- ambicje materialne - zaciekawienie światem zewnętrznym - zainteresowanie kulturą -status materialny -samoobsługa osobista -samodzielność w kontaktach z rynkami
Senior Strategic Network	8 segmentów	entuzjaści liderzy oryginalni zaniepokojeni rozważni aktywni surowi towarzyscy	wyznawane wartości
B. Sztur- Jaworska	6 segmentów	pokolenia: marcowo-grudniowe odwilży ZMP okupacyjne II Rzeczypospolitej wielkiego kryzysu	wiek
J.P. Treguer	4 segmenty	panowie sytuacji wyzwoleni spokojni najstarsi	wiek
Age Wave	4 segmenty	poszukiwacze bez wieku wygodnie zadowoleni żyjący z dnia na dzień chorzy i zmęczeni	-sytuacja finansowa -poziom aktywności

Źródło: Kaniewska-Sęba, (2016)

Analiza informacji zawartych w tabeli 1 pokazuje, że twórcy próbując zdefiniować seniorów, brali pod uwagę takie kryteria jak m.in. wiek, sytuację finansową, poziom aktywności, wyznawane wartości czy zainteresowanie kulturą. W zależności od autora seniorzy zostali podzieleni na segmenty. Najwięcej, ponieważ aż 8 wyodrębnił Senior Strategic Network.

Metodyka badań

Praca ma charakter teoretyczno-empiryczny. Badania zostały zrealizowane metodą sondażu diagnostycznego. Zrealizowano je od maja 2019 r. do lipca 2019 r. Odzwierciedleniem zachowań konsumpcyjnych była próba 110

seniorów, którzy deklarowali uprawianie sportu amatorskiego w Kętrzynie oraz członków Akademii Seniora w Olsztynie położonego w województwie warmińsko-mazurskim. Kryterium doboru próby był wiek – osoby powyżej 60 roku życia oraz wspomniane uprawianie sportu bez czerpania z tego tytułu korzyści majątkowych. Narzędziem badawczym był kwestionariusz ankiety pośredniej dostarczany respondentom osobiście. Sportowcy amatorzy zostali poinformowani o celu badań, ich wykorzystaniu oraz całkowitej anonimowości.

W badaniu udział brało 17 mężczyzn oraz 93 kobiety. Zgodnie z etapami wyróżnionymi przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) widać, że najliczniejszą grupę 77,27% stanowili seniorzy w wieku od 60 - 75 lat, 22,73% pozostali czyli osoby w wieku od 75 – 90 lat.

Pod względem stanu cywilnego można zauważyć, że 46,36% respondentów stanowiły wdowy i wdowcy, 41,82% osoby w związku małżeńskim, 5,45% seniorzy rozwiedzeni, 4,55% kawalerowie/panny oraz pozostali, którzy zaznaczyli odpowiedź inny i nie napisali jaki stan cywilny mieli na myśli. Biorąc pod uwagę wykształcenie, najliczniejszą grupę 58,18% stanowiły osoby o wykształceniu średnim, 32,73% wyższym oraz 9,09% z wykształceniem zawodowym. Miesięczny dochód u 38,18% respondentów kształtował się na poziomie 1501 - 2000 zł, u 20,91% zaś 2001-2500 zł, 15,45% seniorów odpowiedziało, że miesięczny dochód wynosi w przedziale 1001-1500 zł, a na poziomie 2501 - 3000 zł wskazało 9,09% badanych. Do wysokich dochodów 3000 -3500 zł oraz powyżej 3500 miesięcznie, przyznało się równo po 4,55% respondentów. Natomiast niskie wpływy miesięczne od 501 - 1000 zł podało 7,27% badanych. Większość respondentów 95,45% stanowili emeryci oraz 4,55% osoby otrzymujące rentę. Najliczniejszą grupę 54,55% stanowili respondenci posiadający jednoosobowe gospodarstwa domowe, a 41,82% seniorów było z rodzin 2-osobowych. Najmniej liczną 3,64% grupą były 3-osobowe gospodarstwa domowe.

Osoby starsze jako segment rynku

We współczesnym świecie krąży wiele stereotypów na temat seniorów. Specjaliści z zakresu marketingu sądzili, że ludzie w wieku 60+ są schorowani, biedni, nie dysponują dużą ilością gotówki. Zakupów dokonują w sklepie osiedlowym, czy hipermarkecie. W takim razie segment seniorów przedstawiony był jako nieatrakcyjny. Sądzono, iż nie warto unowocześniać czy rozszerzać produkcji z myślą o ludziach starszych. Specjaliści od marketingu pomylili się. Ten segment rynku nie jest homogeniczny, a te przemyślenia są tylko stereotypami. Seniorzy są to ludzie, którzy dzięki wysokim emeryturom mają możliwość szukania dóbr, które nie tylko zapewnią im przetrwanie, ale także ich uszczęśliwią. Kilkadziesiąt lat temu jedzenie czy picie miało tylko jedno zastosowanie – zaspokojenie głodu i pragnienia. W dzisiejszych czasach ludzie mogą kupić np. czekoladę, lody czy nawet kawałek ciasta do kawy z innej przyczyny. Chcą zaznać trochę radości, poprawić sobie nastrój a także samopoczucie. W sklepach nie ma już tylko produktów pierwszej potrzeby.

Szukają coraz to nowszych dóbr. Spowodowane to jest wpływem trzech tendencji:

- Występuje dywersyfikacja asortymentu i oferty usług ze względu na grupy docelowe. Skutkuje to tym iż, pojawiły się na rynku produkty, które pozwoliły budować własną tożsamość.

- Występuje masowe rozprzestrzenienie się tanich substytutów markowych produktów o porównywalnej wartości użytkowej, np. sprzedawanie nadwyżki produkcji markowych produktów pod inną, tanią marką lub podobieństwa wartości symbolicznej, np. imitacja ekskluzywnych marek.

- Ma miejsce dynamizacja mody i wyposażenie dóbr konsumpcyjnych w znaczenia symboliczne i emocje, które wywołuje zjawisko zwiększania się różnorodności produktów przy takiej samej wartości użytkowej i szybszą wymianę produktów starych na nowe.

Tab. 2 Wpływ sytuacji zdrowotnej na miejsce zakupów

sytuacja zdrowotna – miejsce zakupu	dyskonty np. biedronka	targowiska	sklepy specjalistyczne	małe sklepy osiedlowe	hipermarkety	bezpośrednio od producenta	Nie dokonuje zakupów samodzielnie	inne	Suma
dobra	4 14,29%	6 21,43%	1 3,57%	5 17,86%	2 7,14%	9 32,14%	0 0,00%	1 3,57%	28
raczej dobra	2 9,09%	6 27,27%	0 0,00%	2 9,09%	2 9,09%	10 45,45%	0 0,00%	0 0,00%	22
średnia	11 22,00%	11 22,00%	6 12,00%	8 16,00%	0 0,00%	13 26,00%	1 2,00%	0 0,00%	50
raczej zła	0 0,00%	2 33,33%	1 16,67%	0 0,00%	0 0,00%	3 50,00%	0 0,00%	0 0,00%	6
zła	0 0,00%	0 0,00%	0 0,00%	0 0,00%	2 50,00%	2 50,00%	0 0,00%	0 0,00%	4
ogół	17	25	8	15	6	37	1	1	110
% z całości	15,45%	22,73%	7,27%	13,64%	5,45%	33,64%	0,91%	0,91%	

Z tabeli 2 wynika, że seniorzy uprawiający sport z dobrą i raczej dobrą sytuacją zdrowotną robią bezpośrednio od producentów, odpowiednio 32,14% oraz 45,45%. Respondenci ze średnią sytuacją zdrowotną w 22% zaopatrują się w dyskontach oraz na targowiskach, a 25% badanych odpowiedziało, że nabywa jąją bezpośrednio od producenta. Osób z raczej złą oraz złą sytuacją zdrowotną było stosunkowo mało – łącznie 10 respondentów, na co oczywisty wpływ może mieć uprawianie sportu w sposób amatorski.

Literatura

- 5, 7 Bywalec C., *Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania*, Warszawa 2007.
- 3, Dębiewski G., Pałach H., Zakrzewski W., *Mikroekonomia*, Olsztyn 2000.
- 1,2, Kopezyk R., *Prawo sportowca do wizerunku*, [w:] *Repozytorium Uniwersytetu Wrocławskiego*, Wrocław 2012
- 9, Roszkowska-Hołyś D., *Uwarunkowania zachowań nabywczych konsumentów w świetle teorii zachowań konsumentów*, Zielona Góra 2001.
- 4, Rudnicki L., *Rachowania konsumentów na rynku*, Warszawa 2001.
- 10, Śniadek, *Konsumpcja turystyczna polskich seniorów na tle globalnych tendencji w turystyce*, Poznań 2007.
- 12, 14 Šnihur J., *Senior jako istotny klient – uczestnik współczesnego rynku*. Zielona Góra 2011
- 15 16, Chabior A., Fabiś A., Wawrzyniak J.K., *Starzenie się i starość w perspektywie pracy społecznej*, Warszawa 2014.
- 11, *World Health Day*, „[HTTPS://WWW.WHO.INT/CAMPAIGNS/WORLD-HEALTH-DAY/2018/EN/](https://www.who.int/campaigns/world-health-day/2018/en/) 05.05.2019.
- 6, 8, 15, 16, Załaga T., *Konsumpcja. Determinanty. Teorie. Modele.*, Warszawa 2012.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПОКАЗНИК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА

Гладких Жанна Георгіївна,
практичний психолог,
аспірант Запорізького національного університету

Індустріальний коледж
Державного вищого навчального закладу
«Український державний хіміко-технологічний університет»
(Кам'янське, Україна)

Виховання толерантності та злагоди стає однією з провідних завдань педагогіки ХХІ ст. Формування стратегій згоди, співіснування, розумного рівня компромісу в професійній діяльності розглядається більшістю вчених у контексті педагогічної культури викладача, яке трактується і як багатокомпонентна якість його особистості, і як умова успішного соціального та професійного самовизначення.

На важливості принципу толерантності наголошували філософи, педагоги та мислителі різних часів, від Дж. Локка, Ф. Вольтера, Д. Дідро, Ж. - Ж. Руссо та ін. до філософів ХХ–ХХІ століття: Дж. Ролза, Р. Дворкіна, Ю. Габермаса, М. Уолцера. Українськими науковцями проводяться дослідження проблем толерантності в межах різних наук: етики, філософії, релігієзнавства, права, педагогіки та філософії освіти, психології тощо. Не дивно, що останнім часом особливої актуальності набувають дослідження проблем толерантності в межах педагогіки та філософії

освіти: толерантності у контексті професійної компетентності вчителя (В. Андрущенко, В. Дрозденко, М. Карандаш, І. Козич, І. Кривошапка, М. Окса), методів виховання толерантності (Є. Зеленов).

Важливе джерело формування толерантності – педагогічне спілкування викладача зі студентом, коли перший постає в якості зразка, еталона прояви цієї якості в найрізноманітніших ситуаціях: під час аудиторного і позааудиторного неформального спілкування; в період керівництва дипломними, курсовими, реферативними роботами студентів, в ході виробничої практики, а також диспутів, творчих зустрічей і наукових конференцій.

Діагностика педагогічної толерантності викладачів дозволила стверджувати, що комунікативна толерантність є професійно важливою якістю, оскільки сприяє підвищенню ефективності виховної та навчальної діяльності викладачів навчального закладу. Умовою дослідження проблеми толерантності є вивчення якостей особистості викладача, що впливають на формування педагогічної толерантності та особливостей сприйняття студентів спільної діяльності. На комунікативну толерантність впливає низький рівень тривожності, а також щирість і товариськість у відносинах з оточуючими, прирودність і безпосередність у поєднанні з високим рівнем інтелекту.

Толерантність може розглядатися, з одного боку, як засіб досягнення поставлених виховних та освітніх завдань, з іншого, – як одна з цілей процесу виховання. Необхідною умовою успішності педагогічної діяльності є прийняття дитини такою, якою вона є. Толерантний викладач, завдяки особливій тактиці побудови своєї поведінки по відношенню до дітей, домагається більшої результативності. Аналізуючи особливості толерантності викладача у педагогічному процесі, Ю.П. Поваренко визначає два види толерантності педагога: соціальна (або соціально-психологічна) і психологічна (або психофізіологічна).

Наявність соціальної толерантності дозволяє викладачу ефективно взаємодіяти з усіма учасниками освітнього процесу, а сформованість психологічної толерантності забезпечує високу стійкість викладача до численних професійних стресів і сприяє ефективній побудові професійної кар'єри. У соціальній толерантності виділяються динамічні і операційні структурні компоненти. Динамічна сторона толерантності визначається змістом мотиваційної сфери викладача (готовність прийняти студента, таким, який він є), системою його цінностей, інтересів, переконань і соціальних установок. Операційну основу соціальної толерантності складають конкретні знання, вміння та здібності (знання про психологічні особливості людей, здатність спілкуватися з різними людьми, здатність контролювати процес спілкування).

Під психологічною толерантністю треба розуміти володіння педагогом вміннями і навичками толерантної взаємодії з усіма суб'єктами освітнього процесу; установку на толерантність: як активну позицію щодо формування

толерантності своєї особистості, особистості

Толерантність в педагогічному спілкуванні – комплексне поняття, яке має морально-етичний характер і охоплює професійні риси педагога у високому розумінні цього слова.

Професійно-педагогічна толерантність – це не тільки терплячість, психічна стійкість, але і врівноваженість, справедливість, почуття такту, людяність, доброзичливість, спостережливість, близькість до студентів, мудре терпіння, чуйність, вимоглива доброта, відсутність фальші у взаєминах і спілкуванні зі студентами. Однак без комунікативної толерантності (знання педагогом основ культури мови, володіння риторичними навичками, вміле застосування норм мовного етикету тощо) професійно-педагогічна толерантність навряд чи відбудеться.

Педагогічна толерантність є соціальною категорією і проявляється в установці на прийняття іншої людини, на емпатичне її розуміння, на відкрите і довірливе спілкування. Навички толерантності як характеристики освіченої людини сприяє спокійному освоєнню будь-яких знань, занять і коректній, безконфліктній участі в будь-якій комунікації. Одним із соціальних інститутів, що сприяють формуванню толерантних почуттів, є утворення, в якому плідно використовується діалог, співпраця, повага між усіма суб'єктами освітнього процесу. Соціально-психологічний аналіз прояву толерантності в процесі педагогічної діяльності викладача свідчить про те, що вона є професійно важливою якістю особистості викладача і робить вплив на ефективність його праці, а також на взаємини з усіма суб'єктами освітнього процесу.

Оскільки педагогічна толерантність є професійно важливою якістю, то вважається за необхідне проаналізувати ефективність діяльності педагога і в першу чергу навчальну і виховну.

Комунікативно-педагогічна толерантність, де провідним компонентом є доброта, виявляється в перші роки професійної діяльності. Зі збільшенням стажу роботи комунікативно-педагогічна толерантність зменшується, збільшується частка таких компонентів як невміння вчителя приховувати або хоча б згладжувати неприємні почуття, що виникають при зіткненнями з некомунікабельними студентами та невміння або небажання розуміти або приймати індивідуальність інших людей.

У педагогічній діяльності толерантних викладачів використовуються такі типи взаємодії, як діалог, співпраця, опіка. У структурі даних взаємодій переважають емоційно-вольові і когнітивні компоненти, які можуть бути охарактеризовані через високий рівень емпатії, почуття партнерства, вміння прийняти його таким, який він є, відсутність стереотипності у сприйнятті інших, гнучкість мислення, вміння адекватно «приймати» (оцінювати) свою особистість.

Отже, комунікативна толерантність викладача проявляється в його умінні побудувати педагогічне спілкування на рівні діалогу, рівноправних взаєминах, довіри і доброзичливості. Діалог – це найбільш природний,

повноцінний і розвиваючий спосіб спілкування. Рольова поведінка викладача припускає деяке дистанціювання від студентів, але дистанція передбачає горизонтальне розташування, воно не має асоціюватися зі сходженням на п'єдестал, з якого починається спілкування. Поняття «толерантність», в яке вкладено такі смисли, як повага, милосердя, великодушність, терпимість, в системі моральних цінностей займає чільну позицію, являючи собою якість досконалої людини. Всі люди бажають толерантного до себе ставлення і чекають, щоб панувала атмосфера милосердя і прощення. Кожен протягом усього життя очікує стосовно себе любові і поваги, мріє про толерантність і поблажливість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кривошапка І. Толерантність як особистісна передумова формування професійної майстерності педагога / І. Кривошапка // Витоки педагогічної майстерності, 2012. Випуск 10. – С. 162- 165.
2. Тюптя О. Комунікативна компетентність особистості // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор) та ін. – К. : Контекст, 2000. – 336 с.
3. Скок А. Г. Соціально-психологічні умови формування комунікативної толерантності у викладача вищого навчального закладу. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.05 «соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / А. Г. Скок. – К, 2007. – 19 с.

PROBLEM ZACHOWANIA ARCHITEKTURY I UKŁADU PRZESTRZENNEGO WSI OSADNIKÓW NIEMIECKICH W POWIECIE NOWOSĄDECKIM, NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH

Hrehorowicz –Nowak Alicja

*Politechnika Krakowska; Wydział Architektury;
studentka II stopnia studiów magisterskich, Kraków
h.alicja@o2.pl*

*Koło Naukowe Młoda Urbanistyka działające przy Instytucie
Projektowania Miast i Regionów WAPK ;Hrehorowicz-Nowak Alicja*

Początek osadnictwa niemieckiego na terenach polski jest datowany znacznie wcześniej bo już w XIV wieku [Rusiński 1979]. Pierwsze wzmianki traktują o zaludnieniu Kujaw w XIV w. (głównie różne wykazy miejscowości), o grodach, o wsiach służebnych. Pierwsze lokowania osadnictwa niemieckiego na obszarze przyszłej Galicji nastąpiła w późnym średniowieczu. Część wsi i miast lokowanych na tzw. prawie niemieckim została założona przez osadników

niemieckich. Osadników niemieckich pomiędzy Wisłoką a Sanem nazywano Głuchoniemcami[Rusiński 1979]. Do czasów rozbiorów Głuchoniemcy w znacznym stopniu ulegli polonizacji[Drożdż-Szczybura2011]. W momencie powstania Galicji skupiskiem ludności niemieckojęzycznej była położona na zachodnim krańcu Biała¹ z Lipnikiem², natomiast na wschodnim krańcu powstała około 1750 nowożytna kolonia Zaleszczyki, która jednak do 1772 częściowo się wyludniła. W październiku 1774 cesarzowa Maria Teresa Habsburg³ wydała patent kolonizacyjny, który miał zachęcić do osiedlenia się rzemieślniczą ludność niemiecką w miastach. Aby zrozumieć specyfikę sytuacji politycznej w Polsce na której tle rozważane jest sprowadzenie osadników niemieckich na ziemię polskie , należy przybliżyć stan polityki w XVIII wieku.,Przyczyną rozbiorów była niezdolność kraju do reform, mogących wzmocnić siłę militarną Polski. Mimo znacznego potencjału gospodarczego nie zdołano przeprowadzić koniecznych reform podatkowych (np. stałego opodatkowania szlachty i duchowieństwa) i politycznych (m.in. zniesienie liberum veto i pańszczyzny). Przeciw reformom była zarówno większość szlachty, magnaterii, jak i duchowieństwa. Podejmowane próby reform w myśl idei oświeceniowych upadły. Szczególną rolę odegrała zdrada części magnatów, wyższego duchowieństwa i szlachty w ramach tzw. konfederacji targowickiej”[Konopczyński 1918].U zewnętrznych źródeł rozbiorów leży współdziałanie Rosji i Prus na sejmie konwokacyjnym w 1764. Od 1732 r roku mocarstwa te podpisały tajny aneks do traktatu sojuszniczego, w którym zobowiązały się do wspólnego wystąpienia zbrojnego przeciwko Rzeczypospolitej, gdy strony uznają, że zagrożone są ich interesy w tym kraju.

Główne fazy rozbiorów to:

- I rozbiór Polski – 1772 (Rosja, Prusy, Austria)

W trakcie tego rozbioru Prusy przejęły ok. 36 tys. km²,Austria – ok. 83 tys. km²,Rosja – ok. 92 tys. km²,

- II rozbiór Polski – 1793 (Rosja, Prusy).

Wewładanie Prus przeszło ok. 58 tys. km²,Rosji ok. 250 tys. km²

- III rozbiór Polski – 1795 (Rosja, Prusy, Austria)

Prusy podczas trzeciego rozbioru zajęły ok. 55 tys. km²;Austria – ok. 47 tys. km²; Rosja – ok. 120 tys. km²[zestawienie na postawie https://pl.wikipedia.org/wiki/Rozbiory_Polski].

Rozbiory Polski były namacalnym przykładem polityki mocarstw na kontynencie europejskim w XVIII w. Liderem była według umowy wewnętrznej

1 W powiecie opatowskim niedaleko Sandomierza

2 Maria Teresa wraz z cesarzem Franciszkiem I Stefanem, a później z synem (współregentem) Józefem II Habsburgiem, prowadziła rządy w duchu oświeceniowego absolutyzmu, dzięki jej reformom administracji, sądownictwa, oświaty, armii i finansów i kultury agrarnej.Po śmierci męża Maria Teresa wciąż aktywnie uczestniczyła w rządzeniu państwem Austria stała się mocarstwem europejskim, zaś jej stolica Wiedeń drugim, po Paryżu, ośrodkiem sztuki, kultury, życia towarzyskiego (dwór wiedeński) oraz mody w Europie. Wiele reform przeprowadziła z snem Józefem.

3 Okres najintensywniejszej kolonizacji rolniczej przypada w okresie I rozbioru.

Rosja. W wyniku rozbiorów zostało zlikwidowane na okres ponad 100 lat państwo polskie. Rozbiory, cementując przymierze państw zaborczych, zainteresowanych w utrzymaniu nabytków terytorialnych, przyczyniły się do powstania trwałego układu sił politycznych który jeszcze rzutował na politykę Europy w XIX w.,. Dopiero pod koniec XIX wieku pojawiły się w polityce europejskiej hasła przywrócenia niepodległości Polski, gdzie polskie działania niepodległościowe były ściśle związane z międzynarodowym ruchem wolnościowym. Podpisany przez niego w dniu 17 września 1781 r. patent cesarski – wzorujący się na rozwiązaniach kolonizacyjnych Fryderyka Wielkiego – rozpoczął kolonizację na szeroką skalę⁴. Intensywna kolonizacja ludności niemieckiej nastąpiła za rządów cesarza Józefa II. Przyniosło jednak niewielkie efekty. W Galicji osiedliło się wówczas ponad 3200 rodzin niemieckich, około 14 400 osób [Hrehorowicz – Gaber2018]. Była to planowa akcja osadnicza prowadzona w końcu XVIII w., głównie w Galicji. Oficjalnym celem akcji miało być podniesienie ekonomicznej jakości gospodarki i kultury agrarnej. Kolonie w Galicji Wschodniej i Zachodniej różniły się między sobą dynamiką rozwojową. Kolonie w Beskidzie Sądeckim rozwijały się dość słabo i w krótkim czasie po wielu koloniach nie było nawet śladu. W Karpatach Wschodnich⁴ do końca XIX wieku zanotowano wyraźny przyrost liczbowy ludności, jednak na początku XX wieku liczba ludności i tam spadała. W założeniu kolonizacja miała być prowadzona w oparciu o rzemieślników i profesjonalistów, natomiast zdecydowaną większość stanowili w efekcie końcowym rolnicy-osadnicy stosunkowo biedni i polegający na pomocy państwowej. Osadnictwo to nie spełniło zakładanych oczekiwań gospodarczych i politycznych, jednak pozostawiło po sobie dziedzictwo kulturowe osadników widoczne w tradycji i formach zabudowy. Osady kolonistów lokowano obok istniejących wsi, z wytyczeniem odrębnego układu urbanistycznego, często w układzie zabudowy łańcuchowej lub w obrębie istniejących wsi (w grupach nie mniejszych, niż 6 rodzin), poszerzając lub wydłużając ich zabudowę.

Ryc.1. Układ domów ułożonych kalenicowo – oraz układ działek we Wsi Gołkowice Dolne pod Starym Sączem. Źródło opracowanie autorki

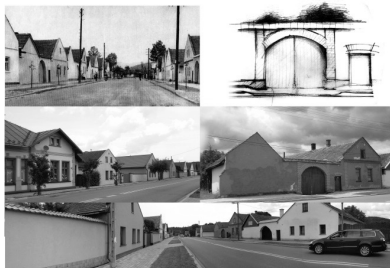
4 Karpaty Wschodnie znajdują się głównie na terenie Ukrainy i Rumunii, tylko niewielki fragment na północnym zachodzie leży na terytorium Polski i Słowacji - Bieszczady Zachodnie, Góry Sanocko-Turczańskie, Wyhorlat.

Wszystkie zabudowania wznoszono według ustalonych przepisów, a ich wymiary były zależne od ilości przydzielonej koloniście ziemi. Domy budowano z cegły, drewna oraz „pruskiego muru”; przykrywano natomiast słomą lub gontami. Wszystkie budynki mieszkalne sytuowano blisko drogi, a stajnia i dom stanowiły całość. Zabudowa drewniana czy murowana kolonistów józefińskich, tak bardzo różniąca się od zabudowy rodzimych mieszkańców, w najbliższym dziesięcioleciu zniknie z krajobrazu Beskidu w związku z wdrażaniem nowych technologii w budownictwie i zmianą charakteru pracy właścicieli obiektów. Zabudowa kolonii w Gołkowicach Dolnych i Stadłach stanowi do dziś jedyną czytelną w przestrzeni pozostałość osadnictwa niemieckiego z XVIII wieku we wsi sądeckiej. Inwentaryzacja pozostałości struktur przestrzennych w powiązaniu z analizą układów własnościowych i w odniesieniu do materiałów ikonograficznych stanowi istotny wkład w poznanie wielokulturowego dziedzictwa kulturowego Beskidu Sadeckiego. Prace studenckie jakie podjęło koło naukowe „Młoda Urbanistyka”⁵ tworząc karty wsi osadników józefińskich mają szanse spowodzić lub przynajmniej zarejestrować proces degradacji i uwiecznić znikające dziedzictwo niemieckich kolonistów.

GOŁKOWICE DOLNE - KOLONIA JÓZEFIŃSKA CZĘŚĆ 1

Gołkowice Dolne 160-20 maja 1955 kolonia Niemcewiczów - wzdłuż ulicy w Polsce położona w województwie małopolskim, w powiecie nowosądeckim, w gminie Stary Sącz w południowo-zachodniej części Kotliny Sądeckiej, w dolinie Dunajca. Należy do województwa małopolskiego. Kolonia jest wsią o charakterze osady kolonijnej, zbudowanej przez Józefa Niemcewicza w 1776 roku. Należy do województwa małopolskiego. Kolonia jest wsią o charakterze osady kolonijnej, zbudowanej przez Józefa Niemcewicza w 1776 roku. Należy do województwa małopolskiego. Kolonia jest wsią o charakterze osady kolonijnej, zbudowanej przez Józefa Niemcewicza w 1776 roku. Należy do województwa małopolskiego.

Ryc.2. Przykładowe karty wsi opracowywane podczas obozu naukowego Studentów Koła naukowego Młoda Urbanistyka .Po lewej dla wsi Stadła po prawej dla we Wsi Gołkowice Dolne pod Starym Sączem. Źródło prace Koła naukowego Młoda Urbanistyka -materiały własne.

„Kolonieści przybywający z Zachodu na ziemie polskie spotykali się z

przychylnością już w czasach I Rzeczypospolitej. W końcu XVIII w. kolonizacja zyskała dodatkowe wsparcie zaborczych władz pruskich i austriackich. Osadnicy cieszyli się większym zakresem praw do ziemi niż większość polskich chłopów. Koloniści w czasach Prus Południowych otrzymywali, wykarczowany zwykle przez siebie, teren na prawie własności podległej (użytkowej), w dziedziczną dzierżawę. Po upływie określonego terminu (3–6 lat) opłacali z niego jedynie czynsz. Pruskie instrukcje z lat 1800 i 1801 uzależniały wielkość przyznawanego osadnikowi gospodarstwa od zamożności kolonisty¹. Kolonizacja była popierana również w czasach Księstwa Warszawskiego. Po okresie wojen napoleońskich upatrywano w niej sposób na poprawę sytuacji demograficznej i gospodarczej Królestwa Polskiego”[Szkutnik 2013]

Ryc.3. Mapa z 1797 roku sporządzona na potrzeby kolonizacji józefińskiej w obszarze powiatu sądeckiego. Źródło: Karte_eines_Theils_von_Neu_oder_West_Galicien_011_Nowy_Sącz_Kolonien

Gołkowice Dolne to przykład zachowanego układu i architektury wsi niemieckiej z okresu kolonizacji.” Gołkowice to wieś nieopodal Starego Sącza. Gospodarstwa ciągną się po obu stronach drogi, domy zwrócone są do ulicy ścianami szczytowymi i połączone murem, w którym mieszczą się sklepione łukiem bramy wjazdowe i bramki dla pieszych. Niektóre świeżo pobielono, inne malowniczo porastają pnączami.

Ryc.4. Fragment zabudowy kolonistów niemieckich we Wsi Gołkowice Dolne pod Starym Sączem. Źródło fot. Autorki

Wieś niepodobna do innych. Nowe osady na Sądecku, takie jak Gołkowice, Barcice, Biegonice-Laufendorf, Dąbrówka Niemiecka czy Stadła, były budowane wzdłuż traktu, po obu jego stronach. Poszczególne zagrody miały niemal identyczny plan i usytuowanie, a budynki wznoszono według podobnego schematu. Domy zwrócone szczytem do ulicy były na ogół parterowe, murowane, a niekiedy murowano-drewniane (tzw. pruski mur). Nakryte były dwuspadowymi dachami o poszyciu słomianym lub gontowym. Sąsiadujące domy łączył ze sobą mur z bramą wjazdową na podwórze i furtką; przy domu znajdował się również spichlerz, często piętrowy. Wewnątrz dom mieścił od strony ulicy kuchnię z piecem, izbę i komorę, a od strony podwórza – stajnię lub komórkę.

Ryc.5. Detal bramki wejściowej. Na drugim planie zabudowa inwentarska kolonistów niemieckich we Wsi Gołkowice Dolne pod Starym Sączem. Źródło fot. Autorki

Pod domami i spichlerzami znajdowały się sklepione kolebkowo piwnice. W niektórych domach zachowały się jeszcze belkowe stropy, a w okienkach spichlerzy – stare kraty z sierpowymi odchyleniami.”[Sanocka 2008]. Wieś wspomniana była w dokumentach już w 1276 r. i była własnością starosądeckiego klasztoru. „następnie wieś otrzymała zezwolenie na przeniesienie wsi na prawo niemieckie. „Wspominana też u Jana Długosza w „Liber beneficjorum... jako Gołkowycze w których był folwark i karczma. W XVI w. doszedł browar i młyn. Od XVI w. była tutaj siedziba klucza gołkowickiego

włości Klarysek starszadeckich. Wieś w latach 1579-1582 była dzierżawiona przez Prokopa Pieniązka a w 1606 r. przez Sebastiana Lubomirskiego. We wrześniu 1770 r. zajęta została przez wojska austriackie i włączona do Królestwa Węgierskiego, a w 1773 r. do Galicji. Od 1782 r. stanowiła własność austriackiego skarbu państwa (tzw. Kamery). W latach 1784-1820 osadzono tutaj 37 rodzin niemieckich kolonistów. Zmieniono wówczas nazwę wsi na Gołkowie Niemieckie (DeutschGolkowitz)⁶.

Ryc.6. Mapa wskazująca większe enklawy ludności niemieckojęzycznej na tle ludności polsko- i rusińskojęzycznej z 1880 r. Źródło : [https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Austria-Hungary_\(ethnic\).jpg](https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Austria-Hungary_(ethnic).jpg)

Ewangelicy mieszkańcy należeli do parafii ewangelickiej w Stałdach [Biblioteka w Gołkowicach – materiały własne]. Koło naukowe Młoda Urbanistyka podjęło się zadania zbadania kultury osadników józefińskich a w szczególności pozostałości ich dziedzictwa materialnego. Działanie zostało prowadzone we wsiach gmin: Stary Sącz, Łącko, Podegrodzie, Rytro powiatu nowosądeckiego popularyzujące zabytki i przestrzenie kultury oraz podnoszące świadomość znaczenia tych obiektów w przestrzeni w czasie dwóch edycji obozów (lipiec i październik 2017). W w/w miejscowościach znajdują się zabudowanie charakterystyczne dla kolonizacji józefińskiej. Była to planowa akcja osadnicza prowadzona przez cesarza Józefa II Habsburga w końcu XVIII w., głównie w Galicji Ciekawostką może być że, Cesarz Józef II. założył był w Galicji także 2 kolonie żydowskie w r. 1780 a więc jeszcze przed kolonizacją niemiecką, mianowicie w Dąbrówce (która potem przeszła w ręce kolonistów niemieckich aby ostatecznie stać się dzielnicą Nowego Sącza o wiele mówiącej nazwie Kaduk), NeuJeruzalem i koło Bolechowa Neu-Babilon [Hetmańczyk J(2015)]. Prawdopodobnie podjęta próba użycia do celów poprawy stanu

6 Na podstawie informacji ze strony <https://de.wikipedia.org/wiki/Galiziendeutsche>

ekonomiczno – gospodarczego tej części Galicji przy pomocy społeczności żydowskiej się nie powiodła.. Żydzi rolnicy zawiedli oczekiwania cesarskie. Stan tych osady oddane żydowskim kolonistom popadały w ruinę i z nakazu cesarskiego zostali oni wysiedleni i zrobili miejsce kolonistom niemieckim. [Hrehorowicz Gaber 2018]. Oficjalnym celem akcji miało być przyjsie krajowi z pomocą w podniesieniu stanu gospodarki. Osady lokowano obok istniejących wsi, z wytyczeniem odrębnego układu urbanistycznego. Zabudowa drewniana czy murowana kolonistów józefińskich, tak bardzo różniąca się od zabudowy rodzimych mieszkańców, w najbliższym dziesięcioleciu zniknie z krajobrazu Beskidu w związku z wdrażaniem nowych technologii w budownictwie i zmianą charakteru pracy właścicieli obiektów. Ten proces można zatrzymać edukując społeczeństwo na poziomie wszystkich grup wiekowych, we współpracy z instytucjami działającymi na tym terenie i samorządami.

Literatura

1. Drożdż-Szczybura M.(2011) O wyrazie architektonicznym budynków inwentarskich -od kraalu do farmy pionowej, Wyd. Politechniki Krakowskiej, seria Architektura monografia 398
2. Hetmańczyk J.(2015) "Koloniści józefińscy w Zagorzynie koło Łącka; Wyd. Stowarzyszenie" Brynica; Dobieszowice
3. Hrehorowicz –Gaber H. (2018) Josephine Colonies – Relics of the Past in the Cultural Space of the BeskidSądecki <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1757-899X/471/11/112023>(dostęp 2019-07-29)
4. Konopczyński W(1918). Liberum veto .Studyum porównawczo –historyczne .Wyd Krzyżanowski, Kraków
5. Rusiński W.(1979) Osadnictwo niemieckie na ziemiach polskich w XVI—XIX w. Mity i rzeczywistość (w związku z pracami W. Maasa i O. Kossmanna)Przegląd historyczny t70nr 4 str 723-745
6. Sanocka B.(2008) Zabudowa wsi Gołkowice <https://dnidziedzictwa.pl/zabytkowa-zabudowa-wsi-golkowice/>(dostęp 2019-07-29)
7. SzkutnikP.(2013) Sprowadzanie użytecznych cudzoziemców. Osadnicy w zachodniej części Królestwa Polskiego w pierwszej połowie XIX w. na przykładzie przodków autora; Kwartalnik Historii Kultury Materialnej R. 61. Nr 3 (2013) str. 7-14
8. Karte_eines_Theils_von_Neu_oder_West_Gallicien_011_Nowy_Sącz_Kolonien (dostęp 2019-07-29)
9. [https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Austria-Hungary_\(ethnic\).jpg](https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Austria-Hungary_(ethnic).jpg)(dostęp 2019-07-29)
10. https://pl.wikipedia.org/wiki/Rozbiory_Polski(dostęp 2019-07-29)

CELESTIN FREINET'S *ÉCOLE MODERNE* AS AN EDUCATIONAL ALTERNATIVE

Guzdek Sylwia

Jagiellonian University in Krakow

sylwia.guzdek@poczta.fm

*If you do not become like children again,
you will never enter the enchanted realm of pedagogy.*

[Freinet 1976, p.25]

Introduction

The subject of this study is the selected current of alternative education of the 20th century - Modern School (*École moderne*) by Celestin Freinet, which will be critically analyzed in relation to traditional didactics, in terms of selected elements of didactic and educational situation such as teaching methods, forms of education, didactic means and the quality of the relationship between the teacher and the student. National and foreign literature on the subject and themed websites were the basic source of data. The analysis of existing data, the so-called desk-research was the research method employed in this study.

The starting point for considerations is the definition of educational alternative by Bogusław Śliwerski¹ (who fights for rationality in the education process), which is of an introductory nature and outlines the background of analyzes. The study includes some of Celtic Freinet's biographical information, pedagogical views, critique of conceptions according to Bogusław Śliwerski and conclusion. Why critique of Bogusław Śliwerski? Due to the fact that the Freinet movement, in a sense, teaches resistance against power, against passive command execution, and as Śliwerski claims today (2011, p. 7): Critical pedagogy is necessary for teachers, which would support social control of everything that results from the introduction into life pedagogy dehumanizing their professional life...

Didactic alternative

What is the alternative? Different approaches to the very definition of this concept can be pointed out. It may assume the dual nature of the selection situation or the multiplicity of this phenomenon. Śliwerski [2000, pp. 14-16] in relation to alternative education accepts both categories of its understanding, both when it creates a choice between only two possibilities in the sphere of human learning (...) it is at least two-variant education (... .) and the education of choices between the various, but mutually exclusive offers and gives the following examples of alternatives in education: public and non-public education; traditional and innovative education (...) directive and non-directive education,

¹ <http://sliwerski-pedagog.blogspot.com/>; [retrieved: May 1st, 2019].

etc., and emphasizes the transnational character of this phenomenon, expressed by its presence in almost all countries with a democratic system or those only developing it.

The Śliwerski's answer [2000. pp. 17-18] to the blurring of the criteria of alternative schools or educational concepts, often resulting from the diversity of decisions in the field of education law in various countries, is the proposal of a set of features demonstrating alternatives in educational activities - Table 1.

Table 1. Features of alternativeness in educational activities according to B. Śliwerski

Features of alternativeness in education	
1	opposition to common solutions existing in a given reality
2	own system of critique that refutes previous myths, conventions and false views
3	lack of an 'objective' criterion of belonging other than the development of its creators or implementers of the sense of identity (by creating a common meaning of the importance of diversity and joint determination of purpose and by maintaining minimal organizational bonds)
4	democracy, pluralism, tolerance and openness to the novelty are the cornerstone of ideal and practical projects
5	independence from theoretical, political, social and economic conditions is the genesis
6	the alternative education project brings its creators closer to a specific subculture and even counter-cultural movements
7	the goal of alternative educational offers is not to make them a template, a model of only just and valuable solutions, overthrowing the system or leading to anarchy (for this reason, alternative education is quantitatively classified as 'island', 'trace', 'marginal' or 'borderland' solutions)
8	human life is perceived here in a horizontal perspective, where education is of an anti-institutional nature and is not a means to achieve instrumental or contributive values, but becomes an end in itself
9	alternative education is based on the selflessness of dialogue and the right to self-realization, freedom and imagination
10	it always assumes liberation or transition from the existing state of education to enriching it thoroughly with its other visions and projects to be implemented (this is not about reconstruction but about reaching something that does not exist yet, to the state of open possibilities)
11	the level of radicality of the offered changes determines the alternative, allowing to recognize whether they do not become just an occasion for another change of guard, to maintain <i>the status quo</i>
12	alternative education defends the threatened sovereignty of each of its subjects, in particular children and youth, minority groups and disadvantaged people or those with special needs
13	alternative education emerges as a result of courage for activities for the ideal world and opposition to adaptive adjustment so it is identified with the image of the perfect world, positive solutions (without violence or evil) on the antithesis basis, thus falling in many cases into self-admiration and not noticing its own pathology)
14	the quality of alternative education is the result of the creators' proposals and the expectations of the recipients against other needs, interests and competences

Source: author's own study based on *ibidem*, pp. 17-18.

Śliwerski [2000, p.17] emphasizes that *the fulfillment of one of the above places the given type of education at the level of alternativeness ...* Misunderstanding is the unequivocal assignment of positive or negative ratings of a given pedagogy or alternative school is some misunderstanding: *It is also some misunderstanding to commit a specific community to reject or participate in education with standards defined by its antagonist or protagonist. Pushing an alternative to the fringes of legitimacy of its existence, as well as situating one over others is a denial of freedom as a basic condition of education and personal responsibility for it (ibidem, p. 19).*

One talks about an alternative, but ... to what? To the traditional approach presented by Jan Fryderyk Herbart, where the teaching-learning process is based on the behavioral steering technology of the system of rewards and punishments, where the unity and intellectual subordination of children reigns, which together with the slogan “correctness” shapes competitive, reproductive and dependent students ‘correctly forming sentences’ during ‘a lesson carried out in accordance with a lesson plan’. To behaviorist cardinal sins of the Polish education, among which strengthening of this tendency is also mentioned, by educating a generation of new teachers in the spirit of behavioristic didactic instrumentalism, a monologue of meanings, content infantilization.

The didactic alternative introduces freshness into a rigid framework of 45-minute lessons, separated by intervals, conducted accurately in accordance with a lesson plan, with a specific assessment system, based on taxonomy purposes. Thanks to the didactic alternatives, there is a chance to ‘discover a child’ (the polarization of attention), let him reconcile his world with the world of adults; give him a chance to achieve internal and psychological balance (normalization).

And so on the basis of pedagogical reflection on the traditional ideology of education, a new paradigm arose, at the core of which the ideas of natural education lay. Since the beginning of the twentieth century, pioneering concepts adopted the name of pedagogical progressivism and gave birth to the New Education movement (Klus-Stańska, 2018, p. 37), among which Celestin Freinet’s Modern School (*École moderne*) is mentioned.

Celestin Freinet’s pedagogy

Celestin Freinet, the author of such writings as, for example, *The Wisdom of Matthew – Modern Pedagogy of Common Sense*, *The Modern French School*, *Practical Handbook of Material and Technical Devices and the Organization of Pedagogical Work of the Folk School*, *The Timeless Pedagogical Truths* (Milerski, Śliwerski, 2000, p. 69) was born on October 15, 1896, as the fifth of eight children in the farm worker family, in the small Provençal village of Gars². He died on October 8, 1966 in Vence. Family, nature, surroundings and youthful life in a rural environment played a significant role in shaping his personality and

² Cf. <https://www.socialnet.de/lexikon/Freinet-Paedagogik">; [retrieved: June 20th, 2019].

the choice of the way of life (Kaliszewska, Krzywda, 2012, p. 13). At the age of 16, he enrolled at the State Teacher Training College in Nice (Barré, 1997, p.25) and since 1920 he began working as a teacher of the folk school in Bar-sur-Loup, where he began his experimental activity (Okoń, 1999, p. 81). After a dozen years, his wife Eliza and he moved to Vence, where he developed a new pedagogical system, and finally passed the document “Charter of Modern School”, containing the assumptions of the Freinet movement, at the Congress of Nancy in 1950. At the Congress in Nantes in 1957, he established the International Federation of Modern School Movements (FIMEM), which Poland is also part of (Kłosińska, 2013, p. 48).

The following people contributed to the dissemination of Celestin Freinet’s pedagogy in Poland: Halina Semenowicz³, Aleksander Lewin⁴, Wanda Frankiewicz and Zofia Napiórkowska. Currently, the Polish Association of Animators of Celestin Freinet’s Pedagogy, operates in Otwock, which issues publications (including: “Freinet Inspirations”) and organizes thematic meetings and conferences⁵. Regina Chorn, a long-time animator of the movement, recalled in an interview⁶: *I once participated (National Coordination Team conference in Otwock with Halina and Professor Lewin partaking) in an informal evening cup meeting with Zosia, Marysia and others, during which the professor spoke how to ‘smuggle’ Celestin Freinet’s pedagogy into the Polish system and how the fact that Freinet was a communist was conducive. On many occasions together with Halina, they used this fact to disseminate it in the Polish education, and at the same time to protect it so as it remained in the Freinet’s philosophy as he shied away from power.*

Freinet’s pedagogical concept, which mainly concern teaching and education at the level of kindergarten and elementary school (Śliwerski, 2000, pp. 356-362), was placed primarily around the seeker’s experience of entering the child in direct contact with the world at an individualized pace, at various levels of cognition, thus enabling him to personally respond to it. It moves away from academic psychology to the psychology of direct experience, contact with the child’s surroundings.

Freinet claimed that life was a struggle; it was a continuous movement of the individual striving for harmony and balance. The thing was to arrange the conditions in school so that each healthy, strong and normal individual was enabled to successfully develop life potential, because any mistakes in this matter could result in deficiencies in socialization, harmful habits, neuroses and various types of mental disorders. According to Freinet, the child’s natural development proceeds in three phases: 1. searching in the dark (trial and error phase); 2. accommodating of a child in the surrounding world; 3. the play-work

3 Cf: <https://www.youtube.com/watch?v=ANyA-hT5cTo>; [retrieved: June 20th, 2019].

4 Cf: <https://www.youtube.com/watch?v=FaV1oz83AZk>; [retrieved: June 20th, 2019].

5 Cf: <http://www.freinet.pl/>; [retrieved: June 20th, 2019].

6 Interview with R. Chorn, 2012 – [quoted in:] Kaliszewska M., 2015, p. 322.

and work-play phase which consists in the period of an individual growing up for life and social tasks (Sajdak, 2008, pp. 107-111).

Although the Freinet's concept was based on the postulate of free activity, it did not 'allow' students to be guided solely by their own interests or fantasies. Even through the description of the conditions has a lot of romanticism, Freinet focused on the progressive ideology of education: *If, however, during the whole process of education only we counted on the spontaneity of the child, it would act as if we left the unit isolated from electricity and the environment, which would be cruel and in opposition to nature, because we would sign our own resignation of educators, passive viewers of an unsuccessful educational process* (Freinet, 1976, pp. 179-180).

Among the many thoughts of this educator, many rules relating to building freedom in the 'liberty', which he loved so much, e.g. "Nobody - neither a child nor an adult - likes to have anything imposed on them"; "Coercion is paralyzing"; "No one, neither a child nor an adult likes control and punishment, which are always perceived as an insult to their personal dignity, especially when it is done in public." A real form of realizing this idea at school was a class cooperative (Sajdak, 2008, pp. 154-157).

Freinet criticized the traditional school of cultural transmission in many areas, but probably mostly for the behavioral methods of child control, which, to his mind, were lessons in accordance with traditional division, textbooks and stereotypical exercises performed by the whole team. While criticizing, he wrote: *Go to the basic issue, but at the same time not easy, in our pedagogy: to raise children who would be able to take their own education and own destiny in their own hands* (Freinet, 1976 p. 550).

At Freinet's school, the student constantly struggled with their own strengths and abilities, gained valuable for the development experience, which for Freinet was a determinant of the real learning process, not book knowledge hence his emphasis on the free activity of a child, on the free expression⁷ of a child in the drawing or the text. As the wife supporting him, Eliza Freinet (1997, p. 20) wrote: *"free expression means that the class creates an atmosphere in which freedom and trust prevail. It is quite obvious, therefore, that free text, supported by the most important means of work that is a printing house, is of paramount importance"*. The Freinet slogan 'doing away with textbooks' was an external expression of criticism of school content presentation, which completely killed pupils' ability to think independently. He also expressed his opposition in parables, including writing about a horse who was not thirsty (Freinet, 1976, p.16). Literature was to serve the students only as an example of possible ways of describing the same things, phenomena, concepts.

For Freinet, the real value and content of teaching were: books of life, or specific textbooks that were a collection of work and expression of the child's experiences of the surrounding world; free texts printed in a school printing house; inter-school correspondence providing information about the environment

⁷ More about expression: Kuźnik, 2015, pp. 10-23.

in its social and geographical dimension (Sajdak, 1976, pp. 197-200).

Freinet was an advocate of individualized forms of education⁸. He was an opponent of identical tasks, solved in identical time. He proposed teaching methods that allowed the child to express himself/herself through: 1. free expression (verbal - free texts, musical, plastic - drawings, paintings, embroidery, applications, sculpture, ceramics, movement - live theater); 2. individualized work (based on self-correcting flashcards); 3. individually created child's work plans; 3. techniques and forms of work (free texts, a printing house, a school newsletter, correspondence, searching experiences, a class cooperative) (Sajdak, 2008, pp. 243-246, 268-270).

At Celestin Freinet's school there were no student rankings based on grades given by a teacher, because he considered them inhuman statistics. Instead, there were charts of students' own achievements and diplomas of abilities. The most famous in his concept were control and research flashcards, which were a tool for the student's self-control after a specific task and knowledge test cards for the teacher, used to control the pupil's progress. All this was to be used to design individual child's work plans, and thus an individual school program. Individual child's work plans were subject to 'social' checking in terms of quality and progress of realization at the end of each week by the control body made up of students and teachers. On the basis of grades obtained from particular subjects (activities), the student prepared a graphical chart of his/her own achievements, which was the main source of information for him/her, his/her parents, and also for teachers. It was a comparative material for the next weeks of work (Sajdak, 2008, pp. 2323-225).

The implementation of the Freinet concept would not be possible without teachers' daily meetings with children, full of emotional warmth, without dangerous distances. And all for children to: *"find in themselves and in the class the tone that gives meaning and purpose to their lives. They felt the need to speak to someone who listens to them, to write to someone who replies ..."* (Freinet, 1976, p. 95). In Freinet's concept, the teacher is not only a psychotherapist but also an experienced, substantive friend. A friend who participates in the student's work and observes them, thanks to which they can develop their life profile, where they will publish achievements, but also kindly indicates areas that require further work in a non-autocratic way. The teacher's authority is built only in a friendly cooperation of the educator with the child - Table 2.

8 Cf: (Sajdak, 2003, pp. 298-306).

Table 2. Comparison of the quality of student's contacts with the teacher in the traditional and progressive ideology of education

MEETING WITH A MAN - quality of student's contact with the teacher		
	Traditional ideology of education	Progressive ideology of education
individuality of the individual	<p>'Child as a machine'</p> <p>The development is the result of a directed teaching and learning process. The child is admittedly taught individually, but by direct repetition, development of correct reactions and association with feedback or reward.</p> <p>The individual is determined by the external standard.</p> <p>Measurements of individual differences are made in order to classify an individual into a given category.</p>	<p>'Child as a philosopher'</p> <p>'The poet-scientist'</p> <p>The development is individual; following the logic of the stages, but children can go through these stages at different speed and stop at any place.</p> <p>The individual is determined by the internal standard.</p> <p>Internal adequacy, integrity of individual development with developmental stage.</p>
teacher's tasks	<p>'Teacher, the king'</p> <p>'Culture designer'</p> <p>'Engineer'</p> <p>Guiding a student and shaping him/her according to specified patterns.</p> <p>Diagnosing student's achievements and predispositions by means of a test.</p> <p>Direct effects - transfer of ready knowledge and skills, social and moral norms of a given culture.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Getting to know the student that is used to account for him completing the tasks presented by the teacher - Directive and interfering attitude. <p>The child is a «machine» - there are no grounds for an authentic meeting with a human being.</p>	<p>'Teacher, the democratic partner'</p> <p>Arranging the child's interaction with the world.</p> <p>Diagnosing the current developmental stage of the student.</p> <p>Facilitating students to learn about themselves</p> <p>Indirect effects - designing activities that actively stimulate the reorganization of its mental structures:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Getting to know a student that is a condition for adherence to development tasks. - Non-directive, democratic attitude, education based on ethical and epistemological principles. <p>Getting into real contacts with another human being.</p>
school organization	<p>Strict classification reflected in a rigid class-lesson system.</p> <p>Lack of organizational possibilities to create individual educational paths or possibilities within the permissible framework.</p> <p>Education levels provided for in the system, students' classification according to measurements.</p>	<p>Organizational framework created in accordance with the expected developmental stages.</p> <p>High flexibility of quality and forms of education</p> <p>Organizational possibilities of supporting individual student development path - individualization of education.</p>

Source: author's own study based on Sajdak A., 2008, pp. 85-89

Reception and critique of C. Freinet's view according to B. Śliwerski

Śliwerski (2014, p. 361) predicts that the sources of the vitality of Freinet's pedagogy result from Freinet's belief that it is possible to build effective pedagogy based on experience. For a pedagogue seeking something more than just a technique, this openness to a dynamically developing subject and a dynamically changing world can be inspiring. What's more, it's called experienced pedagogy at the core of which direct experience is underpinned.

What Śliwerski (ibidem, p. 362) emphasizes, given the previous achievements of literature on the Freinet movement, is the fact that it is often one-sided, taken out of the wider context. He polemicalizes with H. Semenowicz, the precursor of the Freinet movement in Poland and proves that, contrary to her beliefs, Freinet's originality was not about introducing New Education to schools, because there were many representatives of this movement, but about its originality by using free-text technique, running a printing house, cooperative movement, conducting school correspondence.

According to Śliwerski, and contrary to Freinet's belief, new pedagogy can be born of theory, because *thought always precedes the act understood as purposeful and distinguished from a simple behavioral reaction to stimuli (...) some misunderstanding is (...) the rejection of deductive concepts (ibidem, p. 362)* about which the intellectual biography of the reformer can already testify. However, it is right to accept the belief that *every pedagogical movement must seek wider justification, metareflection (...) however; it was the spirit of those times*. Moreover, he emphasizes that both Freinet and other representatives of naturalism were accused of excessive trust in the spontaneity and autonomy of the child, in its ever-changing interests.

Conclusion

The author considers the critical assessment of Freinet's pedagogy by Śliwerski to be logical. The author thinks, however, that it cannot overshadow the added value of the Freinet concept itself, which in her opinion greatly stimulates the child in such an important period of its life: *There is nothing more beautiful than happy children covered with paint elbow-deep. I often ask what they paint and in response I hear amazing stories, which sometimes because of the lack of artistic skills are hard to see on a sheet of paper (...) our pupils' creative activity increases every year. It is constantly fueled by various innovative ideas, projects, workshops, in which not only students and teachers participate, but more and more often parents (Niedbalska, 2011, pp. 18-20)*. This free creative expression teaches a child of self-criticism: *They make the student believe that no knowledge will come to them ready from the textbooks or the mouth of the teacher that they must go through the sieve of their own reasoning. In this way, students arouse social and moral anxiety, scientific and humanistic doubts. It allows to create from our children people who are able to react in different situations in human life (Kędra, 2006, p.33)*. The atmosphere of trust and simplicity allows them to

make contacts and work, which is an invariant element of human life, teaches independence: *In this environment, the instinctive tendency of the child to express himself, to conduct dialogue, to act together, to create and to work out compromises is naturally fulfilled. By introducing work techniques in the area of education "for the implementation of work related to life" (C. Freinet), one can observe how "children discipline themselves because they want to work in harmony with nature" (C. Freinet), because every being is enlivened by the need to grow, develop and move forward (ibidem, p. 34).* The author maintains that the very fact that, as a rule, Celestin Freinet left his concept open, is also worthy of following that is every educator can use all his achievements and at the same time, according to their own needs, modify and improve it, for example with the help of new technologies: *Asia - a fourth-grade teacher - carries out Waldorf, Freinet and Montessori issues, other teachers do similarly (...) alternative concepts through their elements live here at school ... (Figiel, 2001, p. 266).*

References:

1. Barré M., 1997, *Was ist an der Freinet--Pädagogik noch modern?*, [in:] *Freinet--Pädagogik heute*. H. Hagstedt (Ed.), DSV, Weinheim.
2. Figiel M., 2001, *Szkoły autorskie w Polsce. Realizacje edukacyjnych utopii*, Impuls Publishing House, Krakow.
3. Freinet C., 1976, *O szkołę ludową*. Wybór prac, tłumaczenie i opracowanie: A. Lewin, H. Semenowicz, Seria: Biblioteka klasyków pedagogiki, Ossolineum Publishing House, Wrocław.
4. Freinet E., 1997, *Erziehung ohne Zwang. Der Weg Celestin Freinets*, Klett-Cotta, Stuttgart.
5. Kaliszewska M., 2015, *Ruch Freinetowski w Polsce w latach 1957-2014. Dorobek, dylematy i perspektywy*, The Jan Kochanowski Publishing House in Kielce, Kielce.
6. Kaliszewska M., Krzywda M., 2012, *Wnuki Freineta. Nauczycielskie doświadczenie inspiracji teoretycznej, twórczości, animacji i wspólnoty działań*, Publisher: Polish Association of Animators of Celestin Freinet's Pedagogy, Gniezno – Krakow.
7. Kędra M., 2006, *Jak wychowanie szkolne uczynić bardziej skutecznym* [in:] *Ja wobec pedagogiki Celestyna Freineta. Wychowanie moralne i obywatelskie*. M. Kędra (Ed.), NOWIK Publishing House Ltd, Opole.
8. Klus-Stańska D., 2018, *Paradygmaty dydaktyki. Myśleć teorii o praktyce*, PWN S.A. Publishing House, Warsaw.
9. Kłosińska T., 2013, *Dziecko-Uczeń. Droga do edukacji skutecznej. Twórcze techniki Celestyna Freineta we wczesnej edukacji*, Publisher of the University of Opole, Opole.
10. Kuźnik M., 2015, *Celestin Freinet we współczesnej pedagogice*, Sowell Publishing House, Rzeszow.
11. Kwieciński Z., Śliwerski B., 2014, *Pedagogika. Vol 1*, PWN Publishing House, Warsaw.
12. *Leksykon PWN. Pedagogika*. Milerski B., Śliwerski B., (Eds.) 2000, PWN Publishing House, Warsaw.
13. Niedbalska A., 2011, *Motyl w kokonie*, „Życie Szkoły”, No. 3.
14. Okoń W., 1999, *Dziesięć szkół alternatywnych*, WSiP S.A., Warsaw.
15. Sajdak A., 2003, *Indywidualizacja w nauczaniu* [in:] *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku T. 2*. E. Różycka (Ed.), Żak Publishing House, Warsaw.
16. Sajdak A., 2008, *Edukacja kreatywna*, WAM Publisher, Krakow.
17. Śliwerski B., 2000, *Edukacja alternatywna. Dylematy teorii i praktyki* [in:] *Alternatywy myślenia o/dla edukacji*. Z. Kwieciński (Ed.), Instytut Badań Edukacyjnych, Warsaw.
18. Śliwerski B., 2011, *Prawo nauczyciela do godności, także profesjonalnej*, „Blżej przedszkola”, No. 4.

including Internet sources:

19. <http://sliwerski-pedagog.blogspot.com/>
20. <http://www.freinet.pl/>
21. <https://www.icem-pedagogie-freinet.org/>
22. <https://www.socialnet.de/lexikon/Freinet-Paedagogik">
23. <https://www.youtube.com/watch?v=ANyA-hT5cTo>
24. <https://www.youtube.com/watch?v=FaV1oz83AZk>

A HUMANISTIC STUDENT-TEACHER RELATION

Guzdek Sylwia

Jagiellonian University in Krakow
sylwia.guzdek@poczta.fm

“How can happiness be bestowed? My own answer is: Abolish authority. Let the child be himself. Don’t push him around. Don’t teach him. Don’t lecture him. Don’t elevate him. Don’t force him to do anything.”
(Neill, 1960, p.297)

Introduction

Pedagogical concepts in the humanistic perspective are the subject of this study. The reason why this topic was undertaken was the reading of a book by Fr. Marek Kościelniak, PhD titled *Understanding Rogers. Study of pedagogical concepts by Carl Rogers*. Following the author’s and J. Danilewska’s warning that the best way to bore the listener is to try to tell him everything (Kościelniak, 2004, p. 10), the author will limit her considerations to discussing the relation between the teacher and the student using quotes of Maria Łopatkowa, Janusz Korczak, Maria Montessori, Alexander Neill and a short presentation of the multifaceted critique of anti-authoritarian pedagogy. The basic source of data was the national literature on the subject. The research method used in this study was the analysis of existing data, the so-called desk-research.

Romantic and traditional ideology of education

The starting point for considerations in this study is a comparison of the fundamental tenets of the traditional and romantic ideology of education, in terms of the quality of student-teacher contacts (Table 1), which is introductory and outlines the background of analyzes.

Table 1. A comparison of the quality of student and teacher contacts in the traditional and romantic ideology of education

ENCOUNTERING THE MAN—quality of student’s contacts with the teacher		
	Traditional ideology of education	Romantic ideology of education
individuality of the individual	<p>“Child as a machine”</p> <p>The development is the result of a directed teaching and learning process. Admittedly the child is taught individually, but by direct repetition, development of correct reactions and association with feedback or reward.</p> <p>The individual is defined by the external standard.</p> <p>Measurements of individual differences are made in order to classify the individual into a given category.</p>	<p>“Child as a plant”</p> <p>The development is made individually according to an internal, individual plan. The individual deviations are also innate. The development is individual and creative.</p> <p>The individual is defined by the internal standard.</p> <p>The individual being and his identity are the most important.</p>
Teacher’s tasks	<p>“Teacher, the king”</p> <p>“Culture designer”</p> <p>“Engineer”</p> <p>Leading the pupil and shaping him according to specific patterns.</p> <p>Diagnosing student’s achievements and predispositions by means of tests.</p> <p>Direct influence - transfer of ready knowledge and skills, social and moral norms of a given culture.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Getting to know the student which serves to account for the pupil from completing the tasks set by the teacher - Directive and intrusive attitude of the educator. <p>The child is a «machine» - there are no grounds for an authentic meeting with a human being.</p>	<p>“Teacher, the gardener”</p> <p>“Psychotherapist”</p> <p>Non-obstructed development, but only support (enclosure) of free, individual growth.</p> <p>Departure from direct educational influences; arranging surrounding which is safe and rich in impulses.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Getting to know a student, which is the condition for revealing their development opportunities, and thus for adequate support. - Non-intrusive and non-directive attitude of the educator. <p>«Listening to” the child is the cornerstone of establishing a close contact with the foster child.</p>
School organization	<p>Strict grading reflected in a rigid class-lesson system.</p> <p>Lack of organizational opportunities to create individual educational paths or opportunities within the admitted framework.</p> <p>Learning levels provided for in the system, students’ grading according to measurements.</p>	<p>Individually created educational path or free access to join the activities offered by the school.</p> <p>Individualization of education.¹</p>

Source: author’s own study, based on Sajdak A., 2008, pp. 85-89.

¹ Cf.: Sajdak A., 2003, ss. 298-306.

The behavioral approach based on reward and punishment technique of behavioral psychology, according to which pedagogy is directive and authoritarian is the ideology of education opposite to the humanistic approach based on anti-authoritative and non-directive pedagogy, where the student, in the school of Maria Montessori, says to the teacher *let me do it by myself...* Education in a humanistic perspective is based on a facilitative, empathic support of another person in their learning process, supporting their development, creating educational situations facilitating the recognition of their potential, where the development is of primary character and teaching and upbringing – the secondary one (Mieszalski S., 2010, pp. 255-258). The theoretical sources of the humanistic paradigm can be observed in the works of A.H. Maslow, C. Rogers and W. Dilthey, in which a person is perceived as a free, autonomous creature, striving for self-realization, able to overcome the determinism of the world (Sajdak A., 2001, pp. 113-143).

What is childhood in child development?

For the child, the unconscious meaning and purpose is life itself, which has a great wealth of details insignificant for us, adults, but which amaze the child (...) Childhood has its autonomous value, which is sole and unique. Therefore, destroying the child's happiness in the name of his future, which adults often do, is not permissible. The child has the right to happiness here and now. He also has the right to what brings him happiness, not what adults consider to be the source of it (Łopatkowa, 1992, pp. 198-199).

Maria Łopatkowa's pedagogy of the heart is one of the current trends in pedagogy, in which the emphasis is placed on education and development of a man in the spirit of love, understanding and friendship as the most important values, especially in his first years of life. Children who are cuddled and petted grow up better than those brought up without tenderness. Children from families in which the display of feelings for various reasons is disturbed, to a large extent, form a group of naughty children who are resistant to educational activities offered by relatives and school. Pedagogy of the heart is emotionality that is less exposed with age, which does not mean that the child does not need it, but expects it to be displayed in a discreet way, invisible to peers. Pedagogy of the heart is a calm conversation that cannot be missing in a happy childhood, especially in conflict situations. Pedagogy of parents and educators guided by the heart is also irreplaceable in the older grades, in the period of shaping the ability to make correct decisions by the self-empowered young person, when neither the parent nor the educator replaces the child in this process. And finally, as Błachuta (2017) emphasizes, pedagogy of the heart is desired by every person of all ages for their good functioning.

How should a teacher/educator support the child's development?

An adult must try to interpret the child's needs so as to follow and help him with their own commitment, preparing the right environment. This is the

only way to start a new era in education: the age of support on the way through life. Thanks to this, it will be possible to end and close the era in which an adult perceives a child as an object which could be taken and moved anywhere when he is very small, but when he grows up, he must only submit to an adult and follow him. An adult has to accept that he should stay on the sidelines and try to understand that the child wants to be his follower and life support. This is the educational attitude that should be taken by mothers and all educators dealing with the child. Since the child's personality should be shaped during the development and it is this weaker personality, the stronger personality of the adult must be pliant and follow the guidelines that the child provides, treat this opportunity of understanding and following him as an honor (Montessori, 2018, p.). And as Korczak adds (1984-1986, p.141): For many years every day - I have put a chair, an armchair and a stool away from the open window, sometimes I have hidden somewhere in the corner. And every evening they have stood invariably at the open window. Sometimes I have seen them move the furniture straight away with a decisive movement; sometimes they have raised it quietly and carefully, almost surreptitiously.

Korczak's upbringing concept assumes building a child's democratic community. In the Korczak's Orphan Home, no orders and restraints are enforced, and the child's independence is emphasized so that he has a chance to feel responsible with others for the community. The Children's Court in the Orphans' Home stood guard over the internal law and where Korczak himself stood trial many times satisfied that it acted impartially. Another way to teach responsibility among orphans was to assign tasks for which children were always rewarded in the form of, for example, praise, an addition to pocket money or decorative cards. In this way he wanted to build a community of people who were not subjected to fear of punishment but who were responsible.

According to Korczak, without trust and respect, there is no upbringing process, where: *the child will not only be, but already is a human being*. The partnership relation is based on a dialogue that is only possible in a language understandable to both parties. So before an educator takes any action, he must get to know the little man. As Starczewska concludes (2012, pp. 146-160): *seeking the right upbringing method - according to Korczak means seeking ways to communicate with a child, seeking a method of proper cooperation with him*.

Montessori teachers² are also astute observers of children who avoid prizes and penalties, criticism, and interference in the work of children. All this, to give them freedom to choose their own activities, without limitations, in the atmosphere of full trust, because only in such conditions can they develop and reveal their true nature. Montessori children³, diligently observed by the teacher, whose role is to develop materials that enable them to develop their interests are at the heart of the teaching-learning process. The lessons are short and very factual, rich in data necessary for children to work, but they are supposed to

2 <http://www.radamontessori.pl/o-radzie> (retrieved: June 30, 2019).

3 <http://www.radamontessori.pl/o-radzie> (retrieved: June 30, 2019).

intrigue pupils to broaden their knowledge independently.

What kind of school did Neill fight for?

As Okoń (1999, p. 160) emphasizes, for a school that is a great pedagogical experiment, about which Neill (1960, p. 4) said: ... *we had decided to create a school in which we would give children the freedom to be themselves. To do that, we must renounce all discipline, all direction, all suggestions, moral training, and all religious teachings. We had been called brave, daring, but it had not required courage. Everything that had been needed there was our total conviction that the child was a good being, not a bad one. For almost forty-year period, the conviction had not been disturbed; it had rather become a well-established faith.*

In 1921, an international school was established in Hellerau, which Neill moved to England in 1924, to a rented house on a hill, which was named Summerhill⁴. Then in 1927 he finally moved it together with the assimilated name to Suffolk, where it is still present today. Initially, Neill accepted children with educational problems; with time he began to treat the institution as a therapeutic one, which resulted from his conviction that every child required therapy due to their previous upbringing. Desiring to create conditions for the free development of children, he took them out from the care of their parents and placed them in his dormitory.

Summerhill is a local government school where the 7-year-old's voice is as important as the director. Neil resigned from schooling obligation. It occurred that children did not attend classes for a few months until they had reacted to their previous bad school experiences and then normally returned to classes. And although Neill was an opponent of all evaluations and in Summerhill he only used descriptive grades, the children were prepared for external examinations, mandatory in Great Britain.

Neil believed that the child could enjoy all freedoms, provided, however, that it would not limit the freedom and rights of others. In Summerhill, it is important to experience personal freedom and fulfillment of life's aspirations, where *people with innate abilities and a desire to become scholars realize them, while those who are only fit to sweep the streets will do it*, the most important thing is to make them happy [Brzezińska and Brzeziński 2011, pp. 139-147].

Critique of anti-authoritarian pedagogy

Anti-authoritarian education is today quite commonly anchored in the consciousness of society and equally often criticized. Table 2 shows the most common objections to anti-authoritarian pedagogy.

⁴ <http://www.summerhill.pl/koncepcja-szkoly-summerhill.html> (retrieved: June 30, 2019).

Table 2. The most common objections to anti-authoritarian pedagogy

Critique of anti-authoritarian pedagogy	
1	it brings nothing new to pedagogy; numerous solutions of this type have already appeared in the schools of the New Education
2	personal happiness is the overriding goal, while it may not be the only, but at most side-productive goal of education
3	it moved the stress in education to self-actualization, personal satisfaction of the individual from their own life, which led them into loneliness and inability to live in a social group
4	focusing on defending individual freedom, it often provided insufficient protection against attacks
5	it awakens the tendency to deviate in the sphere of intimate life of a man, granting children the right to heterosexual games and knowledge about sexual life of adults
6	it disseminates the laissez-faire style in education, which makes it impossible to develop self-discipline and leads to savagery
7	in child's upbringing, it overestimates the role of his own developmental dynamics and self-determination
8	it fosters the creation of private, elite and expensive schools for the establishment, and neglects children from the working class
9	anti-authoritarian schools are not a model for state schools, because their assumptions are not suitable for universal and mass education
10	it promotes voluntary participation of pupils in school classes, on the basis of anti-intellectualism and rejection of spiritual values
11	solutions used in alternative and anti-authoritarian schools are impossible to replicate in other such facilities
12	it does not prepare for life in the world full of corruption and ruthless competitive struggle
13	it causes a boomerang effect by promoting the pursuit of agreement and harmony
14	promoting learner-centered learning = not learning anything, which has resulted in the increased percentage of illiteracy
15	it led to the crisis of the democratic system due to the lack of interest in active participation in the political life of the state
16	it contributes to the growth of pathological behaviors among young people and neo-fascism
17	criticizing the authorities, it raises individuals who are in disagreement with the previous generation
18	by granting rights to children for self- and co-determination, it led to the decline of the role of teacher and undermined the authority of parents

Source : elaboration based on Sliwerski, 2004, pp. 213-214 and Kwieciński Z., Sliwerski B., 2014, pp. 391-393.

Summary

Although neither Łopatkowa nor Korczak created a school concept but an upbringing concept, these were undoubtedly supportive of humanistic thinking about education. Thanks to the concepts of Łopatkowa, Korczak, Montessori or Neill, perception of the preschool and school life of the pupil became fundamentally different from the gray, traditional behaviorist thinking. Personally, the author thinks that the huge development loss for a child would be

the total abandonment of elements of the humanistic journey of Korczak along with the child (Ablewicz, 2001, p. 15).

Without overlooking the critique of the humanistic paradigm, inter alia, for the inability to apply it in mass education, the author also considers all attempts to personalize academic didactics to be unprecedented. According to Sajdak (2017, pp. 20-24), there are two possible ways to implement this approach in university education: coaching support⁵ for academic teachers⁶ and academic tutoring. And it is possible the more, the more academic education is to be individualized and focused on a “person” (Sajdak - Burska, 2018, p. 26).

It is worth always taking care of student-teacher relations both at school and in a multi-paradigmatic university⁷. For example, although the currently fashionable e-teaching is part of the traditional teaching model, one can apply the individual approach through *correspondence in the tone of a personal letter, non-use of impersonal forms and mail merge*, i.e. taking care of *satisfying the need of respect of educational subjects*, where the theoretical foundations of motivating students to learn *should be seen in the leading humanistic concept of A.H. Maslow, describing the model of human nature and human behavior in the perspective of fulfilling their needs (...)* *The natural and at the same time the paramount human need is the need for self-realization, which motivates him to seek fulfillment of his own potential, realize his life goals, self-realization, development, personal growth and satisfying his interests (...)*. *Motivation is an internal state, generated independently by the learner. Does the teacher then have a chance to support the motivational processes of their students? Undoubtedly, the answer is positive. However, the strategies of actions must be aimed at joint development of educational goals and care for satisfying students' needs. The best-motivated to learn pupil or student is a person who chooses the course that interests them, according to their own needs or preferred interests. The task of the teacher is, however, the care to build a safe and stable educational environment, the care to satisfy the need for students to be part of the group, the need for love and acceptance, the need for respect and the need for self-realization* [Sajdak, 2014, pp. 54-56].

Reference

1. Ablewicz K., 2001, *Janusz Korczak - wolność - wychowanie* [in:] J. Danilewska (Ed.) *Granice wolności i przymusu w edukacji szkolnej*, Publisher of the Jagiellonian University, Krakow.
2. Błachuta M., 2017, *Pedagogika serca Marii Łopatkowej we współczesnej rzeczywistości* – source: <https://pedagogika-specjalna.edu.pl/> (retrieved: June 30, 2019).
3. Brzezińska R., Brzeziński A., 2011, *Szkola wychowująca do wolności, czyli filozofia edukacyjna Alexandra S. Neilla*, „Studia z Teorii Wychowania”, półrocznik Zespołu Teorii Wychowania Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN, No 2/1 (2).
4. Darasz – Szuba M., 2014, *Zastosowanie coachingu w pedagogice* [in:] J. Kuźma, J. Pułka (Eds.) *Ku dobrej szkole skoncentrowanej na ucznia*, AFM Publishing House, Krakow vol. 2.

5 Cf.: Darasz – Szuba M, 2014, pp. 81 – 99.

6 Cf.: Wołoszyn S., 1998, pp. 141-145.

7 Cf.: Wołoszyn S., 1998, pp. 141-145.

5. Komorowska A., 2009, *Pedagogika twórczości jako koncepcja wychowawcza*, w *świecie innych koncepcji pedagogicznych* – source: www.edukacjaidealog.pl (retrieved: June 30, 2019).
 6. Korczak J., 1984-1986, *Pisma wybrane*, Nasza Księgarnia, Warsaw.
 7. Kościelniak M., 2004, *Zrozumieć Rogersa: studium koncepcji pedagogicznych Carla R. Rogersa*, “Impuls” Publishing House, Krakow.
 8. Kwieciński Z., Śliwerski B., 2014, *Pedagogika. Vol. 1*, PWN Publisher, Warsaw.
 9. Łopatkowa M., 1992, *Pedagogika serca*, School and Pedagogical Publisher, Warsaw.
 10. Mieszalski S., 2010, *Orientacje dydaktyczne* [in:] B. Śliwerski (Ed.) *Pedagogika. Subdyscypliny i dziedziny wiedzy o edukacji*, Publisher: Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Gdańsk, vol 4.
 11. Montessori M., 2018, *Sekrety dzieciństwa*, PWN Publisher, Warsaw.
 12. Neill A.S., 1960, *Summerhill*, Hart, New York.
 13. Okoń W., 1999, *Dziesięć szkół alternatywnych*, School and Pedagogical Publisher, Warsaw.
 14. Sajdak – Burska A., 2018, *Paradygmaty dydaktyki akademickiej – analiza wybranych podejść*, „Roczniki Pedagogiczne”, Towarzystwo Naukowe KUL, The John Paul II Catholic University of Lublin, Lublin, vol. 10.
 15. Sajdak A. 2001, *Urzeczywistnianie idei wolności w edukacji*, [in:] J. Danilewska (Ed.) *Granice wolności i przymusu w edukacji szkolnej*, Publisher of the Jagiellonian University, Krakow
 16. Sajdak A., 2003, *Indywidualizacja w nauczaniu* [in:] E. Różycka (Ed.) *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, „Zak” Scientific Publisher, Warsaw, vol 2.
 17. Sajdak A., 2008, *Edukacja kreatywna*, WAM Publishing House, Krakow.
 18. Sajdak A., 2013, *Paradygmaty kształcenia studentów i wspierania rozwoju nauczycieli akademickich. Teoretyczne podstawy dydaktyki akademickiej*, “Impuls” Publishing House, Krakow.
 19. Sajdak A., 2014, *Sztuka motywowania w edukacji zdalnej skoncentrowanej na ucznia* [in:] J. Kuźma, J. Pułka (Eds.) *Ku dobrej szkole skoncentrowanej na ucznia*, AFM Publishing House, Krakow vol 2.
 20. Sajdak A., 2017, *Paradygmat humanistyczny w dydaktyce akademickiej – utopia, konieczność, szansa?*, „Pedagogika Szkoły Wyższej”, Scientific Publisher of the University of Szczeci, vol. 22.
 21. Starczewska K., 2012, *Idee wychowawcze Korczaka wobec wyzwań współczesnego świata*, „Psychologia wychowawcza”, No 1–2.
 22. Śliwerski B., 2004, *Współczesne teorie i nurty wychowania*, “Impuls” Publishing House, Krakow.
 23. Wołoszyn S., 1998, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku. Próba syntetycznego zarysu na tle powszechnym*, „Strzelec” Publishing House, Kielce.
- including the following websites:**
24. <http://www.summerhill.pl/koncepcja-szkoly-summerhill.html>; retrieved: June 30, 2019.
 25. <http://www.radamontessori.pl/o-radzie>; retrieved: June 30, 2019.
 26. <https://pedagogika-specjalna.edu.pl/>; retrieved: June 30, 2019.
 27. <https://www.ourkids.net/pl/szkoly-montessori.php>; retrieved: June 30, 2019.

JAN DŁUGOSZ – CZŁOWIEK ŚREDNIOWIECZA I RENESANSU

*Mgr Zawadzka Adrianna,
doktorant Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego
im. Jana Długosza w Częstochowie
aduchna@op.pl*

*Promotor –
profesor zw. dr hab. Dariusz Złotkowski*

Jan Długosz, ksiądz a później nawet arcybiskup nominat lwowski (śmierć nie pozwoliła mu na objęcie tego urzędu), przyszedł na świat w Brzeźnicy 1 grudnia 1415 r. Był, zgodnie z jego anonimową biografią [1] pt. „Żywot”, która być może powstała pod koniec jego życia (zm. 19 maja 1480 r.), czwartym [2] z kolei potomkiem rycerza króla Władysława Jagiełły – również Jana [3] herbu Wieniawa – pochodzącego prawdopodobnie z Niedzielska w ziemi wieluńskiej. Matką dziejopisarza była Beata, córka Marcina z Borowna. Stryj zaś – Bartłomiej był proboszczem w Kłobucku należącym wówczas do ziemi krakowskiej.

Jan Długosz historyk wychowywany był więc w domu z tradycjami rycersko-patriotycznymi, który z pewnością cechowała również pogłębiona religijność. Takie środowisko zaowocowało jego późniejszą pisarską twórczością i wyborem stanu duchownego w zaawansowanym już wieku. Warto odnotować, że księdzem był też przynajmniej jeden z jego braci. Obaj byli krakowskimi kanonikami. Historyka nazywano Janem Długoszem Starszym.

Zgodnie z treścią wspomnianego „Żywota”, Jan rozpoczął naukę już w szóstym roku życia w Nowym Mieście Korczynie usytuowanym na trakcie z Krakowa do Sandomierza, gdzie jego ojciec zarządzał zamkiem królewskim. Jego najbardziej znany syn miał nawet – w imię umiłowania wyłącznie nauki – powyrzucać do pobliskiego bagna wszystkie zabawki, by nie absorbowały jego uwagi. Miał też uczyć się w innych miastach, do których przeprowadzała się jego rodzina. W roku 1428 rozpoczął studia w Uniwersytecie Krakowskim. Miał studiować tzw. sztuki wyzwolone przez trzy lata [4] (były one wstępem do filozofii) i mieszkać w internacie dla bogatszych studentów (Collegium Divitum).

Po śmierci matki jego ojciec ponownie się ożenił. Macocha Jana ponoć nie była przychylna dalszemu finansowaniu jego studiów. Został on zatem zmuszony do podjęcia pracy, pisząc językiem dzisiejszym.

Dzięki koneksjom ojca został pisarzem, następnie kanclerzem oraz zaufaną osobą w służbie krakowskiego hierarchy bp. Zbigniewa Oleśnickiego (1389-1455). Był on wpływową osobistością swoich czasów, który opiekował się m.in. nieletnim synem Jagiełły – również Władysławem. Jan Długosz Starszy od roku 1433 zarządzał mieniem bp. Oleśnickiego do jego śmierci. Ten kościelny dostojnik uczynił go nawet wykonawcą swojego testamentu [5]. Sama zaś służba u niego doprowadziła go do godności kanonika w kapitule krakowskiej

już w roku 1436, choć księdzem został dopiero cztery lata później. Wydaje się, że wieloletnia praca dworska miała wielki wpływ na jego historiograficzną działalność i ukształtowała jego osobowość jako historyka.

Jan Długosz był też zręcznym dyplomata [6] oraz wychowawcą sześciu synów Kazimierza Jagiellończyka. Uczył ich nie tylko sztuki czytania, pisania i retoryki, ale przede wszystkim przekazywał im wiedzę o przeszłości i teraźniejszości. Jako osobie duchownej przysługiwały mu stosowne uposażenia (m.in. w Kłobucku, wieś Węgrzyce pod Krakowem, dom przy ul. Kanoniczej również w Krakowie, kanonia w kolegiacie sandomierskiej itd.). Był nawet nominowany do objęcia arcybiskupstwa w Pradze, ale godności tej nie przyjął. Pod koniec zaś roku 1479 wybrano go kanonicznie na arcybiskupstwo lwowskie.

Troszczył się także o sprawy materialne. Bardzo dobrze radził sobie z dokumentowaniem bieżących spraw ekonomicznych, skutecznie egzekwował długi, procesował się o zaległe należności itd. Warto zaznaczyć, że nie tylko zabiegał o własne mienie, ale również o podległe mu dobra jako kanonikowi czy potem biskupowi nominatowi. Zgromadzone fundusze przeznaczał na cele społeczne związane przede wszystkim ze środowiskiem krakowskim, wspomagał młodzież, zakładał fundacje, których celem było nie tylko zarządzenie doraźnym potrzebom, ale również troska o los przyszłych pokoleń.

Jan Długosz Starszy był też budowniczym [7]. Dzięki niemu powstały m.in. murowane kościoły w Chodelu, Odechowie, Szczepanowie (rodzinna miejscowość św. Stanisława) czy Raciborowicach. W Wiślicy ufundował przywiązyną dzwonnice, a we wspomnianym Chodlu oraz Pychowicach był prekursorem zakładania hodowlanych stawów rybnych. W trosce zaś o podległych proboszczom mansjonarzy, czyli wikariuszów, wybudował dla nich osobne plebanie w wymienionej już Wiślicy, a także w Sandomierzu. Domy te przetrwały do naszych czasów i stanowią obecnie bardzo cenne zabytki architektury w stylu gotyckim. Długosz opiekował się też zakonnikami, np. do Kłobucka [8] sprowadził Kanoników Regularnych, na krakowskiej Skałce osadził Ojców Paulinów, a w ostatnich latach życia przyczynił się do ufundowania klasztoru Zakonu Kartuzów na Bielanach, znów nieopodal grodu Kraka.

Wspomagał także Akademię Krakowską, która przecież była jego Alma Mater, a która powstała w roku 1364. Ufundował ją król Kazimierz III Wielki (ok. 1310-1370). Została ona odnowiona w roku 1400 przez króla Władysława II Jagiełłę (ok. 1352-1434). Wykłady prowadzono tam na trzech wydziałach: sztuk wyzwolonych, medycyny i prawa. Uczelnia ta z biegiem czasu stała się rzeczywiście jednym z najważniejszych ośrodków naukowych ówczesnej Europy. Rozwijało się tam nie tylko prawo, ale również wspomniane sztuki wyzwolone, z których przecież wywodzi się współczesna nauka.

Jan Długosz w swoich dziełach wspominał o celach, jakie przyświecały utworzeniu Akademii Krakowskiej, i wezwaniach, które przed nią stały. Przede wszystkim zwracał uwagę na fakt, że potrzeba było ludzi wykształconych, czyli kadry naukowej. Była ona potrzebna m.in. po to, by pomóc we wprowadzeniu Litwy do rodziny narodów europejskich i szeroko rozumianej łacińskiej Europy.

Miał też świadomość potrzeby kształcenia odpowiednich ludzi do kancelarii królewskiej. Leżała mu też na sercu sprawa ogólnego rozwoju wszelkich cnót i wiedzy. Można zatem powiedzieć, że owe cele, oczywiście – dostosowane do współczesnych realiów, mogą stanowić podstawę działalności obecnych uniwersytetów.

Wiek XIV był czasem, w którym podejmowano decyzje, które promowały Polskę jako naród i państwo w sposób niespotykany od X stulecia, kiedy na te ziemie zawitało chrześcijaństwo. W Krakowie tworzyła się zatem instytucjonalna baza tak bardzo potrzebna do tego, by zaistnieć w kulturze Europy.

Dlatego też Jan Długosz jako kanclerz Akademii Krakowskiej, jeszcze za życia bp. Oleśnickiego, dbał o niezbędne remonty jej pomieszczeń. Potem sam je finansował. Jako przykład niech posłuży odkupienie z rąk żydowskich gruntu i nieruchomości (synagoga, przytułek i cmentarz) nieopodal Collegium Maius, które przeznaczył na potrzeby uniwersyteckie, m.in. Ojcowie Cystersi mogli na nich postawić dom dla celów swego zakonu. Dokończył także rozpoczętą przez swego mentora bp. Oleśnickiego budowę bursy (zwanej jerozolimską; była ona usytuowana mniej więcej w miejscu dzisiejszego Collegium Novum) dla biedniejszych studentów. Jan Długosz, oczywiście z własnych pieniędzy, zakupił też ziemię przy ul. Grodzkiej, gdzie powstało nieistniejące już dziś Kolegium Kanonistów, tzw. Bursa Długosza. Dzięki koneksjom historyka Akademia Krakowska nabyła dom przy ul. Brackiej, który dał początek tzw. Bursie Węgierskiej. Natomiast przy ul. Wiślniej dziejopisarz zakupił budynek, który odrestaurował i przeznaczył dla ubogich żaków Wydziału Artium, czyli niższego studium uniwersyteckiego.

Można zaryzykować stwierdzenie, że Jan Długosz w swojej wielopłaszczyznowej działalności nie kierował się jakimiś osobistymi ambicjami i nie szukał tzw. swojej chwały czy zysku, wspinając się – używając współczesnych porównań – po szczeblach korporacyjnej kariery. On przede wszystkim obdarzony był wielkim poczuciem obowiązku wobec tych, którzy mu w życiu pomogli i obdarzyli go zaufaniem. Owa odpowiedzialność przejawiała się również wobec instytucji państwowych, dla których pracował, oraz wobec Polski, której był wiernym synem. Innymi słowy, tego typu motywację dostrzec można też w jego aktywności literackiej. Była ona bowiem spójna z jego egzystencjalnymi losami oraz praktycznym działaniem. Wypływała z głębokiego patriotyzmu i religijności [9].

Już jako osobisty sekretarz bp. Zbigniewa Oleśnickiego ok. roku 1440 dokonał rejestru wszystkich dóbr należących do niego. Niestety spis ten zaginął. Niemniej jednak Długosz powrócił do tego typu pisania i jako kanonik krakowski sporządził katalog majątku kapitulnego. Osobno opisał dobra kościołów kolegiackich, uposażenie pojedynczych parafii oraz klasztorów.

W ten sposób powstało trzytomowe kilkusetstronicowe dzieło, które znamy dziś jako „Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis” z roku 1470. Ta unikatowa praca zawiera również wiele historycznych elementów, przemyśleń autora, rozważań prawnych i opisów związanych z jego zainteresowaniami [10].

Dzieło to powstało w celu obrony praw własności, czyli praw majątkowych, katedry krakowskiej i kościołów tej diecezji. Po śmierci dziejopisarza stało się własnością kapituły, gdzie znajduje się do dziś. „Liber beneficiorum” uznawany jest przez historyków za tekst o wyjątkowym znaczeniu z racji na rzetelność i bogactwo zapisanych w nim informacji. Pochodzą one z czasów, kiedy źródła tego typu są niezwykle skąpe, a niekiedy nawet niewiarygodne.

Kolejnym wartym odnotowania utworem dokumentującym historię oręża polskiego jest „Banderia Prutenorum” z roku 1448. Jan Długosz zwrócił bowiem uwagę na chorągwie krzyżackie zawieszane w katedrze na Wawelu. 39 z nich pochodziło spod Grunwaldu [11], jedna spod Koronowa i 4 spod Nakła. Na jego polecenie przerysowano je, podając ich oryginalne wymiary i cechy wyróżniające. Do tego kodeksu dołączono jeszcze inne chorągwie, a Długosz wszystkie 56 rycin opisał i skomentował. Dlatego też dzieło to jest jedyne w swoim rodzaju nie tylko w polskim piśmiennictwie, ale też i europejskim [12].

Początkowo rękopis anonsowanego dzieła znajdował się w posiadaniu Uniwersytetu Krakowskiego. Od końca wieku XVI był przechowywany w Katedrze na Wawelu. Pozostawał tam do maja 1940 r. w Archiwum Kapitulnym. Potem okupujący Polskę Niemcy przykazali „Banderia Prutenorum” do Malborka, gdzie rękopis zaginął. Po II wojnie światowej pojawił się w Londynie. Zajęły się nim polskie służby dyplomatyczne i został przekazany do Archiwum Akt Dawnych w Warszawie. W 1963 r. oddano go Uniwersytetowi Jagiellońskiemu i złożono w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie.

Jeśli chodzi o tworzenie kolejnych dzieł, wydaje się, że dopiero po śmierci bp. Oleśnickiego ks. Długosz mógł poświęcić więcej czasu swoim historycznym pasjom i jednocześnie wypełnić swoje pragnienie spisania dziejów Polski. Stąd też przyszedł historiograf najpierw rozpoczął ich zapisywanie od czasów sobie bliskich i zapewne szeroko komentowanych przez wyżej wymienionego hierarchę. Opisał więc lata 1410-1434, które następnie w jego dziele o losach Polski przeszły do historii jako księga XI. W ten sposób, krok po kroku, powstały „Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae” – 12 tomów, z których 10 odnosiło się do czasów sprzed roku 1409, a 2 ostatnie, bardzo obszerne, obejmowały wydarzenia do roku 1480, czyli do śmierci ich autora.

„Roczniki”, jak sama nazwa wskazuje, relacjonują dzieje Polski właśnie w porządku chronologicznym, rok po roku. Pierwsza ich odsłona zawiera m.in. unikatowy opis geograficzny polskich ziem. Można powiedzieć, że to jakby pierwszy ich atlas, w którym czytelnik znajdzie informacje o rzekach, jeziorach, osadnictwie, ukształtowaniu terenu itd. Ów pierwszy tom „Roczników” określany jest też przez historyków mianem – „Chorografia”. Warto podkreślić, że Jan Długosz w tym tekście nie ograniczył się wyłącznie do Królestwa Polskiego w granicach jego czasów, ale objął w nim terytoria, które Polska utraciła na zachodzie i włączyła w swoje granice na wschodzie. Opisał także ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zdaniem nawet niektórych historyków Długosza należy zaliczyć do grona geografów, i to tych najbardziej wybitnych.

„Chronografia” to praktycznie osobne studium, które świadczy o

niespotykanej erudycji, jaka cechowała ks. Długosza. Jej przykładem są też liczne odniesienia do łacińskich pisarzy antycznych. W zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej są pisma Liwiusza (59 przed Chrystusem – 17 po Chrystusie) z odręcznymi notatkami samego Długosza. Świadczy to o tym, że historyk nie tylko czytał jego dzieła, ale być może wzorował się w swoim dziejopisarstwie w jakimś stopniu właśnie na nim.

„Annales” odróżniają się od innych dzieł tego typu, które powstawały w Europie, np. rozbudowaną narracją, świadomymi próbami objaśniania konkretnych wydarzeń, co było zacznym naukowym już historiografi. Wiedza, którą Długosz przekazywał następnym pokoleniom, opierała się na gruntownej znajomości wcześniej powstałych kronik, życiorysów świętych, różnych dokumentów, przede wszystkim zakonnych, oraz źródeł z Czech, Węgier, Niemiec, a także Rusi. Dlatego też napisane przez Długosza kroniki bardziej lub mniej traktują również o losach ościennych państw, a nawet dziejach państwa niemieckiego.

„Roczniki” były wiele razy wydawane. Najstarsze edycje znajdują się w Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Można powiedzieć, że pod względem rozmiarów dzieło to należy do największych, czyli najobszerniejszych w ówczesnej Europie. Odzwierciedla też ogrom wykorzystanych w nim materiałów źródłowych, co świadczy o tytanicznej pracy jego autora oraz o jego niebywałej wiedzy.

Historyk napisał także cykl tzw. żywotów. Były to nie tylko biografie świętych, np. św. Stanisława, czy błogosławionych, np. bł. Kingi, żony Bolesława Wstydlwego. To także chronologiczne katalogi życiorysów ordynariuszów kolejnych diecezji, arcybiskupów i biskupów gnieźnieńskich, krakowskich, wrocławskich, poznańskich, wrocławskich oraz płockich.

Warto wiedzieć, że biskup nominat lwowski z predylekcją zajmował się w tych 25 zwartych tekstach zwłaszcza zjawiskami nadzwyczajnymi, jakie miały być udziałem opisywanych postaci. Pisał bowiem w stylu epoki, w której żył. Pozostawał również w bliskim kontakcie z dworem królewskim, a także najwybitniejszymi dostojnikami Kościoła. Wszystko to rzutowało na specyfikę jego literackiej twórczości, jaką pozostawił potomnym.

Jan Długosz to autor najstarszego herbarza Królestwa Polskiego, czyli „Insignia seu clenodia Regni Poloniae”, które bardziej są znane jako „Klejnoty Długoszowe”. Można tam odnaleźć niezwykle cenne opisy herbów poszczególnych ziem, biskupstw czy rodów rycerskich. Był prekursorem tego typu piśmiennictwa.

Ów herbarz zachował się w kilku różniących się od siebie wersjach i odpisach. Nie jest wykluczone, że oryginalna wersja miała o wiele obszerniejszą treść od tych, które przetrwały do naszych czasów. W każdym razie można w tym dziele doliczyć się ok. 116 najstarszych polskich herbów szlacheckich.

Najczęściej ks. Jana Długosza uważa się za najbardziej znanego polskiego dziejopisarza i historyka z prawdziwego zdarzenia. Co prawda dopatrywał się on bezpośredniej ingerencji Boga w dzieje Polski, co wynikało z jego chrześcijańskiej

wiary, jaką praktykował na co dzień. Niemniej jednak przede wszystkim starał się on zachować wierność faktom w taki sposób, by nie rozplynęły się one w zawodnej ludzkiej pamięci, ale zostały utrwalone na piśmie, by przetrwały dla następnych pokoleń.

Można też zaryzykować stwierdzenie, że Jan Długosz, jako wielki erudyta, dyplomata, budowniczy i zarazem człowiek, który szczerze troszczył się o innych, był w jakimś sensie już osobistością rodzącego się renesansu i poprzez swoją działalność godnie zamykał kończący się okres średniowiecza [13].

[1] Syntetycznie ujętą biografię Długosza można znaleźć np. w następujących tekstach: W. E. Piekarski, Z. Stańczyk, Długosz Jan, [w:] Słownik biograficzny twórców literatury związanych z ziemią częstochowską (wraz z okolicą), Częstochowa 2006, s. 79-88; J. H. Dąbrowski, P. S. Dunin, Długosz Jan, [w:] Polski słownik biograficzny, t. V, Kraków 1939-1946, s. 176-180; H. E. Wyczawski, Długosz, [w:] Słownik polskich teologów katolickich, Warszawa 1981, s. 394-399. Wyczerpujące zaś opracowanie życia i działalności Jana Długosza podaje: M. Plezia, Jan Długosz, [w:] Pisarze staropolscy, t. 1, pod red. S. Grzeszczuka, Warszawa 1991, s. 132-173.

[2] Syn pierwotny Jana Długosza z Niedzielska nosił prawdopodobnie też imię Jan. Dwóm następnym synom nadano inne imiona. Niestety zmarli oni przedwcześnie. Kiedy zaś przyszedł na świat późniejszy historyk, to otrzymał imię ojca. Stało się tak być może dlatego, ponieważ w rodzinie Długoszków panował przesąd, że inne męskie imiona przynoszą dzieciom właśnie śmierć. Stąd też kolejnych dziesięciu synów żołnierza Jagiełły miało na imię Jan. Więcej na ten temat zob. np.: J. Wyrozumski, Jan Długosz i jego twórczość, Ziemia Częstochowska, t. XIV, 1984, s. 17.

[3] Wyróżnił się on w bitwie pod Grunwaldem i w nagrodę otrzymał prawo do dzierżawy posiadłości królewskiej właśnie w Brzeźnicy, która wtedy leżała w ziemi sieradzkiej, a obecnie znajduje się na ziemi częstochowskiej. Więcej na ten temat zob. np.: H. Konikowski, Jan Długosz (1415-1480), Ziemia Częstochowska, t. XIV, 1984, s. 103.

[4] Nie posiadamy informacji o tym, czy uzyskał jakiś stopień naukowy. Na temat studiów, jakie Jan Długosz odbył w Akademii Krakowskiej, zob. np.: J. Mitkowski, Jan Długosz, Warszawa 1976, s. 13-17.

[5] Długosz darzył wielką estymą bp. Oleśnickiego. Jemu zadedykował swoje główne dzieło: „Roczniki, czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego”. Właśnie od niego miał otrzymać polecenie, by spisał dzieje Polski. Bardzo obszerne opracowanie historii ojczyzny widziane oczyma Jana Długosza prezentuje książka: Polska Jana Długosza, pod red. H. Samsonowicz, Warszawa 1984.

[6] Jego karierę dyplomatyczną zwięźle przedstawia np.: J. Mrukówna, Jan Długosz. Życie i twórczość, Kraków 1972, s. 4-8.

[7] Szerzej na ten temat zob. np.: J. Wyrozumski, dz. cyt., s. 21-22.

[8] Więcej na temat jego działalności, nie tylko budowlanej, i relacjach z tym miastem i okolicą zob. np.: J. Wiśniewska, Jan Długosz i jego związki z ziemią częstochowsko-wieluńskosiewierską, Ziemia Częstochowska, t. XIV, 1984, s. 87-96.

[9] Szerzej o patriotyzmie i religijności Jana Długosza zob. np.: I. Chrzanowski, Jan Długosz, Łódź, 1948, s. 6-17.

[10] O poglądach i zainteresowaniach Jana Długosza zob. np.: A. Wikowska, Wyobrażenia o cudzoziemcach w świetle „roczników” Jana Długosza na stronie internetowej: http://jandlugosz.edu.pl/files/artykuly/Aleksandra_Witkowska_Wyobrazenia_o_cudzoziemcach_w_swietle_Rocznikow_Jana_Dlugosza_Rozdzial_1_Zycie_i_tworczosc.pdf, 23.01.2017.

[11] Relację z tej bitwy zawiera dzieło: J. Długosz, Bitwa grunwaldzka (z historii Polski), [oprac.:] J. Dąbrowski, Wrocław 2003.

[12] „Banderia Prutenorum” to przykład tzw. weksylogonii, czyli nauki pomocniczej w badaniach historycznych, które odnoszą się do właśnie do chorągwi i różnych sztandarów. Więcej nt. tego dzieła zob.: K. Górski, Jana Długosza Banderia Prutenorum, Warszawa 1958.

[13] Ciekawy obraz sylwetki Jana Długosza rysuje: A. Zieliński, Oskarżony Jan Długosz, Warszawa 2011.

Bibliografia

Druki zawarte

Chrzanowski Ignacy, Jan Długosz, Łódź, 1948.

Długosz Jan, Bitwa grunwaldzka (z historii Polski), [oprac.:] J. Dąbrowski, Wrocław 2003.

Górski Karol, Jana Długosza Banderia Prutenorum, Warszawa 1958.

Mitkowski Józef, Jan Długosz, Warszawa 1976.

Mrukówna Julia, Jan Długosz. Życie i twórczość, Kraków 1972.

Polska Jana Długosza, pod red. H. Samsonowicz, Warszawa 1984.

Zieliński Andrzej, Oskarżony Jan Długosz, Warszawa 2011.

Artykuły i czasopisma

Dąbrowski Jan Henryk, Dunin Piotr Stanisław, Długosz Jan, [w:] Polski słownik biograficzny, t. V, Kraków 1939-1946, s. 176-180.

Konikowski Hieronim, Jan Długosz (1415-1480), Ziemia Częstochowska, t. XIV, 1984, s. 103-109.

Piekarski Władysław Edward, Stańczyk Zbigniew, Długosz Jan, [w:] Słownik biograficzny twórców literatury związanych z ziemią częstochowską (wraz z okolicą), Częstochowa 2006, s. 79-88.

Plezia Marian, Jan Długosz, [w:] Pisarze staropolscy, t. 1, pod red. S. Grzeszczuka, Warszawa 1991, s. 132-173.

Wiśniewska Józefa, Jan Długosz i jego związki z ziemią częstochowsko-wieluńsko-siewierską, Ziemia Częstochowska, t. XIV, 1984, s. 87-96.

Wyczawski Hieronim Eugeniusz, Długosz, [w:] Słownik polskich teologów katolickich, Warszawa 1981, s. 394-399.

Wyrozumski Jerzy, Jan Długosz i jego twórczość, Ziemia Częstochowska, t. XIV, 1984, s. 15-26.

Witryny internetowe

Wikowska Aleksandra, Wyobrażenia o cudzoziemcach w świetle „roczników” Jana Długosza na stronie internetowej: http://jandlugosz.edu.pl/files/artykuly/Aleksandra_Witkowska_Wyobrazenia_o_cudzoziemcach_w_swietle_Rocznikow_Jana_Dlugosza_Rozdzial_1_Zycie_i_tworczosc.pdf, 23. 01. 2017.

TEATR WYOBRAŹNI LUDMIŁY MARJAŃSKIEJ (NA WYBRANYM PRZYKŁADZIE)

Mgr Zawadzka Barbara,
doktorant Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego
im. Jana Długosza w Częstochowie
basiaa9@onet.eu

Promotor –
profesor. dr hab. Elżbieta Hurnik

Sluchowisko radiowe nazwane metaforycznie teatrem wyobraźni, w czasach przed wprowadzeniem różnych mediów, gromadziło przed odbiornikami całe

rodziny. Dzisiaj nadal ma grono swoich miłośników chcących usłyszeć ciekawą satyrę społeczną czy radiową adaptację książki. Słuchowisko ma za zadanie pobudzić wyobraźnię za pomocą dźwięku i gry aktorskiej. Podczas słuchania każdy odbiorca „wypełnia swoją wyobraźnię własnym doświadczeniem” [1]. Słuchowiska na przestrzeni lat przeszły metamorfozę. Praca przy nagrywaniu słuchowiska wymaga spędzenia w studiu wielu godzin. Wymaga starannego scenariusza, cierpliwych aktorów, którzy muszą znać każdy szczegół, żeby osiągnąć zamierzony cel. Nowe technologie usprawniają tę pracę.

Ludmiła Marjańska ur. 26 grudnia 1923 w Częstochowie – zm. 17 października 2005 w Warszawie. W latach 1936-1942 uczęszczała do Państwowego Gimnazjum im. J. Słowackiego w Częstochowie, w czasie okupacji uczyła się na tajnych kompletach. Studiowała na Wydziale Dyplomatyczno - Konsularnym konspiracyjnej Akademii Nauk Politycznych w Częstochowie i w Warszawie. Pracowała zarobkowo i brała udział w działalności AK w Częstochowie. W 1953 roku zadebiutowała na łamach „Twórczości” (nr 8) wierszem *Ethel*. W latach 1956-1961 studiowała na Wydziale Filologii Angielskiej Uniwersytetu Warszawskiego, zakończyła je uzyskaniem magisterium. W latach 1957-1979 współpracowała z Polskim Radiem. Była redaktorką audycji poetyckich w dziale literackim, kierownikiem Satyry i Poezji Programu III PR. Od 1959 roku była członkiem Związku Literatów Polskich. Swoje utwory publikowała na łamach Tygodnika „Współczesność”, miesięcznika „Literatura”. W 1972 roku wyróżniona została odznaką „Zasłużony Działacz Kultury”. Ludmiła Marjańska to poetka, która wywodzi się z ziemi częstochowskiej. Jej wiersze uczą miłości do człowieka i świata, przekazują prawdy oczywiste w sposób prosty, ale jednocześnie inspirujący odbiorcę do intelektualnego wysiłku.

Poetka wydała wiele tomików wierszy, w tym: *Chmurne okna*, *Gorąca gwiazda*, *W koronie drzewa*, *Prześwit*, *Przez cale życie miłość*, *Żywica*, *Córka Bednarza*, *Otwieram sen*. Pisała również wiersze i opowiadania dla dzieci, powieści dla młodego odbiorcy i dla dorosłych. Poetka tłumaczyła również poezję angielską i amerykańską m.in. T. Roethke, M. Moore, R. Wilbur, W. B. Yeatsa, E. Dickinson [2].

Ludmiła Marjańska pracowała w Polskim Radiu od 1957 do 1979 roku. Przed laty powiedziała: „Nie wyobrażałam sobie, że będę pracowała w Polskim Radiu” [3]. „Byli tam pisarze, którzy wtedy pisali słuchowiska, a później zostali wybitnymi prozaikami [Jerzy Krzysztof, Włodzimierz Odojewski, Władysław Lech Terlecki]. To byli bliscy koledzy...” [4]. W 1965 roku Ludmiła Marjańska przeszła do Programu Trzeciego, gdzie została kierownikiem redakcji Satyry. Artystyczne, muzyczne, literackie i rozrywkowe audycje Trójki były kierowane do ludzi młodych, zwłaszcza ze środowiska studenckiego. Słuchowisko satyryczno-komediowe jest utworem radiowym mającym (podobnie jak satyra) na celu „ośmieszenie lub piętnowanie zjawisk czy osób, uznanych przez autora za niestosowne, naganne, a nawet absurdalne, za pomocą słowa, dźwięku oraz ciszy” [5].

Tematyka słuchowisk Ludmiły Marjańskiej była zróżnicowana. W

jej audycjach radiowych dominuje tekst literacki połączony z ówczesną rzeczywistością lat 60. XX wieku. W słuchowiskach Ludmiły Marjańskiej świat przedstawiony jest wielowymiarowo, toteż w ich omówieniu należy zwrócić uwagę na odniesienie się do konstrukcji świata przedstawionego, bohaterów oraz dyskursu w obrębie warstwy behawioralnej [6]. Słuchowiska radiowe Ludmiły Marjańskiej wywołują u odbiorcy określone wyobrażenia poprzez budowanie konfliktu nacechowanego napięciem emocjonalnym. Linia konfliktu jest wyrazista, co wynika ze specyfiki tego rodzaju słuchowiska, które ma ograniczony czas przekazu w przestrzeni radiowej. Konstrukcja ta wywołuje określone przeżycia emocjonalne i posiada aspekt konwencji realistycznej. Cykl słuchowisk Ludmiły Marjańskiej nosi tytuł „Z zeszytów Filipka” i każde z nich zaczyna się od słów: „Dziś Filipek pisze wypracowanie o...” Powtarzalność słów, swego rodzaju uproszczenie, sprawia, że odbiorca rozpoznaje zastosowany schemat fabularny i potrafi odnieść się do przebiegu nadrzędnego wątku odcinka. Jest to również elementem spajającym poszczególne odcinki. Wątek główny w słuchowiskach Ludmiły Marjańskiej dotyczy postaci pierwszoplanowych, czyli Filipka – chłopca, ucznia, który musi napisać wypracowanie, które jest jego pracą domową. Obok Filipka drugą postacią pierwszoplanową jest mama, która przebywa w domu, zazwyczaj w kuchni, gdzie gotuje jakieś potrawy i prowadzi ożywioną konwersację z synem usiłując mu pomóc. Wątki poboczne związane są z postaciami drugoplanowymi, do których należy: Andrzej – kolega Filipka i pani Kompańska – sąsiadka. Wątki te wspierają wątek główny, uatrakcyjniają, wzbudzają zainteresowanie odbiorcy.

Słuchowiska *Z zeszytów Filipka* łączy bohater Filipek, który zawsze prowadzi dialog z mamą. Konstrukcja słuchowisk jest nieskomplikowana, a świat przedstawiony wyrazisty. Jak pisze jeden z badaczy: „Fikcyjna rzeczywistość jest budowana za pomocą warstwy werbalnej oraz fonicznej, które wzajemnie się dopełniają, tworząc w ten sposób wielowymiarowy, prawdopodobny świat. Rzeczywistość, w której rozgrywa się akcja stanowi kluczowy element dzieła audialnego, bowiem może ona w znaczący sposób wpływać na fabułę, determinować działania oraz dźwiękową kreację bohaterów, ich zachowanie, sposób rozwiązywania problemów, język, jednym słowem wpływa na wszystko co w niej osadzone” [7]. Rozmowa jest niezwykle istotnym elementem słuchowiska; „W fabule sagi radiowej dominuje statyczna forma rozmowy” [8]. Rozmowa kreuje fabułę, charakteryzuje bohaterów i dostarcza informacji o świecie, poznajemy poglądy czy zainteresowania postaci. Ciekawie odniósł się do tego zagadnienia Mirosław Przyłipiak, który stwierdził, że wypowiedzi bohaterów o otaczającej rzeczywistości „stanowią najbardziej powszechny sposób [...] nadawania rzeczywistości ładu i sensu” [9]. Każdy odcinek słuchowiska posiada swoją dynamikę, a wzrost napięcia doprowadza do emocjonalnego punktu kulminacyjnego. Konflikt sytuacyjny, słowny osiąga swoje apogeum i następuje pokonanie przeszkody, rozwiązanie, czyli powrót do pewnego ładu. Równie ważne są „gesty interpunkcyjne”, czyli wszelkie pauzy, elementy ciszy, chrząknięcia, zająknięcia, które sprawiają, że wykreowany świat jest nie tylko

audialny, ale nabiera życia. Postacie są wielowymiarowe, mamy tu do czynienia nie z kreacjami idealnymi lecz prawdopodobnymi, żywymi, pełnymi uczuć, emocji. Poprzez zastosowanie odpowiednich trików językowych można trafić do odpowiedniej grupy odbiorców.

W słuchowiskach Ludmiły Marjańskiej rolę Filipka odgrywał Wiesław Michnikowski, a rolę mamy – Irena Kwiatkowska. Problemem, który bohaterowie mają wspólnie rozwiązać, jest praca domowa. Są to prace domowe z języka polskiego i dotyczą wielkich i ważnych postaci literackich jak: Jan Kochanowski, Adam Mickiewicz czy Bolesław Prus.

W słuchowiskach Ludmiły Marjańskiej połączona jest retoryka informująca z funkcją pouczającą. Występują frazeologizmy z błędami kontaminacyjnymi, rymowane slogany oparte na wybranych fragmentach humoru z zeszytów szkolnych drukowanych w tygodniku „Przekrój” w latach 1965–1966. Bohaterowie mówią językiem odbiorcy, luźnym, opartym na stosowanych aktualnie wyrażeniach.

W tekście do słuchowiska *Dziś Filipek pisze wypracowanie o Adamie Mickiewiczu* [10] pojawia się język potoczny: „Co ci znowu do głowy strzeliło?”; „No pewnie, że już lepszy student do brydża niż do pilnowania dzieci. Ale, nie zagaduj mnie już, Filipku, pisz dalej.”, „Może. Ale czy teraz człowiek ma warunki na emigrację? Teraz trzeba pracować, grosz do grosza składać, żeby raty za telewizor spłacić, a nie tam o jakichś lirycznych ustępach w Paryżu myśleć!”, „Chyba ci klusek odsmażę na boczkach, bo chleba nie ma.”; „Dzisiaj, mówię mamie, wiersz to jest wtedy jak się nic nie rymuje i jak nikt nie wie, o co chodzi.”, „Biedaczek, to okropne.”, „Filipku, czyś ty czasem nie narobił bigosu?”.

Niewątpliwie słuchowiska pisarki należą do słuchowisk fikcyjnych, ale realizują konwencję komediową z dużą dozą humoru sytuacyjnego. Wydarzenia, postaci scharakteryzowane są w żartobliwy sposób; w konsekwencji po wielu perypetiach i zwrotach akcji zostaje przywrócony porządek, a rozwiązanie jest pomysłem dla bohaterów. Relacje rodzinne między matką odnoszą się do różnych aspektów współczesnej kultury lat 60., do stylu życia, a także do sposobów realizacji celów życiowych oraz zachowania w trudnych sytuacjach.

Filipek to uczeń, który zawsze ma problem z napisaniem wypracowania, chociaż w trakcie rozmowy z mamą wykazuje się dużą inteligencją oraz znajomością literatury i jej twórców. Bohater to protagonista, jego charakter przedstawiony zostaje w sposób realistyczny, dlatego jest autentyczny. Filip obdarzony jest wrażliwą naturą. To wspólny przyjaciel, który zawsze wesprze, pomoże. Posiada dużo energii i pomysłowości, działa dynamicznie. Chętnie słucha cudzych rad, sukces osiąga dzięki ciężkiej pracy. Bohater jest silnie zindywidualizowany, ma wyrazisty charakter, a słuchacz może przewidzieć jego zachowania.

Bohater to dziecko – uczestnik dialogu, ale też kreator zdarzeń. Jest uwikłany w trudną realną sytuację życiową, z której zawsze potrafi wybrnąć.

Mama to osoba, która rozmawia z synem na temat twórców literackich,

a zarazem zawsze motywuje syna do pracy. Czasem jest trochę roztargniona, inaczej interpretuje fakt przedstawiony przez syna, czy też nazwisko bohatera literackiego staje się przyczyną do innego odniesienia. Zastosowanie homonimów wprowadza do tekstu element humorystyczny, jak świadczy fragment:

„Filipek: Nie do matury, tylko „Placówkę” przerabiamy.

Mama: Klasówkę?

Filipek: Nie klasówkę, prasówkę Plusa... tee, to jest Placówkę Prusa ... czyli Aleksandra Głowackiego.

Mama: A, Słowackiego? Pewnie to: „Niechaj mnie Zośka o wiersze nie prosi, bo kiedy Zośka do ojczyzny wróci, to każdy kwiatek,,,”

Filipek / ścisza radio/: Mama powinna jednak iść do laryngologa z tym swoim słuchem. Wyraźnie mówię Głowacki, jak głowa.

Mama: Głowa to mi rzeczywiście pęka. Ale przez tę barierę dźwięku to nie można zrozumieć.

Filipek: No, już przecież ściszyłem. Mama weźmie proszek na ból głowy. A co by mama napisała o Ślimaku?

Mama: O ślimaku? Gdzie te nożyczki znowu mi się podziały? O ślimaku? Bo ja wiem? Może przysłowie:

Ślimak, ślimak wystaw rogi,

Dam ci sera na pierogi!

Filipek: Co mama – to dla niemowląt. Ale pierogi z serem to mogłaby mama zrobić na kolację, Zjadłoby się” [11].

Wypowiedzi bohaterów połączone są z odpowiednią fabułą, dzięki której stają się zabawni. Dwight Swain ujął to słowami: „W rzeczywistości każdy z nas stanowi mieszankę sprzeczności i niekonsekwencji. To właśnie czyni ludzi interesującymi. Uchwycić ten paradoks, a bohaterowie również staną się interesujący” [12]. Inny badacz pisał na temat słuchowisk satyrycznych: „mają śmieszyć, posługiwanie się kliszami jest uzasadnione, a niekiedy wręcz konieczne. Dobra komedia tym różni się od złej, że autor mimo użytych szablonów potrafi wzbudzić sympatię do postaci. Ludzkie słabości powinno ukazywać się z sympatią, a dowcipy nie mogą obrażać i ośmieszać bohaterów” [13].

W strukturze słuchowiska radiowego występuje odpowiedni porządek.

Podobnie uważa Anna Maćkowiak nawiązując do Arystotelesa, pisała:

„Kryterium odpowiedniej wielkości i porządku można odnieść do dzieł nie tylko literackich, ale również radiowych” [14].

Dla słuchowiska korzystne jest, jeżeli występuje jakiś kontrast, np. przeciwstawienie pracowitości z lenistwem czy dobra ze złem.

Anna Maćkowiak uważa, że:

„Schemat słuchowiska może opierać się na prostej strukturze:

- początek: zawiązanie akcji, informacja o wydarzeniu, która wymusza na bohaterach działanie,

- środek: działania podejmowane przez bohaterów, które mają na celu

opanować sytuację, stworzyć coś,

- koniec: powrót do dawnego ładu, przed pojawieniem się informacji” [15].
W słuchowiskach Ludmiły Marjańskiej występuje na ogół ten schemat.

Słuchowiska pisarki mają ogólny tytuł, zawsze ten sam: *Zeszytów Filipka*. Każde słuchowisko zaczyna się od takich samych słów: „Dziś Filippek pisze wypracowanie o ...” W tym miejscu wprowadzony jest nowy element, czyli imię i nazwisko twórcy literackiego. Jest to według Oliviera Schutte ekspozycja [16]. Słuchacz dowiaduje się z tych pierwszych słów, że Filippek podczas rozmowy z mamą przygotowuje się do napisania pracy domowej. Elementem zaciekawienia słuchacza może być gra słowna z lekką ironią.

Później następuje środek, czyli konfrontacja i odnosi się ona do działań podejmowanych przez bohaterów. Należy rozwiązać problem i głównym elementem fabuły jest tutaj napięcie.

Rozmowa matki z synem na temat wypracowania o Janie Kochanowskim ukazana jest w różnych humorystycznych aspektach, chociaż uważny słuchacz wyczuje napięcie związane z trudnościami w napisaniu tego wypracowania. Występuje tutaj zřejne nawiązanie do fraszek Sztudyngera;

„Mama: - No i co, czytasz?

Filipek: - Czytam, ale nie rozumiem.

Mama: - Czekaj, czekaj... Przecież Kochanowski pisał jakieś fraszki ... pani Kompańska to nawet taką książkę z rysunkami Mai Berezowskiej ... Tylko to chyba nie dla dzieci...

Filipek: - Znowu mama ze mnie dziecko robi?

Mama: - Przepraszam cię, Filipku, rzeczywiście znów podrosłeś. O przypomniała mi się jedna fraszka:

„Oto jest w skrócie męska etyka,

Wpierw się nabroi, potem umyka”. Albo, zaraz...jak to było?

Filipek: - „, Nie da ci ojciec, nie da ci matka,

Tego, co może dać ci sąsiadka”.

Mama: - Filip!

Filipek: - Sama mama zaczęła. Ale to nie Kochanowski, to Sztudynger.

Mama: - No to co?

Filipek: - To, że z niego wypracowań się nie pisze, bo on jest współczesny” [17].

Humor występuje również w audycji związanej z pisaniem wypracowania o Adamie Mickiewiczu:

„Mama: - Ach, ty o korepetytorze? Ja chcę, żebyś mi opowiedział, co to za pan Tadeusz, o którym pisał Mickiewicz?

Filipek: - „, Pan Tadeusz na początku był małym chłopcem, a przy końcu miał już młode pokolenie. Kochał się w Zosi, a bokiem z ukosa flirtował z Telimeną. Tak samo Zbyszko ślubował Danusi, a zaręczył się z Jagienką. Bohaterowie nasi mieli chyba zeza”.

Mama: - Zeza? Moralności mieli i tyle. Zupełnie nie rozumiem, dlaczego takie książki każą czytać w szkole” [18].

W słuchowisku satyrycznym ważny jest przebieg wydarzeń i sposób rozwiązywania problemów. Anna Maćkowiak stwierdziła: „Rzeczywiste sytuacje, problemy i bolączki społeczeństwa są przełożone do świata przedstawionego w dziele audialnym. Mikrostruktura słuchowiskowego świata pozwala na barwne pokazanie danej sytuacji czy problemu” [19].

Słuchowiska Ludmiły Marjańskiej z serii *Z zeszytów Filipka*, w swojej swoistej konstrukcji wyjściowej rozpoczynają się od sytuacji, którą stanowi napisanie wypracowania o znanym pisarzu. Jest to punktem wyjścia do dialogu prowadzonego pomiędzy matką a synem. Cechę charakterystyczną stanowi miejsce wydarzeń: mieszkanie. Syn podejmuje działania, które mają rozwiązać jego sytuację. W tych działaniach pomocna jest matka, która prowadzi z synem dyskurs, ale ma on często cechy retoryki pouczającej skierowanej do intelektu odbiorcy, jak również do retoryki o funkcji estetycznej. Retoryka oddziałuje na rozum, wolę i uczucia odbiorcy.

We współczesnym świecie kultury słuchowiska posiadają nadal swoje walory. Ten swoisty teatr wyobraźni odgrywał i odgrywa ważną rolę w rozwoju intelektualnym, inspiruje, wzbogaca, poszerza horyzonty myślowe. Słuchowiska to ważne medium współczesnej kultury.

[1] www.polskieradio.pl/13/53/Artykul/811319,Teatr-wyobrazni [dostęp 6.02.2019].

[2] E. Hurnikowa, wstęp [w:] *Z częstochowskiej ziemi na „literacki parnas”*. Antologia wierszy Władysława Sebyły, Jerzego Lieberta, Haliny Poświatowskiej, Ludmiły Marjańskiej, Muzeum Częstochowskie 2006.

[3] www.polskieradio.pl/8/755/Artykul/1003843,Ludmila-Marjanska-Poetka [dostęp 5.05.2018].

[4] www.polskieradio.pl/8/755/Artykul/1003843,Ludmila-Marjanska-Poetka [dostęp 5.05.2018]

[5] A. Maćkowiak, *Satyra w teatrze wyobraźni*, Toruń 2013, s. 26.

[6] Por. Tamże, s.54.

[7] Tamże, s. 59 – 60.

[8] Pawlik A. *Teatr radiowy i jego gatunki*, Warszawa 2015, s.313

[9] Tamże, s.40.

[10] Maszynopis znajduje się w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. dr. Władysława Biegańskiego w Częstochowie.

[11] Maszynopis znajduje się w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. dr. Władysława Biegańskiego w Częstochowie.

[12] D. Swain, *Warsztat pisarza. Jak pisać, żeby publikować*, Józefów 2010, s. 241.

[13] O. Schutte, *Praca nad scenariuszem*, Warszawa 2005, s. 18.

[14] A. Maćkowiak „*Satyra w teatrze wyobraźni*, Toruń 2013, s. 75.

[15] Tamże, s. 76.

[16] O. Schutte, *Praca nad scenariuszem*, Warszawa 2005.

[17] Maszynopis znajduje się w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. dr. Władysława Biegańskiego w Częstochowie.

[18] Maszynopis znajduje się w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. dr. Władysława Biegańskiego w Częstochowie.

[19] Maćkowiak A., *Satyra w teatrze wyobraźni*, Toruń 2013, s.96.

Бібліографія

1. Hurnikowa E., wstęp [w:] *Z częstochowskiej ziemi na „literacki parnas”*. Antologia wierszy Władysława Sebyły, Jerzego Lieberta, Haliny Poświatowskiej, Ludmiły Marjańskiej, Muzeum Częstochowskie 2006. A. Maćkowiak., Satyra w teatrze wyobraźni, Toruń 2013.
2. Maćkowiak A., „Satyra w teatrze wyobraźni, Toruń 2013.
3. Pawlik A. *Teatr radiowy i jego gatunki*, Warszawa 2015.
4. Schutte O., *Praca nad scenariuszem*, Warszawa 2005.
5. Swain D., *Warsztat pisarza. Jak pisać, żeby publikować*, Józefów 2010.
6. Zbiory Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. dr. Władysława Biegańskiego w Częstochowie.

Źródła internetowe:

www.polskieradio.pl/13/53/Artykul/811319,Teatr-wyobrazni [dostęp 6.02.2019]

www.polskieradio.pl/8/755/Artykul/1003843,Ludmila-Marjanska-Poetka [dostęp 5.05.2018]

www.polskieradio.pl/8/755/Artykul/1003843,Ludmila-Marjanska-Poetka [dostęp 5.05.2018]

КРЕАТИВНИЙ КЛАСТЕР В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ КЛАСТЕРНОЇ ТЕОРІЇ М. ПОРТЕРА

Зарязко Тетяна Валеріївна

аспірант кафедри культурології та інформаційних комунікацій
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
асистент кафедри культурології та філософської антропології

НПУ ім. М.П. Драгоманова
ORCID: 0000-0003-2929-8747
zaryazhko94@gmail.com

В умовах посилення глобалізаційних процесів, загострення міжнародної конкуренції та стрімкої активізації інноваційних процесів все більшої популярності набуває кластерна теорія, яку можна використовувати як показник ефективності певної території для економіки регіону в цілому. Поняття кластеру широко використовується і має різні види застосування. Виділимо «креативний кластер», як поле для вивчення та спробуємо прослідкувати його вплив на сферу культури.

Варто зазначити, що поняття кластер, з огляду на загальний характер визначення, активно використовується у біології, епідеміології, хімії, фізиці, ІТ, соціології, економіці, культурології. Кластер (англ. cluster) – групо, скупчення, пучок, група однакових або подібних елементів, зібраних разом або близько один до одного. [8]

Поняття «кластер» першочергово почало використовуватися в економічній науковій літературі, на основі нього з часом і виникла у сформованому вигляді кластерна теорія, яка пізніше перейшла в прикладні сфери.

Станом на кінець ХХ століття в економічній літературі сформовано категорію поняття «кластер», було ідентифіковано ряд практичних кластерів, які були реалізовані, як приклад: текстильний кластер у районі Манчестера, кластер металообробки у Шеффілді (економіст А. Маршалл), в Італії «індустріальні округи», у Китаї – величезний мегакластер, в який входять 9 кластерів [5].

Узагальнює та обґрунтовує поняття американський економіст Майкл Портер, який є основоположником кластерної теорії. Він вводить поняття кластеру в рамках теорії конкуренції, а саме у статті «Національна конкурентна перевага» 1990 року. Де окреме місце відводиться саме кластерам. В зазначеній праці М. Портер визначає кластери як «сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у родових галузях, а також пов'язаних з їхньою діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств з стандартизації, торговельних об'єднань) в певних областях, конкуруючих, але які при цьому ведуть спільну роботу» [6]. Отже, кластери – це цілий комплекс різноманітних організацій, які працюють з метою отримання спільного результату. Але основним фактором, що об'єднує їх є географічне положення. Всі ці організації мають знаходитися в межах певного ареалу. За теорією М. Портера це може бути місто, регіон, країна або навіть декілька країн. Відповідно з більшим ареалом буде складніша структура кластеру для аналізу. [6]

М. Портер один з дослідників, який говорив про значення локальних утворень, які зосереджені на певній географічній території. Це організації, які впливають на економічний розвиток регіону та його конкурентну спроможність. Кластер забезпечує можливість ведення ефективного та конструктивного діалогу між всіма внутрішніми компонентами. [7] Можна зазначити, що кластерна теорія М. Портера показує, що економіку та конкуренцію потрібно аналізувати за кластерами.

Враховуючи, що кластер є загальним поняттям, це пояснює його застосування і в культурі. Однак слід звернути увагу, що в сфері культури даний термін почав використовуватись культури нещодавно, тому теоретично він ще мало опрацьований, враховуючи, що концепція розвитку креативних кластерів базується на загальній теорії кластеризації бізнесу (теорія М. Портера). Ми розглядаємо термін *кластер у сфері культури* виключно як вже наявне поняття креативного кластеру, хоча існує використання терміну кластер і з інших позицій.

В науковий обіг термін креативний кластер вводить експерт ЮНЕСКО по Creative Cities Саймоном Евансом в 2006 році. Автор визначає кластер, як місце, де на одній території поєднані комерційні та некомерційні установи, які орієнтовані на творчість. Вони призначені не лише для роботи, але відпочинку, спілкування та генерування нових ідей. [3]

Важливе значення має огляд визначення запропоноване британською дослідницею, професоркою Лізою Де Пропріс. Дослідниця стверджує,

креативний кластер – місце, що об'єднує творчих людей, які мають спільні інтереси до подій, але не обов'язково в тій самій області; місце, де люди, відносини, ідеї та таланти можуть доповнювати одне одного; середовище, що поєднує різноманітність, ініціативу або свободу вираження думок (поглядів); потужні, відкриті та постійно мінливі мережі, що підтримують індивідуальну унікальність та ідентичність. [2]

Характерною у цьому ряду є думка авторів Річарда Флоріди (Richard Florida) [4] та Ніка Кліфтона (Nik Clifton) [1] щодо головного впливу на формування творчих бізнесів на певній території (креативних кластерів) географічної концентрації креативного людського капіталу – «творчих професіоналів».

Креативний кластер являє собою місце збору творчих людей різних галузей з метою створення нового. На сьогодні креативні кластери мають вигляд майданчиків або будівель розташованих на одній території, де сконцентровано різні види творчої діяльності. Також важливим моментом для креативного кластеру є те, що на одній території не лише виробляються ідеї, але й споживаються.

Отже, розглянуто термін креативного кластеру з позиції показника ефективності теорії для економіки (кластерна теорія М. Портера). Розвиток креативних кластерів у сфері культури сприяє утворенню культурних осередків, які впливають на економічний розвиток регіону, його конкурентну спроможність та економічний потенціал.

Список використаних джерел:

- 1) Clifton, N. (2008): 'The "creative class" in the UK: an initial analysis', Geogr. Ann. B 90 (1): 63–82.
- 2) DE PROPRIIS L., CHAPAIN, C., COOKE, P., MACNEILL S., MATEOS – GARCIA, J., (2009): The geography and creativity, Report 27, NESTA, UK.
- 3) Evans, S. KEY CONCEPTS: CREATIVE CLUSTERS. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://creativeclusters.com/?page_id=1599
- 4) Florida, R. The Rise of the Creative Class / The Washington Monthly, May, 2002. - P. 15- 25. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.os3.nl/_media/2011-2012/richard_florida_-_the_rise_of_the_creative_class.pdf
- 5) Аналітика: «Организация и функционирование кластеров в Украине» [Електронный ресурс]. Режим доступа: http://biznes.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=494&Itemid=33
- 6) Портер М. Кластеры и конкуренция. Новые программы для компаний, урядов и организаций. Местное самоуправление. 2005. № 2 (март-апрель). С. 104-119
- 7) Портер М. Конкуренция. Москва: Издательский дом «Вильямс». 2005. с. 256
- 8) Толковый словарь иноязычных слов. М.: Эксмо, 2008. с. 944

ZIELONA GÓRA PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – WYSIEDLENIE LUDNOŚCI NIEMIECKIEJ, NAPŁYW OSADNIKÓW POLSKICH, A ROZWÓJ MIASTA DO 1960 r.

Zielonka Robert,

*Doktorant Uniwersytetu Zielonogórskiego, Instytut Historii, Zielona Góra
r_zielonka@o2.pl*

Promotor –

*Prof. dr hab. Leszek Belzyt, Zakład Historii Społecznej, Gospodarczej
i Wojskowości, Uniwersytet Zielonogórski*

Napływ osadników polskich po II wojnie światowej do roku 1950

Jednym z niezwykle ważnych zadań, jakie stanęły przed administracją polską bezpośrednio po objęciu Ziemi Zachodnich, było ich szybkie i możliwe pełne zasiedlenie. Było to zadanie trudne w warunkach zniszczeń wojennych, kiedy większość linii komunikacyjnych była jeszcze nieczynna, brak było innych środków transportowych, a administracja rozpoczynała dopiero funkcjonować. Zielona Góra wyszła z wojny obronną ręką. Miasto nie zostało zniszczone, jeśli pominąć kilka spalonych budynków mieszkalnych. Stało się tak dlatego, że błyskawiczne przełamanie linii obronnych wojsk niemieckich na rubieży Skwierzyna- Międzyrzecz- Świebodzin, dokonane przez wojska Pierwszego Frontu Białoruskiego, ułatwiło innym jednostkom Armii Radzieckiej zajęcie miasta z marszu 15 lutego 1945 roku. W ten sposób Zielona Góra uniknęła losu wielu innych miast Ziemi Lubuskiej, o które trwały długie walki. Pięknie położone i pełne zieleni miasto szybko zaczęło się zaludniać, czemu sprzyjało stosunkowo wczesne uruchomienie linii kolejowej Poznań-Zbąszynek- Zielona Góra. Już w końcu roku 1945 miasto liczyło 12 000 mieszkańców, a w trzy lata później, tj. w roku 1948, osiągnęło 27 393 mieszkańców, przekraczając przedwojenną liczbę ludności. W ten sposób Zielona Góra jako jeden z pierwszych ośrodków miejskich na terenie Ziemi Zachodnich osiągnęła przedwojenny poziom zaludnienia. W tym okresie należy wyróżnić dwa etapy zasiedlanie miasta. Pierwszy, obejmujący rok 1945, charakteryzował się spontanicznym, nie ujętym w zorganizowane formy przebiegiem osadnictwa. Zachęceniu urodą i warunkami miasta, pozostawali tu na stałe rodacy, wracający do Ojczyzny z niemieckich obozów i miejsc pracy przymusowej. Niewielka odległość Zielonej Góry od województwa poznańskiego spowodowała żywiołowy i szybki napływ osadników z tej dzielnicy. Pierwszymi osadnikami byli kolejarze, którzy uruchamiali trakcję kolejową i nowo wiazali porwane w okresie wojny arterie komunikacyjne. Oficjalnie przejęta od wojskowych władz radzieckich w dniu 6 czerwca 1945 roku, Zielona Góra tętni życiem, odbudowując zakłady przemysłowe, komunalne i otwierając szkoły. Następne dwa lata jest to już okres planowanego, zorganizowanego zasiedlania. Przybywają transporty repatriantów z ZSRR i osadnicy z centralnych województw kraju. Działa specjalny urząd repatriacyjny (Państwowy Urząd Repatriacyjny), zajmujący się całokształtem spraw związanych z osiedlaniem się ludności polskiej. W tych latach opuszcza Zieloną Górę nieliczna, pozostała tu po wojnie, grupa ludności niemieckiej. W ten sposób całkowita repolonizacja miasta stała się faktem. Według materiałów

statystycznych ówczesnego magistratu w roku 1946 ludność polską miasta stanowili: ludność miejscowa-5%, osadnicy z poznańskiego – 40%, repatrianci z ZSSR – 30% i inni osadnicy – 25% [7, s. 206-207].

W okresie przedwojennym Zielona Góra była niewielkim miastem. Po włączeniu, jej do państwa polskiego okazało się, iż posiada znaczące atuty, a mianowicie w niewielkim stopniu zniszczoną infrastrukturę mieszkaniową i przemysłową. W warunkach 1945 r. były to aktywa pozwalające w krótkim okresie czasu zasiedlić miasto, a także przystąpić do uruchomienia zakładów produkcyjnych. Charakterystyczna dla tego okresu była duża ruchliwość ludności w celu poszukiwania odpowiedniego dla siebie miejsca. Rodziło to w wielu przypadkach poczucie tymczasowości, a to nie sprzyjało utrwaleniu związków z miejscem pobytu [8, s. 32-33].

Rozwój miasta

Region zielonogórski miał szereg problemów na drodze rozwoju. Przede wszystkim w minionym okresie rozwój regionu w układzie całych Ziemi Odzyskanych nie był odpowiednio proporcjonalny. Wyraziło się to spadkiem udziału województwa w liczbie ludności i poziomie rozwoju przemysłu w stosunku do 1939 r.

Podstawowym źródłem wzrostu gospodarczego regionu było wykorzystanie istniejących rezerw i częściowa rozbudowa majątku produkcyjnego. Z punktu widzenia zaangażowania środków rozwój ten był szczególnie efektywny. Niemniej jednak wobec braku szerszego programu w zakresie nowych przedsięwzięć inwestycyjnych doprowadził do powstania dysproporcji w poziomie odbudowy i rozwoju pewnych obszarów i dziedzin gospodarki regionu.

Gospodarkę cechuje wysoki stopień zużycia majątku trwałego, niski poziom techniczny wielu gałęzi gospodarki, a często jego dekapitalizacja.

Niedostateczna odbudowa terenów strefy przygranicznej z takim szczególnie zniszczonymi miastami jak: Kostrzyń, Gubin i Słubice, niski stan gospodarki tych terenów i słaba integracja z resztą regionu. Poziom rozwoju terenów przygranicznych stanowi wyraźny kontrast z przedsięwzięciami dokonywanymi po drugiej stronie rzeki Odry i Nysy Łużyckiej.

Słaby poziom rozwoju terenów położonych wzdłuż byłej granicy państwowej z 1939 r. Przed 1945 r. tereny te z racji swego położenia oraz funkcji wypadowej niemieckiego militarysty przeciw Wschodowi były świadomie hamowane w rozwoju. Obecnie znalazły się one wewnątrz organizmu gospodarczego kraju.

Słaby proces inwestycyjny oraz względy administracyjno-organizacyjne nie sprzyjały rozwojowi potencjału przedsięwzięć budowlanych. Wynikiem czego za przyspieszonym tempem wzrostu nakładów inwestycyjnych nie nadąża wykonawstwo inwestycyjne.

Za szczególnie szybkim wzrostem ludności miejskiej nie nadążało dotąd budownictwo mieszkaniowe, usługowe i komunalne, stąd istniejący w tym zakresie stan nie zapewnia w pełni właściwych warunków bytowych ludności i ogranicza często możliwości szybszego rozwoju szeregu ośrodków miejskich.

Szybkemu rozwojowi przemysłu i ludności nie towarzyszył dostateczny rozwój środków transportu oraz przebudowy i rozbudowy układów komunikacyjnych. Dotyczy to szczególnie komunikacji kolejowej, gdzie na skutek braku modernizacji wielu linii i węzłów postępuje od wielu lat stały

spadek szybkości handlowej pociągów. Brak jest również sprawnych połączeń tak wewnętrznych jak i międzyregionalnych. Mimo tych braków w zakresie powiązań kolejowych nie została rozwiązana sprawa komunikacji lotniczej, tak ze stolicą kraju jak i niektórymi ośrodkami regionalnymi.

- Rozproszona i rozdrobniona sieć osadnicza regionu – brak większych miast – nie odpowiadała tendencjom rozwojowym i wymagała pilnej rekonstrukcji organizacyjno-technicznej tj. wyboru ośrodków rozwojowych, do których zaliczamy oczywiście miasto Zielona Góra [3, s. 18-19].

Zielona Góra została zdobyta przez wojska radzieckie 14 lutego 1945 r. a więc w trzy dni po zakończeniu konferencji jałtańskiej (4-11 lutego 1945 r.), ale urząd pełnomocnika rządu powstał w Zielonej Górze dopiero 12 czerwca 1945 r., - czyli najpóźniej na obszarze obecnego województwa lubuskiego [6, s. 190].

Organizacją życia miejskiego w pierwszych dniach po wyzwoleniu zajęły się powstające wojenne komendy radzieckie, tworzące służbę sanitarną i zaopatrzenie, które następnie objęły swym zarządem większe zakłady przemysłowe i użyteczności publicznej.

Poniżej opis zdarzeń jakie miały miejsce w Zielonej Górze, po przejściu władzy przez armię radziecką [5, s. 144].

O tym, co działo się w mieście w czasie zajęcia go przez armię radziecką, świadczy relacja naocznego świadka wydarzeń księdza Georga Gottwalda (1884-1963): Rosjanie przybyli do miasta 14 lutego 1945 roku (środa popielcowa). Z 35 tysięcy mieszkańców zostało w Zielonej Górze 4 tysiące. Według radzieckich relacji miasto i powiat plądrowano przez trzy dni, w rzeczywistości trwało to dłużej [...] Miasto rozbrzmiewało dniami i nocami krzykami bóleści cierpiących, gwałconych mieszkańców, kobiet i dziewcząt, których nie chroniło żadne prawo. Do mojego kościoła zbiegała się duża ilość kobiet i dziewcząt, które były gwałcone po 20-30 razy pod rząd. Mówiono mi o morderstwach na tle seksualnym, rozpruwaniach brzucha, wycinaniu intymnych części ciała, obcinaniu piersi. Trupów było mnóstwo, ciągle były pochówki. Jak straszne były to okrucieństwa, może uświadomić fakt, że z około 4 tysięcy pozostałych w Zielonej Górze mieszkańców w pierwszych czternastu dniach – 500 osób popełniło samobójstwo (były to całe rodziny, kobiety, mężczyźni i dzieci), między innymi lekarze, wysoko postawieni urzędnicy sądowi, fabrykanci i zamożni mieszkańcy. Trupy samobójców leżały około dwóch tygodni nie pochowane. Musiały one pozostawać w mieszkaniach lub też wystawiano je by zastraszyć innych. Kapitalistów (fabrykantów), ludzi którzy mogli cokolwiek posiadać, mężczyzn, których żołnierze podejrzewali o cokolwiek, a nawet mężczyzn, których żony i córki chciały się bronić natychmiast rozstrzeliwano lub zabijano w inny sposób. Część uciekających osób ładowano na samochody ciężarowe i wywożono w głąb Rosji [...]. W maju do Zielonej Góry przybyły pierwsze większe grupy Polaków, którzy zajmowali opuszczone mieszkania. Wśród nich byli urzędnicy reprezentujący nowe władze.

Polski. Starosta Jan Klementowski (1906-1973) tak opisał przejście władzy przez polską administrację w czerwcu 1945 roku:

Mienie poniemieckie zabezpiecza komendant wojenny. Przekazywanie w nasze ręce następuje bardzo powoli. Akcja osiedleńcza prowadzona jest przez PUR [Państwowy Urząd Repatriacyjny – H.K.]. Niemcy do Polaków stosują bierny opór. [...] Zielona Góra ma około 10 000 mieszkańców, lecz Polaków bardzo mało, przeważnie urzędnicy.

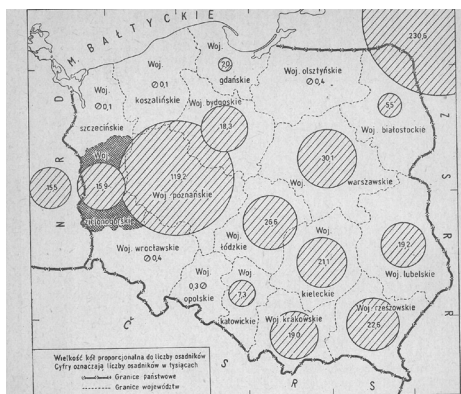
Sprawozdanie Zarządu Miejskiego w Zielonej Górze z 1949 roku również potwierdza niewielką liczbę Polaków w tym okresie (czerwiec 1945 r.):

Pierwsi osiedleńcy – Polacy zaczęli napływać w kwietniu 1945 r. Niezniszczone miasto przyciągało Polaków z wszystkich stron Polski [...] W mieście była tylko garstka Polaków, pracujących jako straż przemysłowa, pośrednicząca między starym krajem a nową ziemią.

Zarząd Miejski w Zielonej Górze rozpoczął swoją działalność 6 czerwca 1945 roku. W dniu tym nastąpiło oficjalne wprowadzenie w urządowanie polskiego burmistrza Tomasza Sobkowiaka. Pierwszym zadaniem Zarządu było zorganizowanie administracji miejskiej. Nielicznymi pracownikami polskimi zostały obsadzone poszczególne jej działy oraz przedsiębiorstwa miejskie. Urzędnicy niemieccy pracowali w dalszym ciągu, do momentu zastąpienia ich pracownikami polskimi. Do najpilniejszych prac należało przyjmowanie osiedleńców, zabezpieczanie budynków, usuwanie śladów niemieczyny oraz przemianowanie ulic.

W dniu 24 czerwca 1945 roku w Zielonej Górze zameldowanych było 566 Polaków na przebywających w mieście 11 000 Niemców [21, s. 17-25], 15 lipca już 1162, 1 sierpnia 2670, a 1 września już 5669 osób, przydzielono też mieszkania 2359 rodzinom. Dopiero zarządzeniem Ministra Ziemi Odzyskanych z 31 grudnia 1948 roku o nadaniu prezydentowi Zielonej Góry uprawnień władz powiatowych rządowej administracji ogólnej, miasto wyłączono spod nadzoru Wydziału Powiatowego i od 10 stycznia 1949 roku włączono pod bezpośredni nadzór Wydziału Wojewódzkiego [10].

Do istotnych zdarzeń lat 1945-1950 zaliczyć należy tworzenie i powstawanie w Zielonej Górze aparatu władzy ludowej oraz proces zasiedlania ludnością polską opustoszałych wsi i miast województwa zielonogórskiego. Pierwszą dużą grupą osadników byli przesiedleńcy z Wielkopolski i Polski centralnej, repatrianci z ZSRR, a następnie ludzie, którzy w czasie wojny i okupacji stracili cały dobytek i teraz na Ziemiach Odzyskanych chcieli rozpocząć życie od nowa (zob. rys. 1).

Rys. 1 Pochodzenie ludności w województwie zielonogórskim według stanu z 1950 r.
Źródło:[2, s. 24].

Warunki życia i pracy dla pierwszych osadników w Zielonej Górze nie były łatwe. Trwał proces przesiedlenia Niemców i tak, 24 czerwca 1945 roku wysiedlono ich ok. 5 tys., a w październiku 1946 roku w mieście pozostało ich tylko 929 [1, s. 128-129]. Według danych Departamentu Osiedleńczego Ziemi Odzyskanych z 31 grudnia 1948 roku, w latach 1945–1948, z terenów Ziemi Odzyskanych wysiedlono ogółem 3 130 297 osób narodowości niemieckiej [11, s. 151].

Ważną chwilą było utworzenie województwa zielonogórskiego w dniu 28 czerwca 1950 roku, gdyż Zielona Góra została wówczas podniesiona do rangi miasta wojewódzkiego z wszelkimi tego konsekwencjami. Miało to bardzo istotny wpływ na rozwój miasta. Wzrosła liczba mieszkańców i tak: w 1945 roku wynosiła 12 346, w 1950 – 31 134, w 1957 – 41 005 na obszarze 32,3 km² [19]. Powstawanie instytucji wojewódzkich rodziło zapotrzebowanie na kadry zdolne do kierowania nimi i zabezpieczenia jego funkcjonowania. Przy ówczesnych brakach kadrowych były one kierowane właśnie do takich ośrodków. W pierwszym okresie przysparzało to wiele problemów, miasto bowiem nie posiadało odpowiedniej infrastruktury. Bazę dla nich należało dopiero stworzyć [8, s. 32].

W czerwcu 1950 r. został sporządzony w Zielonej Górze wykaz 31 instytucji społeczno-politycznych i gospodarczych, które złożyły wnioski o przydział 496 izb na pomieszczenia biurowe i mieszkania dla pracowników [20]. Niekiedy przydział izb, wiązał się z oczywistymi korzyściami, tak więc zdarzały się oskarżenia o przyjmowanie łapówek w dziale kwaterunkowym [Zob. 21, s. 54].

Sporządzenie całej rzeszy nowych kadr wiązało się z nowymi problemami, a mianowicie koniecznością zapewnienia dla nich mieszkań, których brakowało w całym kraju. Ze względu na fakt, iż w ówczesnej sytuacji nie było także żadnych możliwości budowania nowych domów, to kolejny raz dokonywano weryfikacji przyznanych mieszkań i ilości izb przypadających na jedną osobę. W związku z tym Komisja Organizacyjna zaleciła: „Komisja Kwaterunkowa winna przestudiować całokształt spraw mieszkaniowych i w planie wziąć pod uwagę całą okolicę. Zwrócono również uwagę na b. ważny moment nadania całej akcji przesiedlenia charakter wybitnie klasowy”. Klasowość ta miała polegać na anulowaniu nadanych praw własności na domy „dla prywatnej inicjatywy i różnych innych niepożądanych elementów podlegających wysiedleniu”. Dalej Komisja Organizacyjna kategorycznie stwierdziła, że „elementy wysiedlane nie mogą zamieszkać w strefie granicznej, należy wziąć pod uwagę Koźuchów, Żagań i Szprotawę oraz dalekie gminy [4, s. 134-135].

Nacisk położono także na:

[...] rozszerzenie możliwości kwaterunkowych w mieście przez wyremontowanie obiektów, które nie wymagają dużych nakładów. W związku z szeregiem remontów większych i mniejszych należy zająć się odpowiednim zorganizowaniem placówek przedsiębiorstw budowlanych. W tym celu należy przygotować personel techniczny z zakresu budownictwa [...]. Równocześnie należy zorganizować już Biuro Projektów i planowanie pod kątem widzenia województwa [12].

Kolejnym zabiegiem mającym zwiększyć możliwości lokalowe było ścieśnianie instytucji i urzędów lub przenoszenie ich do innych miast, jeżeli „obecność ich w Zielonej Górze nie będzie niezbędna” [13].

W dniu 8 lipca 1950 r. w sali teatru miejskiego odbyła się pierwsza sesja Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze. Przewodniczyła jej Leokadia Żmudzińska. W prezydium zasiadł i przemówienie wygłosił ówczesny wicepremier gen. dyw. Aleksander Zawadzki [9, s. 9]. Natomiast sesję otworzył w imieniu Rady Państwa wicemarszałek Sejmu Waclaw Barcikowski.

Zielona Góra w roku 1959 według funkcjonalności miast, była klasyfikowana o funkcjach mieszanych – przemysłowo-usługowym [2, s. 20].

W zakresie rozmieszczenia sił wytwórczych przyjęto zasadę „koncentracji rozproszonej” mającej na celu wykształcenie obok Zielonej Góry i Gorzowa dalszych czterech silnych ośrodków podregionalnych sprzyjających szybszej aktywizacji terenów gospodarczo zaniedbanych i wymagających dalszej odbudowy gospodarczej. Jako drugi dyskusyjny wariant rozwoju struktury przestrzenno-funkcjonalnej regionu, zaprezentowano również zasadę „koncentracji skumulowanej” prowadzącej do ograniczenia ilości ośrodków podregionalnych do czterech i bardziej dynamicznego rozwoju Zielonej Góry [3, s. 4-5].

Przez tzw. „prace i współpracę z czynnikami społecznymi” starano się dbać o nowy i stary zasób osiedli mieszkaniowych. W celu uzyskania dobrych wyników o dbałość terenów i budynków organizowano konkursy, np. pt. „moja posesja najpiękniejsza”. W celu usprawnienia organizacji pracy czynnika społecznego i administracji z poszczególnymi komisjami społecznymi wytypowano odpowiedzialnych pracowników ADM-u do komisji problemowych. Plan czynów na rok 1969, obejmował m.in.: budowa Domu Młodzieżowego przy ulicy Kukułcza-Jaskółcza, uporządkowanie boisk, zrobienie małego basenu dla dzieci oraz boiska do koszykówki, malowanie okien i balkonów, wykonanie ogrodzenia na posesjach. Gospodarkę w administracji, z założenia prowadzono oszczędnie poprzez: kontrolę zużycia wody, oszczędność energii elektrycznej, ścisłą kontrolę funduszu płac, stałe egzekwowanie należności [18, s. 4-8]. Dużo czasu poświęcano, problematyce remontowej, a zwłaszcza w opracowaniu i właściwym rozeznaniu potrzeb remontowych i wieloletniego planu poprawy estetyki zabudowań i remontów [18, s. 17].

Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze, zajmowało się, również sprawami mniejszości, np. cygańskiej – starano się zapewnić optymalne warunki do podtrzymania zaniku tendencji u rodzin cygańskich powrotu do koczowniczego trybu życia i znacznego ograniczenia włączystwa. Ponadto osiedlone rodziny cygańskie otaczano opieką, ze strony administracji domów, komitetów blokowych i pouczano, o sposobach właściwego używania urządzeń znajdujących się w lokalach, wdrażano w obowiązki najemców lokali [15, s. 1-2].

Do Przewodniczącego Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Zielonej Górze w roku 1967, składano szereg wniosków o przydział mieszkania, np. pan Franciszek Grzeczkwicz, wnioskował o dwa pokoje z kuchnią, uzasadniając, iż nie posiada własnego mieszkania, a w chwili obecnej zamieszkuje wraz z żoną w obiekcie Zakładu Ogrodniczego P.G.R. przy ul. Batorego 126a, które to pomieszczenie musi w najbliższym czasie opuścić. Co więcej oczekiwał urodzin dziecka. Szereg wniosków argumentowano, faktem, iż zamieszkiwany lokal jest zawilgocony i zagrzybiony, a tylko zmiana lokalu polepszy warunki socjalno-bytowe. Realizacja planu przydziału mieszkań polepszyła warunki bytowe części z rodzin, jednak nie była wystarczająca. W czasie kontroli stwierdzono

nieprawidłowości, np. nieprzestrzeganie norm zaludnienia ¹ i kryteriów w kolejności zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych [17, s. 1-6, 13].

Budownictwo indywidualne, było bardzo często finansowane ze środków kredytowych i tak w II połowie w roku 1969, przyznany kredyt bankowy zaspokoił potrzeby 41 wnioskodawców. Przydział środków z kredytu, był rozdzielany wnioskodawcom w zależności od zaawansowania budowy, obecnych warunków mieszkaniowych, kolejności składania wniosków itp. Realizacja zadań budownictwa indywidualnego (stany surowe) przebiegała sprawnie, natomiast problematyczne było uzyskiwanie materiałów instalacyjnych, których nie można było nabyć na wolnym rynku, ani z przydziału. Wydział GKİM (Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej) nie otrzymywał od kilku lat przydziału materiałowych na te cele i z tego względu cykl budowy domu jednorodzinnego przedłużał się ze średniej 16 mcy, do 20 a nawet 24 mcy. Kolejną trudnością, był częsty brak uzbrojenia terenów, przez co budujący się w początkowej fazie napotykali na duże trudności, jak: doprowadzenie wody na budowę, dojazd do posesji oraz z uwagi na małe rozmiary działek, brak możliwości składowania materiałów budowlanych (później wnioskowano zwiększenie działek budowlanych do minimum 500 m²) [18, s. 72].

Podstawową działalnością Miejskiego Zarządu Budynków Mieszkalnych, było administrowanie budynkami mieszkalnymi i lokalami użytkowymi, będącymi własnością Skarbu Państwa. W ramach działalności pomocniczej, przedsiębiorstwo prowadziło Zakład Remontowo-Konserwacyjny wykonujący remonty bieżące i kapitalne, co więcej w poszczególnych Administracjach Domów Mieszkalnych, których na terenie miasta Zielonej Góry, było osiem, zatrudnieni konserwatorzy, wykonywali konserwację, remonty bieżące i lokatorskie [14, s. 68].

Budownictwo komunalne (kwaterunkowe) w okresie PRL można oceniać na wielu płaszczyznach (niewłaściwa polityka redystrybucyjna, ograniczenie prawa własności), jednak ze względów demograficznych było koniecznością tamtych czasów.

Rozwój liczebny mieszkańców Zielonej Góry w latach 50., ale i już od 1945 roku był zakłócany przez braki w infrastrukturze, przede wszystkim mieszkaniowej. Stan tej ostatniej był niedostateczny – przeważająca część mieszkańców żyła w dawnych poniemieckich budynkach (działania wojenne oszczędziły miasto), a nowych nie wznoszono. W mieście w 1945 roku było około 2,8 tysiąca domów, w tym 37% zajmowała ludność niemiecka. Miasto zatem posiadało początkowo domy, w których można było od razu zamieszkać, częściowo czynne były także wodociągi, kanalizacja i gazownia oraz elektrownia i łaźnia miejska – stanowiły niewątpliwe atuty Zielonej Góry w tym okresie. Pod koniec 1945 roku zasoby mieszkaniowe miasta zostały jednak wyczerpane. Kolejne transporty ludności były kierowane do sąsiednich miast lub wsi. W 1946 roku utworzono specjalną rezerwę mieszkań dla pozyskiwanych fachowców do uruchamianych poniemieckich zakładów przemysłowych. W ciągu pierwszej połowy tego roku rozdzielono 349 poniemieckich mieszkań. Ale zakłady nadal zgłaszały problemy mieszkaniowe wśród swoich pracowników i oceniały je na około 200-250 mieszkań w kolejnym roku, niestety nic nie budowano. W 1949 roku nadal liczba domostw sięgała 2,8 tysiąca – w tych latach skupiano się na

¹ Najniższa norma zaludnienia to 5m² na osobę, a najwyższa to 7m² na osobę.

remontach i odbudowie tych zniszczonych przez działania wojenne. Tak więc choć liczba domostw się nie zwiększała, zwiększała się liczba izb mieszkalnych – w 1950 roku było ich 23,6 tysiąca [5, s. 144].

W roku 1960 na obszarze miasta istniało dwanaście dużych zakładów przemysłu centralnie zarządzanego (przemysł kluczowy) i trzy przedsiębiorstwa państwowego przemysłu terenowego, obejmujące łącznie jedenaście zakładów wytwórczych i siedemnaście spółdzielni pracy, prowadzących kilkadziesiąt większych i mniejszych zakładów produkcyjnych i usługowych. Państwowe, a także niektóre spółdzielcze przedsiębiorstwa powstały na bazie niemieckich zakładów przemysłowych. Zakłady spółdzielcze w większości zostały utworzone od nowa. Największe zmiany w stosunku do stanu, jaki istniał tu w roku 1945, zaszły w przemyśle spożywczym. Zaraz po wojnie czynnych było na terenie miasta sześć wytwórni win, z czego tylko jedna w zarządzie państwowym. W późniejszym okresie, po upaństwowieniu prywatnych zakładów, część z nich zlikwidowano, rozszerzając obiekty większe i podnosząc w nich znacznie produkcję. Stare, nieodpowiednie obiekty zagospodarowano na inne cele. W roku 1960 istniały trzy wytwórnie win: dwie państwowe i jedna spółdzielcza. Z zakładów czynnych tu przed wojną nie odbudowano jedynie czterech, ze względów ekonomicznych (brak maszyn, duży stopień zniszczenia). W okresie lat 1956-1960 wydano na inwestycje przemysłu zielonogórskiego 230 milionów złotych. Według danych statystycznych produkcja globalna przemysłu w roku 1955 była trzykrotnie wyższa aniżeli w roku 1946. Tylko w okresie następnych pięciu lat, 1956-1960, wzrosła ona o dalsze 26%. Tak duży przyrost produkcji został osiągnięty zarówno w drodze nakładów inwestycyjnych na odbudowę starych i budowę nowych oddziałów produkcyjnych wielu zakładów, jak również w wyniku lepszego wykorzystania ich mocy produkcyjnej, między innymi poprzez zwiększenie liczby zmian i zatrudnienia [16, s. 215-217].

BIBLIOGRAFIA

1. Benyskiewicz J., H. Szczegóła H. Zielona Góra. Zarys dziejów, Zielona Góra 1991.
2. Borejko W., Migracje ludności w województwie zielonogórskim w latach 1953-1962, Wyd. Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra 1968.
3. Danielewski J. i inni, Ziemia Lubuska 1985 - koncepcja rozwoju społeczno-gospodarczego, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej. Wojewódzka Pracownia Planów Regionalnych przy WKPG (Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego), Zielona Góra 1968.
4. Halczak B., Wysiedlenia mieszkańców Zielonej Góry w 1950 r., „Studia Zielonogórskie” 2006, nr 12.
5. Kurowska H., Liczba mieszkańców Zielonej Góry w latach 1945-2010, w: Studia zachodnie. 15, pod red. R. Skobelski, Uniwersytet Zielonogórski. - Zielona Góra, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2013.
6. Markusfeld A., Początki władzy ludowej, w: Zielona Góra, Zielona Góra 1960.
7. Netzel A., Rozwój miasta w Polsce Ludowej, w: Zielona Góra : przeszłość i teraźniejszość , praca zbiorowa pod red.: Michała Sczanieckiego i Jana Wąsickiego, Wyd. Poznańskie, Poznań 1962.
8. Zaradny R., *Władza i społeczność Zielonej Góry w latach 1945-1975*, Zielona Góra 2009.
9. Żmudzińska E., *Życie dla innych, [w:] Mój dom nad Odrą*, Zielona Góra 1988.

Źródła:

10. APZG, Wstęp do Inwentarza Zespołu Akt - Zarząd Miejski w Zielonej Górze z lat 1933/1945-1950.

11. APZG, sygn. 161, H. Dominiczak, Wysiedlenie ludności niemieckiej z obecnego obszaru województwa zielonogórskiego w latach 1945-1950, maszynopis.
12. APZG, Egzekutywa KW PZPR w Zielonej Górze. Posiedzenia Komitetu Organizacyjnego KW, 16.05- 11.10.1950, sygn. 190. Protokół z dnia 18 maja 1950 r.
13. APZG, Egzekutywa KW PZPR w Zielonej Górze. Posiedzenia Komitetu Organizacyjnego KW, 16.05- 11.10.1950, sygn. 190. Protokół z dnia 6 czerwca 1950 r.
14. APZG, sygn. 195, Urząd Miejski w Zielonej Górze. Wydział Gospodarki Komunalnej, Przestrzennej i Ochrony Środowiska. Kontrole zewnętrzne przedsiębiorstw i jednostek – protokoły 1974.
15. APZG, sygnatura 1288. Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Zielonej Górze. Wydział Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej. Sprawy kontroli i rozdziału mieszkań 1966.
16. Zielona Góra, przeszłość i teraźniejszość, red. M. Sczaniecki, J. Wąsicki, Poznań 1962.
17. APZG, sygnatura 1289. Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Zielonej Górze. Wydział Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej. Kontrola rozdziału mieszkań 1967.
18. APZG, sygn. 1699. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Zielonej Górze. Wydział Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej. Plany wieloletnie oraz sprawozdania z ich realizacji 1969.
19. APZG, Wstęp do Inwentarza Zespołu Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Zielonej Górze z lat (1943) 1950-1975, nr zespołu:393, Zielona Góra 1999.
20. APZG, Egzekutywa KW PZPR, Posiedzenia Komitetu Organizacyjnego KW, sygn. 190. Wykaz wniosków o przydział lokali na mieszkania dla Instytucji Polityczno-Społecznych i Handlowo-Przemysłowych z dnia 30 czerwca 1950 r.
21. Wykaz autochtonów zamieszkałych w Zielonej Górze: APZG, sygn. 85, Zarząd Miejski w Zielonej Górze. Wydział Administracyjny, Referat Społeczno-Polityczny. Sprawy repolonizacji i współżycia ludności na Ziemi Lubuskiej – 1949.

СПЕЦИФІКА РИНКУ КУЛЬТУРИ ЧЕРЕЗ ОКРЕСЛЕННЯ ЙОГО СТРУКТУРНОГО ПОДІЛУ

***Калица Тетяна Вікторівна**
кандидат економічних наук,
доцент кафедри культурології та філософської антропології
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
ka_ta@ukr.net*

Ринок як спосіб взаємодії виробників та споживачів має певні механізми взаємодії, які реалізує через власну діяльність. Розглядаючи сферу культури, діяльність міститиме декілька складових, а саме: «створення, розповсюдження і популяризація творів літератури і мистецтва; збереження і використання культурних цінностей; естетичне виховання, організація спеціальної освіти, відпочинку і дозвілля громадян» [4].

Сфера культури, своєю чергою, має певну структуру, а саме: види, форми та рівні, кожен з яких має свою градацію. Виникає питання систематизації видів ринків культурної сфери відповідно до її структури. Це полегшить подальше виділення їх специфіки, а здобуте знання оптимізує таргетування культурного продукту.

Предметом культурологічного дослідження є ціннісно-сміслові

аспекти феноменів культури. Якщо розглядати ринок як феномен культури, культурологія вивчатиме інтенціональність ринку – смислову спрямованість ринкових відносин на: себе, покупця, споживача, виробника, товар, власне відносини. Некласичні ринкові відносини – символічні обміни, які характерні для постіндустріального періоду, формують ринок як частину культури. Він тотально захоплює культуру, намагається оречевити і монетизувати усе, включаючи духовні цінності [3].

Відтак, якщо розглядати поділ культури на *види* з позиції суб'єкту культури можна виділити три складові:

1. *Культура суспільства*, що включає певні закономірності щодо колективів, має стратегічний вплив на формування ринку культури загалом. Формує структури та відношення до сприйняття культури в цілому. Може бути різних масштабів: рівень держави, культурного осередку тощо.

2. *Культура організації*, яка частково переносить на себе результат культури суспільства у вигляді традицій і виражається у фактичній реалізації форм культури.

3. *Культура особистості*, що містить певний результат впливу колективного через духовну, соціальну й фізичну культуру на особистість, а також включає креативну складову, коли людина сама є творцем культури.

Характеристика видів культури відносна, і соціокультурна складова значно впливає на змістове наповнення, формує елементи культури та комплексно становить систему взаємопов'язаних частин. Такий поділ має форму моделі дерева й передбачає ієрархію відносин. Ринок культури за видами є нематеріальним, частково реалізується через вираження матеріальних товарів/послуг як результату діяльності. Прослідковується просьюмеризм у всіх видах, який спирається на принцип «зроби сам», який є проявом незалежності окремих традицій. Чіткої межі поміж споживачами та виробниками немає [1].

Якщо ж розглядати феномен ринку як подію (або систему подій), а не як його сутність, то на перший план виходить бажання як інтерпретація приводу співпраці споживача і виробника. В такому випадку ринок є нераціональним [2]. Специфіка періоду постіндустріалізму, якому притаманно впливати на свідомий вибір і тим самим змінити формат споживання, активізує просьюмеризм і прояв людської свідомості.

Розглянемо *форми* культури, виходячи з тези, що різні види ринків культури можуть належати до одного або деяких та визначимо, що буде специфікою для кожного з них (див. Табл. 1).

Відповідність видів ринків до форм культури

Форми культури	Види ринків	Характеристика
Матеріальна	Візуальне мистецтво, архітектура, література, культурна спадщина, музика, технічна культура, тощо	Матеріальні цінності виражаються в товарах/послугах і уособлюють певну культуру. Значна кількість споживачів та виробників. Ринок вільний. Багато унікальних товарів.
Духовна	Музичне мистецтво, ринок дозвілля, ринок естетичного виховання, література, кіно, театр, тощо	Найбільш розвинений, має різні форми реалізації. Як правило регулюється споживачем, частково регулюється на рівні держави.
Соціальна	Традиційні прояви культури, ритуали, сфера моди, унікальні ринки (за напрямками), тощо	Товари/послуги є наслідком, і формуються традиційно запитом певних образів, правил.
Фізична	Культура відпочинку, туризм, культура здоров'я, тощо	Фізичні цінності виражаються через інформацію і уособлюють певний образ. Ініціюють реалізацію через супутні товари.

Розглядаючи поділ форми культур до видів ринків, має сенс застосування теорії цінових сигналів – «єдиного засобу надання можливості кожному економічному суб'єкту, який приймає рішення, повідомити приховану або розподілену інформацію один одному, щоб вирішити проблему економічного розрахунку» [6]. Адже взаємодія на ринку сфери культури між споживачами та виробниками містить в собі більш унікальну інформацію, яка потребує окремого вивчення та осмислення перед виконанням подальших дій.

Мілтон Фрідман охарактеризував свободу як «спосіб, за допомогою якого ринок координує дії мільйонів людей, причому робить це без їх особистого знайомства, тільки за допомогою цін». Формат вільного ринку дозволяє формувати сферу культури прозорою для всіх учасників без впливів, орієнтуючись на попит та пропозицію. [5].

Щодо розгляду *рівнів* культури, існує декілька поділів: з позиції ядра культури та певних функцій культури, і поділ відповідно до сприйняття:

цінностей, досвіду, досягнень думки. Рівні культури впливають значною мірою на проведення досліджень виробниками при сегментації ринку споживання, що своєю чергою дозволяє виробникам визначати своїх потенційних клієнтів та формувати товар/послугу відповідно до потреби та запиту споживачів.

В результаті вище викладеного аналізу систематизовано види ринків сфери культури відповідно до її структури: за видами, формами та рівнями. Здійснено спробу відтворити структуру культури з позиції ринку, враховуючи постіндустріальний етап розвитку. Важливо, що ціноформування і процес здійснення вибору в умовах культурного ринку має свою специфіку, що полягає у постійному вдосконаленні «ексклюзивності» культурного продукту через індивідуалізацію пропозиції та все більшу залученість споживачів у якості спів-творців. Саме це вирізняє культурний ринок серед інших ринків, в яких подібного роду інтерактивність споживача-творця мало ймовірна.

Список використаних джерел:

1. Toffler A. Global Gladiators Challenge the Power of Nations / Alvin // New Perspectives Quarterly. 2000. № 17. P. 26–27. DOI: 10.1111/0893-7850.00233
2. Делез Ж. Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения. Екатеринбург: У-Фактория. 2007. 672 с.
3. Маклюэн Г. М. Понимание медиа: Внешние расширения человека. Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. 15.11.2008. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/3528/3531>
4. Сахно Є.Ю. Менеджмент сервісу. К.: Центр учбової літератури, 2010. 328 с.
5. Фридман, Милтон. Рынок как средство развития общества. Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. 21.04.2009. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/expertize/3316>.
6. Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность. М.: Изд-во: «Новости» при участии изд-ва «Catalalaxy». 1992. 304 с.

HISTORYCZNY I WSPÓŁCZESNY ROZWÓJ ROLNICTWA

Kierońska Katarzyna

*Inżynier na Uniwersytecie Technologiczno – Przyrodniczym im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich w Bydgoszczy
kasia14995@wp.pl*

Rolnictwo jest jednym z najstarszych i podstawowych działów działalności człowieka. Jej naczelnym celem jest wyżywienie ludzkości w miastach i wsiach na całym świecie i dostosowanie potrzeb do obecnie panujących warunków ekonomicznych na świecie. Oprócz żywności rolnictwo daje miejsca pracy, produkuje wiele surowców dla przemysłu oraz kształtuje środowisko jak i krajobraz, który Nas otacza. Przez tysiąclecia rolnictwo musi przystosowywać się z uprawą roślin i chowem zwierząt gospodarskich do warunków przyrodniczych,

atmosferycznych.

W XX wieku ziemię uprawiano prowizorycznymi traktorami, gdzie uprawa hektara ziemi zajmowała cały dzień. Potem coraz bardziej mechanika i technika uprawy gleby się rozwijała aż do teraz gdzie nie musimy sterować kierownicą traktora, a robi to za Nas GPS. Nie musimy wychodzić z domu by wyłączyć deszczownicę czy zobaczyć czy krowa się cieli. Od tego mamy teraz kamery i monitory, zamontowane w oborze i domu, nie musimy czuwać bo mamy czujniki, które Nas obudzą w razie takiej potrzeby. Technika ułatwia Nam codzienne funkcjonowanie i prowadzenie rolnictwa. Praca na roli stała się przyjemna i mało fizyczna, gdyż nie musimy robić wielu czynności, które kiedyś zajmowały Nam dni i tygodnie.

Początki rolnictwa

Rolnictwo zapoczątkowało osiedlenie się człowieka przy swoich ziemiach, zapoczątkowało osiadły tryb życia. Istniało kopieniactwo i technika wypaleniskowa, by stworzyć warunki do siewu roślin. Podstawowym narzędziem w epoce żelaza do uprawy roli było radło. Później zaczęto stosować gospodarke przemiennie – odłogową.

Rolnictwo od czasów starożytnych przeszło długą i wyczerpującą metamorfozę. Na początku ludzie zmagali się z uprawą gleby poprzez zrobione narzędzia własnymi rękami.

Na polskich ziemiach w czasach nowej ery uprawiano żyto, proso, jęczmień i owies. W sąsiedztwie domostw zakładano ogrody i sadzono drzewa owocowe. Zaczęto stosowanie nawozu zwierzęcego.

W okresie gospodarki feudalnej wzrost zróżnicowania majątkowego spowodował powstanie klas społecznych, w okresie wczesnofeudalnym tworzyła się państwowość polska i zaczęły tworzyć się pierwsze miasta co miało ogromny wpływ na ówczesne rolnictwo. Stopniowe przechodzenie do rolnictwa ornego sprzyjało usamodzielnianiu się rodzin i rozszerzaniu prywatnej własności i umacnianiu organizacji wspólnot terytorialnych. Stopniowo przechodzono od systemu przemiennie – odłogowego do trójpolówki nieregularnej. Z biegiem czasu bogate rodziny, które posiadały najwięcej ziemi i zwierząt, których nazywano feudałami, tworzyła się klasa bardziej zamożna. Wzrosła wtedy produkcja roślinna i pojawiły się nadwyżki żywności. Umożliwiała to coraz większej liczbie osób do prac pozarolniczych. Ludność zaczęła się w koncentrować w coraz większych osadach o charakterze rzemieślniczo-handlowym. Z okresu feudalnego pochodzą dotychczasowe popularne nazwy wsi. Pojawiły się wtedy również daniny na rzecz feudała. Okres XII-XIV w. charakteryzował dynamiczny rozwój osadnictwa wiejskiego, szczególnie na obszarze południowej polski. Kolonizacja także przyczyniła się do intensywnego karczowania lasów by stworzyć grunt do uprawy gleby. Zaczęto używać stajnie, obory i magazyny, udoskonalano narzędzia polowe i zaczęto stosować pług żelazny z lemieszem.

Następnie nastąpił okres folwarczno – pańszczyźniany, w którym obniżyła się stopa życiowa ludności co skłoniło szlachtę do poszukiwania nowych źródeł dochodu. Zmuszeni byli do sprzedaży swoich pól rolnych. Gospodarkę pańszczyźnianą – folwarcznią charakteryzował folwark, stanowiący podstawę gospodarowania i pańszczyzna, będąca główną formą pozyskiwania siły

roboczej – czyli robocizna na cześć dworu w różnym wymiarze godzinowym. Chłop był zobowiązany do 1 dnia w tygodniu, pracy na rzecz państwa. Na mocy konstytucji z 1496 r. chłop był całkowicie przywiązany do ziemi, co ograniczało jego wolność. Szlachta posiadała coraz więcej ziemi, przez co produkowano coraz więcej zboża a gospodarka zaczęła się rozwijać, dzięki temu wiek XVI określano mianem „złotego okresu” polskiego rolnictwa. Prawdopodobnie wtedy grunty orne wynosiły 11 mln hektarów a gospodarowało w nich 600 tysięcy osób. Zaczęto uprawiać kapustę, , sałatę, koper, seler, por i kalafior. Rozszerzono uprawę chmielu ograniczono uprawę winorośl na produkcję wina. W chowie zwierząt gospodarskich główną rolę odgrywało bydło, woły i krowy.

System feudalny niósł za sobą wiele negatywnych skutków. Spadał eksport powodując zmniejszenie dochodów folwarków. Wraz z upadkiem szlachty powstawały coraz większe gospodarstwa w magnatów, które potrzebowały coraz więcej ludzi do pracy. Rosnące renty feudalne prowadziły do załamania się gospodarki rolnej w wieku XVII. Chłopi zaczęli się buntować a druga połowa XVIII wieku znowu otrzymała ożywienie gospodarcze, wtedy chłop posiadał wybór pomiędzy pańszczyzną a czynszem. Sprawa ta uzyskała większe zainteresowanie podczas powstania kościuszkowskiego,

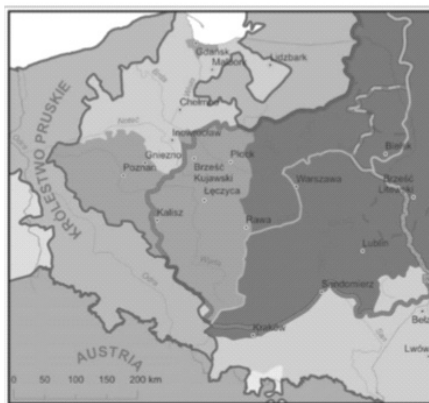

Fot.1. Folwark Nemino

Źródło: <https://media-cdn.tripadvisor.com>, dostęp z dnia 11.08.2019 r.

Włączenie ziem Polski do systemów gospodarczych Naszych zaborców pogłębiło poziomy regionów w zakresie rozwoju rolnictwa, a różnice te są widoczne do dziś. W zaborze austriackim złagodzone renty odprowadzane do skarbu Państwa co sprzyjało zadowoleniu chłopów. Jednak po śmierci cesarza Józefa II zmiany te zahamowały i wrócono do poprzednio obowiązujących praw. Rosła gospodarka feudalna i wyzyskiwano chłopów coraz bardziej na rzecz właścicieli ziemskich a świadczenia na rzecz państwa rosły w mgnieniu oka. Walka z dworem doprowadziła do powstania chłopów galicyjskich w 1846 roku. Bunt chłopów doprowadził do przywłaszczenia ziem na rzecz chłopów. Galicja była najbardziej zaludnionym miejscem na ziemiach polski.

W zaborze Pruskim zmiany w rolnictwie przebiegały różnie. W zależności od regionu. Władze chciały wyciągać z ziem polskich jak najwięcej korzyści. Nakładano na chłopów coraz większe podatki i nowe obowiązki. Jednak tam najwcześniej nastąpiło uwłaszczenie chłopów. Na śląsku tworzyły się antyfeudalne ruchy chłopów, co doprowadziło do nadania im wolności poprzez edykt w 1807 r. Po 4 latach dano chłopom ziemię i zniesiono pańszczyznę i feudalizm. W połowie XIX wieku około 30 % ziemi było w rękach niemieckich, towarzyszył temu proces rugowania, wzrost bezrolnej ludności chłopskiej i ekonomiczne wzmocnienie się folwarków. Część chłopów posiadających prawie własną ziemię rozwijała produkcję towarową. Chłopów polskich na terenie zaboru pruskiego spotykało wiele krzywd. Rozprzestrzeniała się germanizacja co przyspieszało proces powstawania patriotycznych organizacji społecznych sprzeciwiających się dyskryminowaniu polskich chłopów. Ruchy robotnicze przyczyniały się do strajków i innych form protestów na wsi.

Podział ziem polskich pomiędzy państwa zaborcze
Division of the Polish territories between the partitioning powers

Fot. 2. Rozbiory Polski

Źródło: Rozwój gospodarki rolnej w Polsce, s. 31.

Na terenie zaboru Rosyjskiego zniesiono niewolę osobistą chłopów, ale nie mieli ziemi na własność. Na mocy dekretu grudniowskiego 1807 roku ziemia była własnością tylko panów. Na ziemiach zaboru rosyjskiego miała przewagę gospodarka feudalna. Folwarki posiadały coraz większy areal poprzez grabież na chłopach, którzy posiadali grunty we własnym użytkowaniu. Ich średnia gruntów wynosiła 500 hektarów. Stopniowo ziemię przechodziły w ręce innych grup społecznych takich jak: kupców, bankierów czy przemysłowców, to oni tworzyli grupę wielkich właścicieli ziemskich. Chłopi jednak nie płacili czynszów i czekali na uwłaszczenie. Ostatecznie stało się to w 1862 r., władze cesarskie były zmuszone do zniesienia pańszczyzny.

Chłopi byli obciążeni jednak podatkiem gruntowym (który płaci się do dziś na wsiach) co przynosiło duży dochód dla państwa. Zwiększała się ilość ludności

na wsi co zmuszało ich do wyjazdów do miast i za granicę. Trudną sytuację zaostrzył kryzys w przemyśle, czego następstwem był kryzys agrarny pod koniec XIX wieku. Nasiliło to ruchy migracyjne ludności małorolnej i bezrolnej.

Po odzyskaniu przez Polskę władzy, rząd stanęła prze wielkim zadaniem ukierunkowania rozwoju gospodarczego kraju w którym ważną częścią składała się gospodarka rolna. Wsie były przeludnione ponieważ 75 procent społeczeństwa mieszkało na wsiach. Grunty orne zajmowały wtedy 18.3 mln hektarów. W strukturę zasiewów dominowały zboża wśród których największą rolę odgrywało żyto. . Cechą charakterystyczną było duże różnicowanie przestrzenne. Największą grupę stanowiły gospodarstwa małe, o powierzchni nie przekraczającej 5 hektarów (gdzie teraz średnia gospodarstwa rolnego wynosi 10 hektarów).

W pierwszych latach powojennych gospodarka sprzyjała wzrostowi pogłowia zwierząt gospodarskich, skutek niskich cen produktów roślinnych. Dynamiczny wzrost pogłowia nie trwał jednak długo, zwłaszcza trzody chlewnej. Ograniczenie eksportu i nadmierność produktu spowodowały obniżkę cen. Największą rolę jednak odgrywało bydło wśród zwierząt gospodarskich. W kraju na 100 ha przypadało około 41 sztuk na terenach województwa krakowskiego, lwowskiego, kieleckiego i poznańskiego. Również zaczęło rosnać znaczenie trzody chlewnej. W 1937 roku pogłowie osiągnęło 5.2 mln sztuk. Najlepiej rozwinięta hodowla trzody była na terenach zachodnich kraju.

Pogłowie koni rosło i było szacowane na około 4 mln sztuk. Było wyższe niż wymagała tego gospodarka. Koń był wizytówką gospodarstwa i zajmował wśród zwierząt gospodarskich szczególne miejsce. Trwało to bardzo długo aż rolnicy zaczęli uprawiać ziemię za pomocą pługą z końmi.

Wśród roślin uprawnych ważną rolę odgrywały buraki cukrowe, tytoń czy chmiel.

Pomimo ogólnej trudnej sytuacji ekonomicznej rolnictwa i niewielkich środkach przeznaczonych przez gospodarstwa rolne na wyposażenie techniczne, w Polsce międzywojennej nastąpił wyraźny postęp w mechanizacji rolnictwa.

II Wojna Światowa przyczyniła się do degradacji rolnictwa. 7.5 mln hektarów leżało odłogiem. Państwo Polskie stanęło znów przed mozolną pracą nad odbudowywaniem gospodarki rolnej. Ziemie mały być rozdysponowane wśród rolników małorolnych posiadających dużą rodzinę. Grunty te zostały przekazane na własność natomiast dla tych, których brakowało ziemi mogą się przesiedlić na tereny zajmowane podczas wojny przez Niemców, Zdarzały się również odmowy przyjęcia gospodarstw przez chłopów ze względu na brak budynków mieszkalnych lub pozbawionych jakiegokolwiek zabudowy lub gospodarstwa posiadały za małą ilość hektarów. W sumie z gruntów rozdysponowanych skorzystało 980 tysięcy gospodarstw rolnych. Produkcja rolnicza tuż po wojnie odbiegała od tej z 1939 roku. Należało nią wyżywić ludność miast i wojska polskie oraz radzieckie. W 1944 roku wydano dekret o oddawaniu płodów rolnych w ramach podatku. Z obowiązku tego były zwolnione gospodarstwa poniżej 2 ha.

W połowie lat 50 – tych zaczęto tworzyć spółdzielnie rolnicze. Spółdzielnie rolnicze miały pierwszeństwo do zakupu nawozów sztucznych, materiałów budowlanych oraz maszyn. Uderzało to w rolników indywidualnych, którzy wobec trudnych warunków uprawy ziemi i życia na wsi wyjeżdżali coraz

częściej do miast. W 1956 roku zmiana polityki rolnej spowodowała rozwiązanie większości spółdzielni produkcyjnych. Najważniejszą rolę wtedy odgrywały PGR czyli Państwowe Gospodarstwa Rolne. Powstały one na miejscu największych poniemieckich majątków. W 1950 roku zajmowały one 1.8 mln użytków rolnych po niemieckich włościach. Majątek PGR-ów rósł a ludzie mieszkający na wsi mieli zapewnioną tam pracę. W rekach państwowych gospodarstw było 4.3 mln hektarów.

Potem gospodarstwa Państwowe zostały zlikwidowane a ich majątek przejęła Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa (AWRSP). Ostatnie gospodarstwa Państwowe zostały zlikwidowane w 1994 roku. Według niektórych osób twór socjalistyczny czyli PGR nie był dobrze widziany w okresie rozwijającego się wolnego rynku. Ważnym argumentem przeciwko likwidacji było zwolnienie osób które tam pracowały, zlikwidowanie ich miejsc pracy, gdzie wiele osób przez to nie miało za co żyć. Jednak by uwolnić się od wszelakich socjalistycznych resztek w kraju, ta decyzja prędzej czy później musiała nastąpić.

Ważną część rolnictwa odgrywały gospodarstwa indywidualne, które posiadały do kilku hektarów. Duża część takich osób należało do ludności dwuzawodowej tzn. pracującej na roli we własnym gospodarstwie i w innym miejscu. Dużą barierą rozwoju takich gospodarstw była niska cena płodów rolnych. Owe rolnictwo borykało się z brakiem nawozów sztucznych, brakiem możliwości zakupu maszyn rolniczych czy ochrony roślin. Gomułka zniósł dostawy obowiązkowe mleka, podwyższono ceny produktów rolniczych. Zaczęto tworzenie kółek rolniczych, które dysponowały maszynami na wynajem. Zielone światło otrzymało rolnictwo również za rządów E. Gierka, który mienił politykę wobec rolnictwa. Umożliwiono chłopom zakup traktorów i maszyn rolniczych. Zwiększono powierzchnię małych gospodarstw, wprowadzono niskoprocentowe kredyty, zwiększono import pasz a także wprowadzono system emerytalno - rentowy dla rolników którzy przeszli w stan spoczynku zawodowego.

Ludność od zarania wieków borykała się z niedostatkiem żywności. Tempo produkcji rolnej zwiększyło się o 1%, a po II Wojnie Światowej do połowy lat 80-tych XX wieku o nawet 2%. Do późnych lat XX wieku gospodarka żywnościowa dostarczała coraz więcej żywności niż kiedykolwiek wcześniej w historii.

Pod koniec lat 80-tych pojawił się wskazówki zmieniające sytuację w rolnictwie, zwłaszcza zaś obniżenie tempa produkcji rolnej. Głównymi przyczynami tego mogą być: wyczerpujące się ziemie, które mogą być wzięte pod uprawę, erozja gleb, zasolenie gleb nawadnianiem, niedobór wody, rosnące ceny energii, spadek tempa produkowania związany z dużymi nakładami na środki ochrony roślin.

Jednak sytuacja gospodarcza się pogorszyła w latach 80 – tych i wprowadzono np. kartki żywnościowe (np. kartki na cukier). Zaczęto utrudniać nabywanie gruntów rolnych. Kryzys ekonomiczny dotknął również rolników indywidualnych, których dochody w stosunku do ludności pozarolniczej znacznie się zmniejszyły. Dla gospodarstw rodzinnych nastąpiły ciężkie czasy. Szacuje się, że dochody spadły wtedy o 69%, w 1990 roku.

Badania Instytutu ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej

wynika, że dopiero po wejściu do Unii Europejskiej pojawiły się korzystne symptomy w rolnictwie.

Najgorsza pozostałość po PGR było ubóstwo na wsiach, duży stopień bezrobocia, wykluczenie społeczne, niezadowolenie społeczeństwa, dekapitalizacja, dewastacja mienia publicznego.

Zwiększył się udział zbóż w zakresie zasiewów oraz wzrosła liczba gruntów ugorowanych. Zmiany te wynikały przede wszystkim przede wszystkim z tego, że nie opłacało się produkować płodów rolnych, gdyż ceny były niskie lub chęć przeznaczenia gruntów rolnych pod inne formy użytkowania.

Zaległości, które powstały w XX wieku są stopniowo odrabiane głównie dzięki wejściu polski do Unii Europejskiej. Dzięki funduszom europejskim i państwowym gospodarstwa polskie stają na nogi. Niedługo gospodarstwa będą mogły konkurować pod względem wielkości i zamożności z gospodarstwami krajów zachodnich. Chociaż do tej pory mają miejsce małe indywidualne gospodarstwa które produkują równie dobrą jakościowo żywność. Jednak takie gospodarstwa potrzebują o wiele więcej pomocy i środków z Unii Europejskiej, by się rozwijać.

Wzrost liczby ludności przyczynił się do do zniesienia rezerw żywności na świecie. Obecnie gospodarka żywnościowa ponieważ utrzymują się wysokie ceny żywności na świecie. Do 2050 roku podaż produkcji rolnej powinien zwiększyć się o 70%.

Tabela 1. Największe populacje świata (mln)

2009		2050	
Chiny	1 323,6	Indie	1 592,7
Indie	1 119,5	Chiny	1 392,3
USA	301,0	USA	438,0
Indonezja	225,5	Pakistan	304,7
Brazylia	188,9	Indonezja	284,6
Pakistan	161,2	Niger	258,1
Bangladesz	144,4	Brazylia	253,1
Rosja	142,5	Bangladesz	242,9
Nigeria	134,4	D.R. Konga	177,3
Japonia	128,2	Etiopia	170,2

Źródło: J. S. Zegar, *Współczesne wyzwania rolnictwa*, Warszawa 2012, s. 8.

Potrzeba jest zmienić system rolnictwa z rolnictwa systemu (chemii rolnej, przyspieszacze, hormony wzrostu, antybiotyki). Obecnie rolnicy mają nie tylko dbać o maksymalizację produkcji płodów rolnych, ale także o obieg pokarmu pomiędzy roślinami, glebą i mikroorganizmami.

Gospodarstwa rolne i chłopi musieli zmagać się z wieloma przeszkodami na przestrzeni wieków. Najwięcej problemów sprawiał zarówno chłopom jak i gospodarce okres feudalny. Gospodarstwa chłopskie od zawsze pełniły istotną kwestię w rozwoju polskiego rolnictwa. Mimo problemów ze środkami finansowymi rolnicy nadal wierzyli w lepszą przyszłość i bardzo mocno byli związani ze swoją ziemią, a gospodarstwa rolne były pod względem ekonomicznym bardzo zróżnicowane, jednak dzięki dobremu gospodarzeniu nastąpiły ogromne reformy rolnicze. Współcześnie polska gospodarka stoi na bardzo wysokim poziomie a aktywny udział w życiu politycznym Unii Europejskiej przynosi dodatkowe korzyści finansowe.

Bibliografia:

1. Jerzy Bański, Historia rozwoju gospodarki rolnej na ziemiach polskich, Kraków 2009.
2. Danuta Miłaszewicz, *Rozwój obszarów wiejskich z perspektywy nowej krajowej strategii rozwoju regionalnego*, Szczecin 2010.
3. Lesław Zalewski, *Główne źródła wysokiego poziomu rozwoju rolnictwa w województwach: wielkopolskim i kujawsko-pomorskim w świetle wyników spisów rolniczych w latach 2002 i 2005*, [w:] *ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu polski do Unii Europejskiej*, pod red. Waldemary Michny, Warszawa 2006.
4. Józef Stanisław Zegar, *Współczesne wyzwania rolnictwa*, Warszawa 2012.
5. Rozwój gospodarki rolnej w Polsce

PISARSKI SPRZECIW WOBEC REŻIMU. FASZYSTOWSKIE WŁOCHY W POWIEŚCIACH ALBERTA MORAVII

*Mgr Kowalska Marlena,
doktorantka Uniwersytetu Rzeszowskiego
kowalskamarlena@tlen.pl*

Krzysztof Żaboklicki, znawca włoskiej literatury, określił Alberta Moravię „tym współczesnym powieściopisarzem włoskim, który zdobył sobie największe uznanie za granicą – nie wyłączając Polski – dopóki nie pojawił się Umberto Eco” [23, s. 342]. Wyznając przekonanie, że „pisarz nie mówi o rzeczach, których nie zna” [10, s. 122], Moravia tworzył w okresie „czarnego dwudziestolecia” (1922–1943), pozostawiając w swych utworach autopsję tamtych czasów. Temat reżimu jest obecny także w jego twórczości powojennej, stąd koncepcja omówienia wybranych powieści, stanowiących wyraz pisarskiego sprzeciwu wobec faszyzmu.

Alberto Moravia (właśc. Alberto Pincherle) żył w latach 1907–1990. Był nie tylko włoskim pisarzem, lecz także krytykiem i dziennikarzem. W

dzieciństwie doświadczył ciężkiej choroby – gruźlicy kości. Z tego powodu nie uczęszczał do szkoły i pobierał lekcje prywatne dużo przy tym czytając (co niewątpliwie przyczyniło się do rozbudzenia w nim pasji literackiej). Już jako dorosły, w latach trzydziestych, Moravia intensywnie podróżował po Europie, ale także Ameryce. Jak jednak słusznie zwrócił uwagę Giancarlo Pandini, dla pisarza o żydowskim pochodzeniu okres lat 1936–1943 (z wyjątkiem podróży do Chin oraz krótkiego pobytu w Grecji) był bardzo smutny [18, s. 44]. Trzeba pamiętać przecież o ogłoszonych w Italii w 1938 roku ustawach rasowych.

Już pierwsze utwory Moravii przyciągnęły uwagę faszystowskiej cenzury. Swym przedstawianiem ludzkich wad tj. egoizm, chciwość, obłuda, pisarz wyraźnie odbiegał od propagandowego wizerunku włoskiego społeczeństwa. Jego pisarski dorobek zasługuje zatem na uwagę, gdy w kontekście rozważań nad atmosferą tamtych lat poszukujemy „innego” spojrzenia. Wiadomo przecież, że interpretowanie literatury pięknej stanowi jedną z form poznania rzeczywistości [2, 22]. Bogate w analizy psychologiczne powieści Moravii zawierają ujęcie faszyzmu odmienne od *stricte* naukowego. Ponadto ich walorem jest autobiograficzność [8]. Całkiem niedawna pisarz ten uważany był zresztą za „zatwardziałego antyfaszystę” – dawano wiarę jego słowom: „nienawidziłem faszyzmu, ale i tych, którzy nie potrafili mu stawić oporu” [10, s. 139]. Opinię tę zakwestionowały m. in. prace włoskiego historyka Roberto Festerazziego sprzed zaledwie kilku lat, z których można dowiedzieć się wielu kontrowersyjnych faktów odnośnie biografii pisarza. Do badań tych powrócimy w dalszych częściach artykułu.

W przypadku podjętego tematu koniecznie należy odnieść się do tła społeczno-historycznego. Po objęciu we Włoszech władzy politycznej przez Mussoliniego i jego partię, intelektualiści stanęli wobec wyboru postawy „za” lub „przeciw” reżimowi. Zdaniem Czesława Madajczyka w ówczesnej Italii nie można jednak było mówić o takiej dwubiegunowości. Wielu unikało zajęcia jednoznacznego stanowiska na co wpłynęły: tradycja (artyści oraz myśliciele uciekali jak dotąd przed przyjęciem skrajnych postaw), niepełne zrozumienie faszyzmu, rozważa, czy po prostu brak cywilnej odwagi. Stąd środowisku intelektualistów tamtych czasów właściwe są raczej indyferentyzm polityczny oraz ostrożność. Było to możliwe jedynie z tego względu, że we Włoszech twórcom zostawiono o wiele większą swobodę niż w Niemczech i Rosji [9, s. 46]. Ale oczywiście nie brakowało i takich, którzy w faszyzmie upatrywali dla siebie korzyści, zwłaszcza finansowych. Miały więc miejsce przypadki, kiedy to „oficjalni” antyfaszyści wystosowywali do Mussoliniego służalcze listy. Tego typu sytuację opisuje przywoływany już Festerazzi w swojej książce o wymownym tytule: *Drogi Duce, piszę do Ciebie* [3].

Na podstawie zaprezentowanych informacji można zrozumieć opinię Żaboklickiego, który twierdził, że literatura związana z faszyzmem, z wyjątkiem dzieł F.T. Marinettiego, tak naprawdę nie istniała [23, s. 326]. Pisarze chętnie przyjmowali także postawę promowaną przez antyfaszystę i filozofa Benedetta Crocego, który zalecał tzw. „uprawianie kultury w laboratorium” – twórca bez względu na swoje polityczne przekonania miał służyć ogółowi. Stąd wielu z nich zamykało się we własnym świecie wyobrażeń i pracy twórczej, nie nawiązując do panującej sytuacji polityczno-społecznej. Joanna Ugniewska zwróciła jednak uwagę, iż w latach trzydziestych, w wyniku stopniowego „dojrzewiania antyfaszystowskiej opozycji”, w literaturze zaczyna rozwijać się realizm [21, s.

94]. Z kolei Józef Heistein uważał, że modyfikacja w świadomości Włochów dokonała się nieco później, na skutek wciągnięcia Italii w działania wojenne oraz podporządkowania jej nazistowskim Niemcom. Apogeum „antyfaszyzmu” przypadło zaś na okres hitlerowskiej okupacji [6, s. 263]. Nie oznacza to jednak, że znacznie wcześniej, jeszcze w latach dwudziestych, nie powstawały utwory, które w swym przesłaniu (część pośrednio) sprzeciwiały się faszystowskiemu. Za taki właśnie pośredni sprzeciw uznaje się wydanych w 1929 roku *Obojętnych* – pierwszą powieść, dwudziestodwuletniego wówczas Alberta Moravii [18, s. 61]. W utworze co prawda brak konkretnych odniesień do faszystów, jednakże wielu badaczy podziela opinię, że należy tę powieść odczytywać jako krytykę totalitarnej rzeczywistości, tłumiącej w ludziach ich indywidualność oraz własną wolę [23, s. 343]. *Obojętni* zawierają opis środowiska burżuazji, które, w odróżnieniu od konwencji powieści dziewiętnastowiecznych, przeżywa nie kryzys społeczny a egzystencjalny. Ugniewska pisze nawet, iż utwór Moravii należy uznać za pierwszą europejską powieść egzystencjalną, której postaci żyją w poczuciu osamotnienia i absurdu [21, s. 98].

W *Obojętnych* dostrzegalne są elementy studium psychologicznego. Autor przedstawił patologiczne, nieuzasadnione, pozbawione moralności, ale i zdrowego rozsądku zachowania. Sądy o ogarniającym postaci zepsuciu moralnym pojawiają się w wypowiedziach oraz opisie odczuć jednego z bohaterów, Michele: „[...] wszyscy byli nieznośnie dalecy, fałszywi; [...] »Czy to możliwe – zadawał sobie rozpaczliwe pytanie – że tylko to stanowi mój świat, moją rodzinę?«” [15, s. 67]. Mamy więc do czynienia z obrazem zdemoralizowanej grupy społecznej, w której młodzi ludzie symbolizują całe pokolenie Włochów dojrzewających w czasach faszystów. Pomimo, że negatywnej oceny ustroju dopatrujemy się tu pośrednio, niedługo po wydaniu powieści Moravię uznano za antyfaszystę.

Kolejnym utworem-egzemplifikacją twórczości interesującego nas tu pisarza jest wydana w 1941 roku *La mascherata* (*Maskarada*). Koncepcja powieści, nad którą pisarz pracował w okresie lat 1939–1940, sięga roku 1936. Jak autor sam wspominał utwór ten został oparty nie tylko na jego doświadczeniu podróży do Meksyku: „To powieść, w gruncie rzeczy bardzo gorzka, odzwierciedlająca moje najbardziej gorzkie doświadczenie faszystów i ogólnie reżimów totalitarnych ZSRR, Włoch, Niemiec i Hiszpanii” [1, s. XV]. Choć Józef Heistein ocenił, że „obraz stworzony w *La mascherata* zdecydowanie nie przypomina faszystowskich Włoch” [7, s. 78], biorąc pod uwagę kontekst powstania utworu, można domyślać się o jaki reżim chodzi. Określenie „maskarada” idealnie tłumaczy koncepcję dzieła, w którym pod maskami powieściowych postaci kryją się rzeczywiste persony, mimo, że główny bohater, dyktator Tereso, w bardzo dużym stopniu przypomina Mussoliniego (także w sposobie dojścia do władzy, czy upodobaniach do których należały: podziwianie walk kogutów i lektura książek historycznych [13, s. 7]). Ale Moravia w rozmowie z Alainem Elkannem (włoskim dziennikarzem i pisarzem) zapewnił, iż „dyktator ten w gruncie rzeczy jest Mussolinim” [10, s. 139]. Warto jeszcze wspomnieć o powieściowym Sebastianie, z którym autor się identyfikował. Bohatera tego cechuje sceptycyzm; jest on pozbawiony złudzeń, gardzi masami i ich ideologią. *La mascherata* była analizowana przez wiele faszystowskich urzędów, w tym ówczesne *Ministero della Cultura Popolare*, trafiła nawet do rąk *duce*, który wydał zgodę na publikację, lecz cofnął ją, gdy książka znalazła się już w obiegu

[18, s. 82]. Dla Moravii miało to przykre konsekwencje – odebrano mu prawo do publikacji utworów i artykułów.

Już pierwsze zdania powieści odsuwają przypuszczenie, że akcja tak naprawdę rozgrywa się we Włoszech. Bowiem zrujnowany dziesięcioma latami wojny domowej naród zza oceanu powierza swój los generałowi Tereso Arango – bohaterowi, sprawcy nastania ładu i porządku. Opozycja antyrządowa zostaje zaś potraktowana ironicznie. Rewolucjonistę Severino cechuje niepoohamowana głupota, która ostatecznie prowadzi go do zabójstwa niewinnej kobiety. Co warte podkreślenia, postaci antyfaszystów-rewolucjonistów w utworach Moravii to karykatury. Pisarz tym samym pokazuje nam, że nie wierzy w to, iż świat można zmienić na lepsze drogą rewolucji [7, s. 87–89].

Krytyka ruchu oporu została dobitniej przedstawiona w kolejnej powieści, wydanej w 1947 roku, *Rzymiance* (napisanej w latach 1943–1946). Warstwę fabularną utworu stanowi opowieść o życiu dwudziestojednoletniej Adriany – młodej i pięknej kobiety, która po dotkliwym miłosnym rozczarowaniu decyduje się na zostanie prostytutką. Perypetie uczuciowe Adriany to zresztą główny wątek fabuły. Wśród jej wielbicieli jest nawet faszystowski urzędnik Astarita, określony jako: „gruba ryba [...] z policji” [17, s. 85]. Zakochany mężczyzna na płaszczyźnie relacji prywatnej zaprezentowany jest jednak jako nieco niezdamy. Natomiast w sferze zawodowej to wzorowy i wzbudzający respekt urzędnik. Adriana nie odwzajemnia jego uczucia, gdyż zakochuje się w młodym studencie prawa, Mino. Mężczyzna ten zaangażowany był w działalność spiskową, której niestety nie sprostął. Natomiast główna bohaterka wobec spraw politycznych pozostawała obojętna. Adriana oznajmiała: „Nigdy nie zajmowałam się polityką. Dla mnie, jak zresztą zapewne dla wielu ludzi, w ogóle nie istniały tego rodzaju zagadnienia” [17, s. 361]. Podejmowane przez Mino działania, w jej ocenie, wyglądały „raczej na grę i dziecinadę niż na poważną działalność” [17, s. 364]. Swoją brak zaangażowania w te kwestie Adriana uzna za przyczynę tragedii: samobójstwa jej ukochanego. Z utworu wyływa przede wszystkim krytyka słabych, wydających swoich współtowarzyszy przy „pierwszym lepszym” przesłuchaniu działaczy, do jakich należał właśnie Mino.

Akcja wydanego w 1951 roku *Konformisty* także rozgrywa się w czasach faszystowskich. Trzeba tu wspomnieć, że dla Moravii lata pięćdziesiąte stanowiły moment szczytowy w pisarskiej karierze. Wtedy to ukazały się inne pozytywne utwory, a pisarz był jednym z najchętniej tłumaczonych za granicą włoskich twórców. Międzynarodową sławę Moravii ugruntowały dodatkowo słynne ekranizacje jego powieści z początku lat sześćdziesiątych. Można tu wspomnieć chociażby o słynnej ekranizacji powieści *Matka i córka* (*La Ciociara*, 1960) w reżyserii znanego neorealisty Vittoria de Siki, z Sophią Loren w roli głównej.

Głównego bohatera *Konformisty*, Marcella Clerici (*notabene* rówieśnika Moravii) poznajemy z powieściowego *Prologu*, w którym przedstawione zostają wydarzenia z roku 1920. Marcella był dzieckiem specyficznym: znęcał się nad jaszczurkami z przydomowego ogrodu, odczuwał chorobliwą fascynację bronią. Rozpaczliwe pragnienie bycia normalnym i akceptowanym przez społeczeństwo (także w życiu prywatnym – co zaowocuje małżeństwem z „normalną”, ale niekochaną przez siebie kobietą), popchnęła go do wstąpienia w szeregi faszystowskiego reżimu. Dostrzeżenie obsesji normalności u głównego bohatera okazuje się „kluczem” do wyjaśnienia tytułu powieści. Jak słusznie zauważyła, w przedmowie do wydania powieści z 2014 roku, Katarzyna Skórska:

„Normalność w owym okresie [„czarnego dwudziestolecia”] siłą rzeczy wiązała się z konformizmem, pójsciem na ustępstwa, rezygnacją z własnej tożsamości, z głuchą akceptacją reguł rządzących faszyzmem” [20, s. 11]. Marcello pracując w Tajnym Wywiadzie przyczynił się do śmierci znanego sobie jeszcze z czasów uniwersyteckich profesora Quadriego – antyfaszysty przebywającego na emigracji w Paryżu i tam kierującego Ruchem Oporu. Jak już sygnalizowałam Moravia nie idealizował w swych utworach postaci antyfaszystów. Taką też strategię obrał w *Konformiście*. Quadri ukazany zostaje jako ten, który sam nie angażuje się czynnie, a jedynie naraża wielu innych ludzi, niejednokrotnie przytłaczających za swoją działalność życiem. Skórska w tej krytyce pasywności dopatrywała się autokrytyki samego Moravii, który „do szczególnie aktywnych antyfaszystów nigdy nie należał, choć był przeciwnikiem reżimu i z pewnością nie cieszył się zaufaniem władz” [20, s. 16–17].

Szczególnie wymowną sceną w *Konformiście* są odwiedziny Marcella w szpitalu psychiatrycznym, w którym przebywał jego chory ojciec. Mężczyzna ten uważał się za majora oraz ministra spraw zagranicznych Mussoliniego, a podczas wizyty syna opracowywał memoriał wypowiedzenia wojny. Gestykulacja, ton głosu i słowa chorego: „Duce, wódz bohaterów, król ziemi, morza i nieba, książę, papież, cesarz, dowódca i żołnierz” [11, s. 188], choć groteskowe, na pewno nawiązują do przemówień Mussoliniego, a właściwie do tego z 10 VI 1940 roku, w którym informował on o włączeniu się Włoch w działania wojenne. Czytamy bowiem: „Wariat, jak mówca na nieistniejącym balkonie, to wznosił ramiona do sufitu, to pochylał się, wychylając rękę przed siebie, jakby dla podkreślenia jakiegoś szczegółu, to znów wygrażał zaciśniętą pięścią lub podnosił na wysokość twarzy rozwarte dłonie. W pewnej chwili wyimaginowany tłum, do którego się zwracał, najwidoczniej zaczął go oklaskiwać, bo opuścił otwartą dłoń charakterystycznym gestem, nakazując milczenie” [11, s. 189]. Jeden z uczestników opisywanej sceny, lekarz, wymownie opisał włoskie społeczeństwo: „Natomiast jeśli chodzi o *Duce*, to wszyscy jesteśmy wariatami, [...], niebezpiecznymi wariatami, których się powinno leczyć zimnymi natryskami i zakładać im kaftany bezpieczeństwa... Całe Włochy to jeden dom wariatów, he, he, he!” [11, s. 193].

Konformistę zamyka *Epilog*, w którym przedstawione zostały wydarzenia z lipca 1943 roku. Postawę i zachowania Włochów wyraża komentarz żony Marcella: „Wczoraj jeszcze oklaskiwali Mussoliniego, przed kilkoma dniami urządzali owacje papieżowi, bo się spodziewali, że uratuje ich przed bombardowaniem... Dzisiaj wiwatują na cześć króla, który pozbawił władzy Mussoliniego” [11, s. 375]. Ludność Rzymu bierze bowiem udział w różnego rodzaju ekscesach, podczas których niszczone są popiersia dyktatora i inne symbole reżimu. Także Marcello, ze względu na sprawowaną przez siebie funkcję urzędnika faszystowskiego, jego żona i córeczka znaleźli się w niebezpieczeństwie. Ostatecznie wszyscy troje zginęli podczas próby ucieczki.

Moravia chyba najbardziej znany jest z powieści *Matka i córka* (1954) stanowiącej zapis jego osobistych doświadczeń. Pisarz podczas niemieckiej okupacji Rzymu, przez okres dziewięciu miesięcy: od września 1943 do czerwca 1944 roku, ukrywał się wraz ze swoją towarzyszką życia Elsa Morante w górach, w Fondi [18, s. 101]. Główną bohaterką i zarazem narratorką powieści jest właścicielka sklepu spożywczego w Rzymie, trzydziestopięcioletnia Cesira, matka dorastającej dziewczyny Rosetty. Kobieta nie jest zainteresowana

przebiegiem wojny, okres lat 1940–1943 uznaje nawet za najszczęśliwszy w swoim życiu. „Prawda, że była wtedy wojna, ale [...] ta cała wojna niewiele mnie obchodziła. Mogli się zabijać, ile weszło, samolotami, czołgami, bombami, mnie wystarczyło do szczęścia mieszkanie i sklep i byłam naprawdę szczęśliwa” [14, s. 9] – powie bohaterka. Kobiętę interesują jedynie kwestie materialne, absolutnie nie polityczne: „Byłe tylko sklep szedł dobrze, nie obchodzi mnie ani Mussolini, ani Badoglio, ani żaden inny. Mussolini zresztą nigdy mnie nic nie obchodził; wzbudzał we mnie wstręt, z tymi wytrzeszczonymi gałami i bezczelną gębą, która nie zamykała się ani na chwilę” [14, s. 14]. Obojętność Cesiry na sprawy polityczne porównać można z postawą bohaterki *Rzymianki*. Jednak świadomość Adriany nie ewoluuje z czasem tak jak bohaterki *Matki i córki*. Wydarzenia wojenne zmuszają Cesirę oraz Rosettę do pozostawienia swojego dobytku i opuszczenia Rzymu. Tak rozpoczyna się historia ich przeżyć, a jej przebieg nieodwracalnie zmienia każdą z kobiet. Cesira w wyniku obcowania z ludźmi ukrywającymi się w górach, zwłaszcza mężczyzną o imieniu Michele, uświadomiła sobie swoją dotychczasową ignorancję. Z kolei Rosetta przeżyła traumatyczne doświadczenie – została zgwałcona przez grupę marokańskich żołnierzy. Tragizm tego wydarzenia potęguje fakt, że doszło do niego w jednym z kościołów, „na oczach Madonny”, a świadkiem była niemogąca pomóc córce matka. Na skutek doświadczonej okropności – przedwczesnej i brutalnej utraty niewinności, Rosetta zmieniła swoje oblicze. Rozgoryczona nawiązuje przygodne romanse i przestaje szanować swoją kobiecość. Powieściowcy gwałt na niewinnej dziewczynie interpretować można w kategoriach symbolicznych. Jednostkowy przypadek świadczy o „zgwałceniu”, splądrowaniu całej Italii (jak pisał Pandini: „zdeastrowane miejsca czynią ramę dla ludzkiej tragedii” [18, s. 103]), nie tylko przez faszyzm, ale co szczególnie istotne także przez aliantów. Marokańczycy podążali przeciw za jednym z oddziałów Francuzów. Moravia nie przedstawiał aliantów w pozytywnym świetle. Ci, w których ogromne rzesze Włochów pokładały nadzieję, działali powoli, nie spieszyli się z pomocą, a gdy już się pojawiali (co brzmi nieco sarkastycznie) rozdawali słodycze.

Bezpośrednie doświadczenie wojny wiele nauczyło także samego pisarza. Pokazuje to m. in. tekst z 1946 roku pt. *L'uomo come fine* (*Człowiek jako cel*; opublikowany dopiero w 1964 roku). Moravia uznaje w nim fetyszyzację rozumu oraz utratę człowieczeństwa za źródła wojen i nieszczęść oraz odnosi się m. in. do zaniku znaczenia chrześcijaństwa w społeczeństwach europejskich. Śmiało pisząc: „Wszyscy jesteśmy chrześcijanami, także Hitler był chrześcijaninem” [12, s. 1085], chce nam uświadomić, że fundamenty chrześcijaństwa nie uratowały świata przed katastrofą, gdyż przestano je uwzględniać. Zdaniem Moravii ten stan rzeczy nie uległ jednak zmianie. Ludzie wciąż dalecy są od przyjęcia w swym działaniu etyki chrześcijańskiej, gdyż kierują się przede wszystkim rozumem oraz nastawieni są na odnośnienie konkretnych korzyści. Wymowa szkicu jest jednoznaczna: współczesny świat przepelniają niegodziwość, kłamstwo, przemoc. To świat *profanum*, gdzie ogromne kapitały inwestowane są w szerzenie zła, a nie jego usuwanie.

Jak już zaznaczałam, badacze zgodnie przyznają, że Moravia w „czarnym dwudziestoleciu” do zbyt aktywnych antyfaszystów nie należał, choć nie można odebrać mu pisarskich prób krytyki reżimu. Ze względów oczywistych, krytyka ta w pełni wpływa z twórczości powojennej, choć w opinii Heisteina, Moravia problematyki wojny i polityki nie eksponował na tyle, na ile rzeczywiście

mógł [7, s. 80]. W swojej monografii poświęconej autorowi *Rzymianki* badacz nie wystawił pisarzowi pochlebnej oceny za jego zaangażowanie w sprawy polityki, twierdząc, iż w tak istotnym, nie tylko dla Włoch, ale i całego świata okresie, nie zdobył się on na zajęcie zdecydowanego stanowiska. Odnosząc się do osobistego przekonania twórcy, co do tego, iż „każdy naród ogląda siebie w zwierciadle własnej literatury i w tej literaturze jest odzwierciedlony” [7, s. 75], Heistein twierdzi, że Moravia tej dewizy nie zrealizował. Badacz nie umniejsza oczywiście faktowi, że w *Konformiście* i *Rzymiance* pojawiają się tematyczne związki z reżimem, lecz podkreśla, że zagadnienia z nim związane schodzą na dalszy plan wobec innych problemów, głównie konfliktów bohaterów i ogólnej problematyki moralnej [7, s. 78–79]. Źródłem tej niewyraźnej postawy autor monografii upatruje w naturze samego Moravii, który niespecjalnie interesował się polityką, a z drugiej strony, nie odczuł przecież na sobie zbyt ciężko „grozy faszyzmu” [7, s. 81].

To, że w niniejszym tekście podjęto próbę przedstawienia pisarskiego sprzeciwu wobec reżimu świadczy oczywiście, że z taką postawą u Moravii mamy do czynienia. Jednak fakty do jakich dotarł Roberto Festorazzi – włoski historyk, określany mianem „poszukiwacza tajemnic faszyzmu”, muszą powstrzymać nas przed naiwną oceną całościowej (więc nie tylko związanej ze sferą literatury) postawy pisarza wobec faszyzmu. W 2009 roku ukazała się książka, w której Festorazzi przedstawił nieznaną wstępną historię życia autora *Konformisty* [4]. Włoski badacz tłumaczy w niej, że prawdziwą inspiracją dla Moravii, gdy konstruował on postać Marcella Clerici, była realna osoba funkcjonariusza tajnej policji faszystowskiej OVRA. Mowa o zaangażowanym w misję polityczną we Francji i w znacznym stopniu odpowiedzialnym za zabójstwo braci Rossellich (Carlo i Nello) w 1937 roku, Giacomo Antoninim. Po wojnie udało mu się uniknąć odpowiedzialności: przekwalifikował się i został krytykiem literackim oraz współpracownikiem wydawnictwa Bompiani. Jak utrzymuje w swojej książce Festorazzi, Moravia wrócił się do Antoniniego (z którym łączyły go bliskie kontakty) w sprawie przekładu na język francuski jednego ze swych utworów. Miało to miejsce niedługo po zabójstwie braci Rossellich, do których tak naprawdę pisarz miał nie odczuwać szczególnej sympatii. Kolejne mroczne fakty z biografii Moravii, ale także wielu innych włoskich intelektualistów, ujawniła kolejna książka Festorazziego z 2012 roku. Walcząc o historyczną prawdę autor pisał w niej o okolicznościach związanych z wydaniem *Obojętnych*, do którego doszło dzięki protekcji, jakiej udzielił pisarzowi jego wuj, faszystowski emisariusz Augusto De Marsanich.

Sprzeciw Moravii wobec faszyzmu miał zatem, tak jak to ujęto w tytule artykułu, charakter jedynie pisarski. Informacje o relacjach twórcy z faszystami muszą niepokoić, gdy chciałoby się dostrzec w nim zdeklarowanego przeciwnika reżimu, jakim wielokrotnie sam się określał. Zachowania Moravii i innych włoskich intelektualistów z czasów „czarnego dwudziestolecia”, o których pisał Festorazzi, niestety dowodzą, że byli oni na faszizm mało odporni. Tak dochodzimy do trudności towarzyszącej ocenie ludzkich postaw, sformułowanych jeszcze za czasów panowania reżimu, które nie znalazły odbicia w realnym postępowaniu. Antyfaszystowskie deklaracje, składane nagminnie zwłaszcza po wojnie, niczego bowiem nie przesądzają.

Bibliografia

1. *Breve Autobiografia letteraria di Alberto Moravia*, [w:] A. Moravia, *Opere 1927–1947*, a cura di G. Pampaloni, Milano 1990, s. VII–XXXIII.
2. *Dzieło literackie jako źródło historyczne*, red. Z. Stefanowska, J. Sławiński, Warszawa 1978.
3. Festorazzi R., *»Caro Duce, ti scrivo«. Il lato servile degli antifascisti durante il Ventennio*, Milano 2012.
4. Festorazzi R., *Il segreto del conformista. Vita di Giacomo Antonini, l'uomo che spiò Carlo Rosselli ispirando Moravia*, Soveria Mannelli 2009.
5. Galateria M. M., *Come leggere »Gli indifferenti« di Alberto Moravia*, Milano 1975.
6. Heistein J., *Historia literatury włoskiej. Zarys*, Wrocław 1987, s. 240–278.
7. Heistein J., *Twórczość powieściowa Alberta Moravii*, Wrocław 1968.
8. Lubas-Bartoszyńska R., *Między autobiografią a literaturą*, Warszawa 1993.
9. Madajczyk C., *Kultura europejska a faszyzm. Szkice*, Wrocław 1979.
10. Moravia A., Elkann A., *Życie Alberta Moravii*, przeł. H. Kralowa, Warszawa 1996.
11. Moravia A., *Konformista*, przeł. Z. Ernstowa, Warszawa 1993.
12. Moravia A., *L'uomo come fine*, [w:] idem, *Opere 1927–1947*, a cura di G. Pampaloni, Milano 1990, s. 1083–1119.
13. Moravia A., *La mascherata*, Milano 1997.
14. Moravia A., *Matka i córka*, przeł. Z. Ernstowa, Warszawa 1993.
15. Moravia A., *Obojętni*, przeł. Z. Ernstowa, Londyn 1992.
16. Moravia A., *Ricordo di »Gli indifferenti«*, [w:] idem, *Opere 1927–1947*, a cura di G. Pampaloni, Milano 1990, s. 1059–1065.
17. Moravia A., *Rzymianka*, przeł. Z. Ernstowa, Warszawa 1995.
18. Pandini G., *Invito alla lettura di Alberto Moravia*, Milano 1973.
19. Sanguineti E., *Alberto Moravia*, Milano 1970.
20. Skórska K., *Rzeź i melancholia*, [w:] A. Moravia, *Konformista*, przeł. Z. Ernstowa, Warszawa 2014.
21. Ugniewska J., *Historia literatury włoskiej XX wieku*, Warszawa 1985, s. 42–114.
22. Wojtkowiak Z., *Beletrystyka, czyli fikcja jako źródło historyczne*, [w:] idem, *Nauki pomocnicze historii najnowszej. Źródłoznawstwo. Źródła narracyjne. Pamiętnik, tekst literacki*, Poznań 2003, s. 128–191.
23. Żaboklicki T., *Historia literatury włoskiej*, Warszawa 2008, s. 307–344.

ПРОЦЕС ТРАНСФОРМАЦІЇ В СЦЕНІЧНОМУ МИСТЕЦТВІ

Крипчук Микола Володимирович,

канд. мистецтвознавства,

доцент кафедри режисури естради та масових свят

Київського національного університету культури і мистецтв

kripchuk@gmail.com

Сенс роботи актора школи переживання полягає, за К. Станіславським, в організації такого стану «підсвідомого», коли природно і мимоволі створюються умови для органічної дії в ролі. Цей стан «віри» і є цілісною психофізичною налаштованістю на певну дію.

Життя актора в образі є сценічним переживанням на основі перевтілення. Саме психотехніка є тією основою, завдяки якій

вибудовуються процес трансформації в сценічному мистецтві.

В цьому контексті, як вважає мистецтвознавець М. Барнич, є два типи переживання актора в ролі, де «перший тип переживання доступніший, бо дотичний і близький до того переживання, яке охоплює людину у житті. Це сильне збудження організму, десь таке, наче тебе несподівано образили. І потрібен час, аби вивести себе з цього збудження! < ... > це гіперактивний стан, в якому, крім іншого, найбільше заковується голос і скорочуються м'язи, особливо обличчя» [1, с. 7]. У акторів другого типу інша природа переживання. В них «не паралізується природа, не заковується голос і не скорочуються м'язи обличчя, яким би глибоким не було переживання в ролі! Вони щомиті творять власною природою, вона їхній інструмент, який ніколи не може виходити з-під управління! І як би не намагалися інші актори, та вони ніколи не наздоженуть їх і не зрівняються з їхнім талантом» [там само, с. 8].

Створюючи сценічний образ в процесі трансформації, актор повинен прагнути відтворити його з максимальною повнотою. Саме для цього виконавець використовує весь арсенал засобів художньої виразності, якими є: слово (інтонація), рух (жест) і міміка, тобто руху особи, що виражають різні емоції (почуття).

Зміна своєї зовнішності за допомогою гриму відома людству з давніх часів. В давньогрецьких виставах це працювали чоловіки, що створювали жіночі ролі. У трупі японського театру Кабукі жіночі ролі теж грали красиві юнаки, які сильно білились і рум'янилися, фарбували брови і очі, надягали жіночі перуки.

Гучним успіхом користувався американський кінофільм «Тітка Чарлєя», в якому відбувалося переодягання чоловіка в респектабельну, зрілу даму. В американському фільмі «В джазі тільки дівчата» двоє безробітних музикантів переодягаються в жіночі сукні, перуки, наводять відповідний грим, для того, щоб отримати роботу в жіночому оркестрі. Актори Т. Кертіс і Дж. Лемон в жіночому вигляді виглядали дуже миловидко.

В вітчизняному кінематографі подібні трансформації відбуваються у фільмах «Здрастуйте, я ваша тітонька!» (в головній ролі О. Калягін) та «Мері Поппінс, до побачення» (в ролі міс Ендрю – О. Табаков).

Г. Мілляр любив трансформувати себе за допомогою гриму. Актору клеїли носи, щоки, брови, вуса, борода, перуки. Процес трансформації був настільки вдалий, що впізнати виконавця було практично неможливо.

На естраді кінця ХХ ст. багато років з успіхом виступали артисти В. Тонков і Б. Владимиров, які створили образи Вероніки Маврикіївни та Авдотї Микитівни. Кожний з них створив свій особливий неповторний жіночий образ. Одна біла кокетка, інша, навпаки, досить проста, інколи, навіть грубувата. Це, насамперед, відчувалося в її мові (вдало знайдена мовна характерність). Актори створювали грим, враховуючи специфіку характеру їх героїнь.

Також, і жінкам доводиться грати ролі хлопчиків. Дуже часто такий прийом використовується в «театрах юного глядача» (ТЮГ). Яскравим прикладом є акторські роботи В. Сперантової та Л. Князевої, які створили багато образів хлопчиків, серед них: Том Соєр, Олівер, Том Кенті, Чук, Гек Лорд Фаундлерой та ін.

Автор акцентує увагу на тому, що грим для кіно і театральної сцени

переслідує загальну мету: змінити зовнішність виконавця ролі відповідно до задуму режисера і сценариста. Мабуть, на цьому схожість закінчується, так як кожен з цих видів гриму має свої особливості.

Є два типи трансформації, які мають свої ознаки та специфічні особливості: побутова та поетична. Приклад побутової трансформації – будь-яка роль, в якій персонаж, наприклад, спочатку заявлений як юнак, потім «старіє» у ході п'єси, і в кінці постає перед нами дідусем. Перевтілення в інший спосіб може здійснюватися як за допомогою гриму, так і без нього – з допомогою зміни голосу та пластики. Молодий артист, який грає старого, повинен досягти достовірності, користуючись скупими фарбами, інакше – це буде несмак. Порушення почуття міри – найпоширеніший недолік обох трансформацій.

Побутова трансформація художньо не розходиться із завданнями глибокого психологічного театру. А в цьому театрі особливо часто перед артистами постає проблема співвідношення характеру та характерності. Як частина цієї проблеми – як грати людей різних національностей: російською або українською мовами, з акцентом або без [3].

Трансформація поетична, на відміну від побутової, більше пов'язана із зовнішнім проявом. Характер (внутрішнє) в цьому прийомі більш ослаблений, хоча і не зникає зовсім. Артист, який користується цим прийомом, піклується, насамперед, про малюнок ролі – музично-голосовий і пластичний. Але досягти поетичної трансформації можна лише тим само шляхом перебудови всього внутрішнього життя, як і в психологічному театрі, різниці тут, мабуть, немає. Однак потім зовнішнє «задавить» внутрішнє, ніби вийде на перший план. І цього не треба боятися, бо є основа, бо була знайдена повноцінна людська суть персонажа – тепер можна грати цю суть, тепер слід звернути увагу на деталі. Гіпербола, метафора, алегорія, символіка – ось головні засоби поетичної трансформації. Поетична трансформація часто відтворюється в гротескних і гостросюжетних формах драматургії [3].

Характерною особливістю трансформації в ілюзіонному жанрі, є миттєва трюкова зміна вигляду артиста, зазвичай костюма, рідше – маски або гриму. Як правило, фокусники демонструють трансформацію в якості окремих елементів ілюзійного видовища або в номерах зі змішанням жанрів. При цьому ілюзійно-розмовні та ілюзійно-пантомімічні номери (зазвичай сатиричної спрямованості) використовують трансформацію як допоміжний засіб виразності, що доповнює акторська майстерність виконавця. Трюкова сторона трансформації в таких номерах відіграє другорядну роль і найчастіше зовсім опускається (наприклад, в мініатюрах А. Райкіна). В ілюзіонах-танцювальних номерах трансформація використовується в якості основного засобу виразності. Тут надзвичайно важлива саме трюкова складова трансформації, що дає повну підставу зарахувати ці номери до ілюзійного жанру [там само].

В Україні прийом трансформації використовує артист А. Касьяненко, який працює в жанрі пародії. Під час його «параду» відомих зірок російської та української естради відбувається миттєва зміна костюмів, перук, пластики, практично на очах у глядачів. Ми спостерігаємо за майстерністю артиста, який дуже професійно володіє зовнішньою та внутрішньою характерністю перевтілюючись на сценічному майданчику [2].

В сценічному мистецтві, на думку К. Станіславського, саме мовна характерність стає одним із засобів прояву внутрішньої сутності героя.

Артист наділяє мову свого персонажа рисами, що запам'ятовуються, персоніфікуючи його і роблячи унікальним і неповторним. До ігрових механізмів мовної характерності в першу чергу необхідно віднести всілякі артикуляційні трансформації.

Використання мовної характерності дозволяє артисту найбільш повно розкрити суть номера, відтінити важливу грань в характері створюваного персонажа, «загострити» глядацьке сприйняття в процесі трансформації.

Підсумовуючи, акцентуємо увагу на тому, що всі постановочні трансформації, які відбуваються на сцені, спрямовані на створення загального сценічного образу постановки, де кожним актором відтворюється власний акторський образ в творчому процесі перевтілення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барнич М. М. Психотехніка актора. Майстер-клас: монографія / М. М. Барнич. – К. : Вид-во «Пінзель», 2018. – 200 с.
2. Касьяненко А. С. Трансформація як засіб перевтілення артиста в сучасному естрадному номері / А. С. Касьяненко // Культура і сучасність : альм. – К. : Міленіум, 2018. – № 1. – С. 171 – 175.
3. Розовский М. Г. Изобретение театра / М. Г. Розовский. – М. : Владимир : АСТ : Зебра Е; ВКТ, 2010. – 651 с.

HISTORIA INSTYTUCJI TŁUMACZY PRZYSIĘGLYCH W PRAWIE POLSKIM

Kulińska Karolina

doktorantka Uniwersytetu Wrocławskiego
karolina.kulinska@uwr.edu.pl

W rozwoju regulacji prawnych dotyczących instytucji tłumaczy przysięgłych w Polsce można wyróżnić trzy główne etapy: *I.* 1920 – 1968 r. (w ramach którego możliwe jest wyodrębnienie podokresu 1953 -1968 r.) *II.* 1968-1987 r. oraz *III.* 1987 – 2004 r.

Okres pierwszy rozpoczyna się wraz z wydaniem aktów dotyczących tłumaczy popierwszej wojnie światowej, czyli Ustawy z dnia 16 lipca 1920 r. zmieniającej ustawę o postępowaniu karnem dla b. zaboru austriackiego oraz Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w porozumieniu z Ministrem Skarbu z dnia 7 sierpnia 1920 r. w przedmiocie wynagradzania świadków, znawców i tłumaczy w postępowaniu karnem (wraz z rozporządzeniem zmieniającym z dnia 22 października 1924 r.). Dotyczyły one w głównej mierze sposobu i wysokości wynagradzania tłumaczy w ramach świadczenie usług na potrzeby procesu sądowego. Różnicowano w tym zakresie sytuację „tłumaczy” i urzędników oraz „tłumaczy zaprzysiężonych”. Tłumaczom przysługiwały trzy rodzaje świadczeń:

- zwrot poniesionych i należycie wykazanych wydatków,
- odszkodowanie za stratę czasu,
- wynagrodzenie za skuteczną pracę.

Wysokość wynagrodzenia ustalano na podstawie określonych taryf lub uznaniowo. Rozporządzenie określało stawkę urzędową ośmiu marek za godzinę, lecz nie więcej niż osiemdziesiąt marek za cały dzień (w 1924 r. stawki przewalutowano na złotówki), oraz wskazywało by przy określaniu końcowego wynagrodzenia brać pod uwagę czynniki indywidualizujące, takie jak wykształcenie tłumacza czy „uszczerbek w zarobku skutkiem straty czasu”. Organem właściwym do określenia i wypłaty wynagrodzenia był sąd pierwszej instancji, tłumaczowi przysługiwało jednak zażalenie do sądu odwoławczego. Gdy tłumaczenia dokonywał powołany dla tego celu urzędnik, ustanowiony przy sądzie lub tłumacz zaprzysiężony, pobierający stałe wynagrodzenie, wówczas nie otrzymywali oni zapłaty, mogli jednak żądać zwrotu wydatków poniesionych w gotówce.

Po raz pierwszy określeniem „tłumacz przysięgły” ustawodawca posłużył się osiem lat później. W Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 grudnia 1928 r. o taksie dla tłumaczy przysięgłych zawarto bardziej zobiektywizowany sposób określania należnego tłumaczom wynagrodzenia. Dokonano podziału na grupy językowe (najwyżej wyceniono przekład z „języka polskiego na inny język pozaeuropejski”) i poszczególne czynności. Rozporządzenie wprost przewidywało także sporządzanie tłumaczeń dla osób prywatnych to w stawce podwójnej niż stawka urzędowa, emancypując tym samym profesję tłumacza i pozbawiając wyłącznie sądowno-urzędowego charakteru. Zdaniem badaczy przedmiotu [1] rozwiązania zawarte w tym akcie prawnym były korzystniejsze niż przepisy obecnie obowiązujące, ponieważ przy dokonywaniu czynności poza siedzibą tłumacza przewidywały diety, zwrot kosztów przejazdu, a nawet wynagrodzenie za utracony czas i zarobek w razie nieskorzystania z usług tłumacza.

Tego samego dnia wydano siostrzane rozporządzenie (Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 grudnia 1928 r. o tłumaczach przysięgłych), które regulowało zasady ustanawiania tłumaczy przysięgłych. Wymogi, które stawiano kandydatom to: obywatelstwo polskie, korzystanie z pełni praw cywilnych i obywatelskich, nieskazitelny charakter, wykazanie się znajomością języka lub języków, dla których dana osoba miała być ustanowiona. Tłumacza przysięgłego ustanawiał Minister Sprawiedliwości w drodze dekretu i wyznaczał mu siedzibę przy sądzie okręgowym. Od tej chwili tłumacz podlegał kontroli Prezesa Sądu Okręgowego, który odbierał od niego ślubowanie przed wykonaniem pierwszej czynności (jej treść różniła się w zależności od wyznania danego tłumacza przysięgłego). W roku 1928 wprowadzono również obowiązek corocznej publikacji ogólnokrajowego wykazu tłumaczy przysięgłych w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Sprawiedliwości.

W takim kształcie instytucja tłumacza przysięgłego ostała się nieprzerwanie do 1968 r. Jednakże rok 1953 przyniósł niewielkie zmiany, były one jednak odbiciem zmian ustrojowych i organizacyjnych w państwie, nie dotyczyły zaś statusu tłumacza jako takiego. Nadzór nad tłumaczami przysięgłymi sprawował teraz odpowiednio Prezes Sądu Wojewódzkiego, który prowadził wykaz tłumaczy w formie kart indywidualnych na których był zobowiązany umieszczać na bieżąco informacje takie jak m. in. wzór podpisu danego tłumacza, liczba poświadczonych stron w repertorium czy uzyskane stopnie naukowe. Zachowano obowiązek ślubowania, ale treść roty ślubowania ujednolicono i pozbawiono elementów wyznaniowych. Rotę wzbogacono jednak o zobowiązanie do wykonywania obowiązków w sposób bezstronny. Wcześniej tłumacze ślubowali

jedynie zachowanie sumienności. Zmianie uległy także pieczęcie z których usunięto godło państwowe.

Ważną dla praktyki nowość wprowadziło rozporządzenie z dnia 19 sierpnia 1968 r., które ustaliło sposób weryfikacji kandydatów na tłumacza przysięgłego, którzy posiadali wyższe wykształcenie inne niż filologiczne. Postawiono wobec nich wymóg zdania egzaminu potwierdzającego umiejętności tłumaczenia tekstów „z języka obcego na język polski i z języka polskiego na język obcy, ze szczególnym uwzględnieniem tekstów z dziedziny prawa”. Egzaminy przeprowadzano na lokalnych uniwersytetach. Takie rozwiązanie umożliwiło dostęp do zawodu większej grupie osób, ale jednocześnie brakowało uniwersalnych kryteriów dla oceny kandydatów i dostatecznej liczby kompetentnych egzaminatorów. Ustanawianie tłumaczy przysięgłych uległo decentralizacji, kompetencję tę zamiast Ministra Sprawiedliwości przejęli Prezesi Sądów Wojewódzkich. Rozporządzenie po raz pierwszy wprowadziło cenzus wieku, tj. wymóg ukończenia przez kandydata 25 roku życia.

Ostatni, trzeci okres w historii tłumaczy przysięgłych w Polsce, różnił się wyraźnie od pozostałych. Wprowadzono kolejny wymóg dla osób, które ubiegały się o tytuł tłumacza przysięgłego, które teraz obok wykazanie się odpowiednią znajomością języka polskiego i języka obcego dla którego miała być ustanowiona tłumaczem i umiejętności tłumaczenia, musiała mieć ukończone wyższe studia filologiczne lub studia w zakresie lingwistyki stosowanej. Tym samym, nie tylko zamknięto drogę do zawodu absolwentom innych kierunków, ale jednocześnie przyjęto założenie, że sam fakt ukończenia odpowiedniego kierunku studiów jest równoznaczny z posiadaniem wystarczających kwalifikacji. Wywołało to wyraźny sprzeciw ze strony środowiska tłumaczy i językoznawców. Równoległe do działań ustawodawcy zaczęły się rozwijać inicjatywy oddolne samych tłumaczy przysięgłych, którym zależało m. in. na podniesieniu rangi zawodu i zdefiniowania jego ram w sposób przystający do zmieniającej się rzeczywistości społecznej.

W 1990 roku powstało Polskie Towarzystwo Tłumaczy Ekonomicznych, Prawniczych i Sądowych, dziś funkcjonujące pod nazwą Polskie Towarzystwo Tłumaczy Przysięgłych i Specjalistycznych TEPIS. Towarzystwo aktywnie dążyło do zmiany sposobu weryfikacji kandydatów. Zgodnie z ich stanowiskiem programy studiów filologicznych często nie zawierały wówczas teorii i praktyki tłumaczenia. Konieczność zdania egzaminu państwowego przyczyniłaby się do podniesienia kwalifikacji tłumaczy a tym samym też wagi zawodu.

Nie były to jedyne zarzuty kierowane wobec rozporządzenia z dnia 8 czerwca 1987 roku. Ograniczało ono status tłumacza przysięgłego do pomocnika procesowego sądu, przy którym go zatwierdzono, a jego rolę do udzielania pomocy sądom prokuratorom i policji przy przesłuchaniach i tłumaczeniu dokumentów. Tłumacze dalej podlegali kontroli sądów wojewódzkich, a później okręgowych. Do kontroli jakości tłumaczeń upoważniony był Prezes Sądu, który w tym celu mógł korzystać z pomocy znawców danego języka. Pociągnąć tłumacza do odpowiedzialności można było zaś w zasadzie tylko w drodze jednego środka prawnego. Prezes Sądu Okręgowego mógł go zwolnić z funkcji z ważnych powodów, czyli w szczególności za nienależyte wykonanie czynności.

Tymczasem, na skutek przemian ustrojowych po roku 1989, tłumacze przysięgli byli coraz bardziej potrzebni dla spełniania swoich funkcji także w obszarze administracji publicznej, w obrocie gospodarczym a także do

świadczenia usług dla osób prywatnych. We wszystkich zaś sferach swojej działalności, musieli dawać rękojmię odpowiednio wysokich kwalifikacji, co wymagało wprowadzenia powszechnego egzaminupaństwowego. Zawód tłumacza długo nie był uznawany, wpisano go na oficjalną listę zawodów po raz pierwszy dopiero w 1981 roku, przez co wcześniej mogli być zatrudniani jedynie w Ministerstwie Spraw Zagranicznych [2]. Potrzeb tych nie dało się zaspokoić poprzez nowelizację rozporządzenia w sprawie biegłych sądowych i tłumaczy przysięgłych, ponieważ było ono aktem wykonawczym do Ustawy o ustroju sądów powszechnych. Aby uniezależnić pozycję tłumaczy przysięgłych w systemie prawa konieczne było uchwalenie nowego aktu, tym razem rangi ustawowej.

Prace nad ustawą trwały siedem lat, od 27 października 1997 r. do jej ogłoszenia 27 grudnia 2004 r. Nowa ustawa o zawodzie tłumacza przysięgłego (dalej jako: uztzp) weszła w życie 27 stycznia 2005 r. i jest aktualnie obowiązująca. Zgodnie z art. 33 uztzp. ustanowieni uprzednio tłumacze przysięgli stawali się tłumaczami przysięgłymi w rozumieniu nowej ustawy, pod warunkiem złożenia wniosku o wpis na listę tłumaczy przysięgłych prowadzoną przez Ministra Sprawiedliwości w terminie zawitym sześciu miesięcy od wejścia w życie ustawy, tj. do dnia 25 lipca 2005 r. Zezwolono również na prowadzenie czynności tłumacza przysięgłego i posługiwanie się pieczęcią na podstawie rozporządzenia z 1987 r. przez okres nie dłuższy niż dwa lata od wejście w życie uztzp. Skutkiem wejścia w życie była również bezprzedmiotowość wszystkich niezakończonych do tego dnia postępowań w sprawie ustanowienia tłumaczem przysięgłym przez prezesów sądów okręgowych, którzy utracili uprawnienia w tym zakresie, a sama procedura i warunki wpisu uległy zmianie.

Obecnie źródłami prawa o tłumaczach przysięgłych są ustawa z dnia 25 listopada 2004 r. o zawodzie tłumacza przysięgłego wraz z ustawami zmieniającymi oraz rozporządzenia dotyczące: wynagrodzenia za czynności tłumacza przysięgłego, Państwowej Komisji Egzaminacyjnej do przeprowadzania egzaminu na tłumacza przysięgłego, sposobu przeprowadzenia egzaminu na tłumacza przysięgłego i wysokości opłaty egzaminacyjnej ponoszonej przez kandydata na tłumacza przysięgłego.

Ustawa określa warunki i tryb nabywania oraz utraty prawa wykonywania zawodu tłumacza przysięgłego, a także zasady wykonywania tego zawodu i odpowiedzialność za nienależyte wykonywanie czynności. Tłumacze przysięgli mają wyłączność na używanie tego tytułu, sporządzanie tłumaczeń uwierzytelnionych, poświadczonych pieczęcią. Z ustawy wyłączeni zostali tłumacze języka migowego „oraz innych systemów komunikacji niebędących językami naturalnymi”. To ostatnie określenie może budzić wątpliwości interpretacyjne, ponieważ język migowy od lat uznawany jest przez przedstawicieli nauk o języku za język naturalny.

Na sądach, prokuraturach, policji ani organach administracji państwowej nie ciąży bezwzględny obowiązek korzystania z tłumaczy przysięgłych. Odpowiednie organy mogą powołać na tłumacza dowolną osobę, szczególnie wtedy, gdy dla danego języka nie został powołany żaden tłumacz przysięgły lub wtedy, gdy wykonanie tłumaczenia wymaga specjalistycznej wiedzy, jakiej nie posiada żaden z tłumaczy przysięgłych.

Tłumaczem przysięgłym może zostać osoba fizyczna, która:

1. posiada obywatelstwo polskie albo obywatelstwo jednego z państw członkowskich Unii Europejskiej, państw członkowskich Europejskiego

Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA) – stron umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym, obywatelstwo Konfederacji Szwajcarskiej albo obywatelstwo innego państwa, jeżeli na podstawie i zasadach określonych w przepisach prawa Unii Europejskiej przysługuje jej prawo podjęcia zatrudnienia lub samozatrudnienia na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub, na zasadach wzajemności, obywatelstwo innego państwa;

2. zna język polski;
3. ma pełną zdolność do czynności prawnych;
4. nie była karana za przestępstwo umyślne, przestępstwo skarbowe lub za nieumyślne przestępstwo przeciwko bezpieczeństwu obrotu gospodarczego;
5. ukończyła studia wyższe;
6. złożyła z wynikiem pozytywnym egzamin z umiejętności tłumaczenia z języka polskiego na język obcy oraz z języka obcego na język polski.

Wszystkie wymogi muszą być spełnione łącznie. Ustawa szeroko zakreśla krąg obywateli państw, którzy mogą zostać tłumaczami przysięgłymi w Polsce. Stało się tak, ponieważ pierwotnie przyjmowano, że do zawodu tłumacza przysięgłego nie odnoszą się bezpośrednio normy systemu uznawania kwalifikacji zawodowych w państwach członkowskich Unii Europejskiej. Jednak na skutek skargi polskiego obywatela do Komisji Europejskiej, w 2009 roku oficjalnie uznano zawód tłumacza przysięgłego za zawód regulowany i objęto ogólnych systemem uznawania kwalifikacji. Osoby, które uzyskały uprawnienia tłumacza sądowego, urzędowego lub przysięgłego w państwach członkowskich Unii Europejskiej, Szwajcarii, Norwegii, Islandii lub Księstwie Lichtensteinu i chcą wykonywać zawód tłumacza przysięgłego na terenie Polski mogą składać wniosek o wszczęcie postępowania w sprawie uznania kwalifikacji do wykonywania zawodu regulowanego do ministra sprawiedliwości, który dokonuje oceny kwalifikacji wnioskodawcy. Jeśli wykształcenie wnioskodawcy jest porównywalne do wymaganego w uztp a zakres uprawnień i sposób ustanawiania tłumaczy sądowych, urzędowych lub przysięgłych w kraju wnioskodawcy jest zbliżony, to decyzję o uznaniu kwalifikacji wydaje się od razu. Jeśli natomiast okres kształcenia jest co najmniej o rok krótszy od okresu kształcenia wymaganego w uztp, lub istnieje zasadnicza różnica w kształceniu albo zakresie obowiązków w ramach wykonywanego w państwie wnioskodawcy zawodu, wówczas Minister Sprawiedliwości może uzależnić decyzję od odbycia stażu adaptacyjnego albo przystąpienia do testu umiejętności.

Kandydat musi posiadać pełną zdolność do czynności prawnych, nawet osoba częściowo ubezwłasnowolniona nie może przystąpić go egzaminu. Wymóg niekaralności za przestępstwo umyślne, przestępstwo skarbowe lub za nieumyślne przestępstwo przeciwko bezpieczeństwu obrotu gospodarczego będzie spełniony w przypadku osób, wobec których doszło już do zatarcia skazania.

Przystąpienie do egzaminu absolwentom kierunków niefilologicznych umożliwiła ustawa z dnia 25 marca 2011 r. o ograniczaniu barier administracyjnych dla obywateli i przedsiębiorców. Przed jej wejściem w życie 1 lipca 2011r., osoby starające się o takie uprawnienia zobowiązane były do ukończenia filologicznych studiów magisterskich, i to odpowiednich dla języka, dla którego chcieli być ustanowieni. Obecnie znajomość danego języka obcego potwierdza pomyślne zdanie egzaminu na tłumacza przysięgłego, a kandydat powinien legitymować się tytułem magistra dowolnego kierunku studiów wyższych lub tytułem równorzędnym. Obejmuje to studia magisterskie

ukończone zarówno w kraju, jaki w krajach UE, EFTA, Szwajcarii lub innego państwa, na zasadach wzajemności.

Ponadto, na wniosek kandydata, złożony nie później niż 30 dni przed datą egzaminu, Minister Sprawiedliwości może, w drodze decyzji, zwolnić kandydata na tłumacza przysięgłego z wymogu posiadania wykształcenia wyższego, w szczególności, gdy liczba tłumaczy przysięgłych określonego języka jest niewystarczająca dla ochrony interesu społecznego i potrzeb wymiaru sprawiedliwości.

Wszyscy kandydaci na tłumaczy przysięgłych muszą przystąpić do egzaminu poświadczającego umiejętność ustnego i pisemnego tłumaczenia z języka polskiego na język obcy i z języka obcego na język polski. W tym zakresie ustawodawca nie przewiduje wyłączeń, jedyny wyjątek co do tego warunku przewidywały przepisy przejściowe i wprowadzające, które zezwalały na wpis na listę tłumaczy przysięgłych tłumaczom ustanowionym na podstawie przepisów sprzed wejścia w życie uztp.

Egzamin składa się z dwóch części, pisemnej i ustnej. Część pisemna polega na przetłumaczeniu dwóch tekstów z języka polskiego na język obcy i dwóch tekstów z języka obcego na język polski. Etap ustny składa się zaś z tłumaczenia konsekwentnego odczytywanych przez egzaminatora dwóch tekstów z języka polskiego na język obcy. Następnie kandydat dokonuje tłumaczenia dwóch tekstów z języka obcego na język polski, ale metodą *a vista*.

Gdy wszystkie warunki zostały spełnione, osoba, która zdała egzamin z wynikiem pozytywnym musi dopełnić procedury poprzez złożenie ślubowania przed Ministrem sprawiedliwości składając podpis pod rotą ślubowania, oraz przed dokonaniem wpisu na listę tłumaczy przysięgłych. Zgodnie z art. 7 ust. 1 uztp. rota ślubowania jest następująca: „Mając świadomość znaczenia moich słów i odpowiedzialności przed prawem, przyrzekam uroczyście, że powierzone mi zadania tłumacza przysięgłego będę wykonywać sumiennie i bezstronnie, dochowując tajemnicy prawnie chronionej oraz kierując się w swoim postępowaniu uczciwością i etyką zawodową”.

Listę tłumaczy przysięgłych prowadzi Minister Sprawiedliwości, który publikuje ją raz w roku w Dzienniku Urzędowym. Dodatkowo na wojewodach ciąży obowiązek bezpłatnego udostępniania listy do powszechnego wglądu w miejscu do tego przeznaczonym w siedzibie i godzinach pracy urzędu. Lista może być udostępniana również w Biuletynie Informacji publicznej.

Dokonując tłumaczeń pisemnych tłumacz przysięgły ma obowiązek posługiwać się pieczęcią urzędową. Na pieczęci nie widnieje godło państwowe, w otoku zawiera ona imię i nazwisko a w środku język, dla którego tłumacz przysięgły został ustanowiony i pozycję na liście tłumaczy przysięgłych. Pieczęć zamawia minister sprawiedliwości w Mennicy Państwowej, na koszt tłumacza przysięgłego. Pieczęć służy nie tylko do poświadczenia tłumaczeń własnych, ale także do poświadczenia poprawności ich merytorycznej, a także do poświadczenia odpisów pism. Nowo ustanowiony tłumacz przysięgły składa jednorazowo wzór podpisu i odcisk swojej pieczęci ministrowi sprawiedliwości, ministrowi właściwemu do spraw zagranicznych i wojewodzie właściwemu ze względu na miejsce zamieszkania tłumacza przysięgłego.

Na każdym tłumaczu przysięgłym ciąży obowiązek prowadzenia repertorium, w którym odnotowuje czynności, do których uprawnia go ustawa.

Repertorium może być prowadzone zarówno w formie pisemnej jak i elektronicznej. Na poświadczonych tłumaczenia i na poświadczonych odpisach

pism, wymienia się także pozycję, pod którą są one zamieszczone w repertorium, stwierdza się także czy sporządzono je z oryginału, czy z tłumaczenia lub odpisu, a także czy tłumaczenie lub odpis są poświadczone i przez kogo.

Ustawa zawiera zamknięty katalog praw i obowiązków tłumaczy przysięgłych. W zakresie tłumaczeń pisemnych mają oni prawo do:

- sporządzania i poświadczania tłumaczeń z języka obcego na język polski, z języka polskiego na język obcy, a także do sprawdzania i poświadczania tłumaczeń w tym zakresie, sporządzonych przez inne osoby;

- sporządzania poświadczonych odpisów pism w języku obcym, sprawdzania i poświadczania odpisów pism, sporządzonych w danym języku obcym przez inne osoby. W kolejnym punkcie przepisy stanowią, że tłumacz przysięgły ma prawo do „dokonywania tłumaczenia ustnego”.

Jest to sformułowanie zostawiające dość duże pole do interpretacji. Tłumaczenia ustne bowiem, również mogą być niebezpieczne. Dzieje się tak szczególnie gdy zachodzi konieczność tłumaczenia z rzadko występującego języka a jedyną dostępną osobą, która nim włada, nie włada jednocześnie językiem polskim. Produkt końcowy takiego tłumaczenia ustnego może się jakościowo różnić od tłumaczenia wykonywanego przez tłumacza wprost z języka oryginału, ale nie jest wprost zakazane.

Obowiązki ciążące na tłumaczach przysięgłych to wykonywania powierzonych mu zadań ze szczególną starannością i bezstronnością, zgodnie z zasadami wynikającymi z przepisów prawa, zachowanie w tajemnicy faktów i okoliczności, z którymi zapoznał się w związku z tłumaczeniem i doskonalenia kwalifikacji zawodowych.

Tłumacze przysięgli nie mogą też odmawiać wykonania tłumaczenia w postępowaniu prowadzonym na podstawie ustawy na żądanie sądu, prokuratora, policji oraz organów administracji publicznej, chyba, że zachodzą szczególnie ważne przyczyny uzasadniające odmowę. Jako przykład szczególnie ważnych przyczyn wskazuje się m. in. potwierdzoną zaświadczeniem lekarskim chorobę lub zdarzenie losowe uniemożliwiające wykonanie czynności (np. śmierć bądź pogrzeb osoby bliskiej).

Wynagrodzenia za czynności tłumacza przysięgłego dla osób prywatnych określają poszczególne umowy zawierane dla poszczególnych tłumaczeń. Stawki za tłumaczenia na rzecz podmiotów szczególnych (sądu, prokuratury, policji, organów administracji publicznej) reguluje rozporządzenie. Stawki wynagrodzenia za sporządzenia tłumaczenia poświadczonego są stałe. Różnią się w zależności od kategorii językowej i od tego czy są sporządzane z języka polskiego na język obcy czy odwrotnie.

Możliwe jest podwyższenie stawki za sporządzenie tłumaczenia, na wniosek zlecającego, w dniu zlecenia o 50 %. O 25 % można podwyższyć stawkę za tłumaczenie tekstów zawierających frazeologię i terminologię specjalistyczną, tekstów sporządzonych pismem ręcznym lub przez wypełnienie pismem ręcznym drukowanych formularzy, z wyjątkiem tekstów sporządzonych pismem technicznym i tekstów trudnych do odczytania ze względu na stopień zniszczenia lub uszkodzenia tekstów albo złą jakość kopii sporządzonej sposobem technicznym.

Rozporządzenie nie przewiduje wynagrodzenia za nieskorzystanie z usług tłumacza pomimo jego stawienia się na wezwanie uprawnionego podmiotu, diet i zwrotu kosztów podróży w przypadku wykonywania czynności poza miejscem zamieszkania, ani wynagrodzenia za sporządzenie dodatkowych egzemplarzy

tłumaczenia.

Kontrolę nad tłumaczami przysięgłymi sprawują wojewoda i minister sprawiedliwości. Przedmiotem ich kontroli jest prawidłowość i rzetelność w prowadzeniu repertoriów oraz wysokość pobieranego wynagrodzenia za czynności tłumacza przysięgłego na rzecz podmiotów szczególnych. W tym celu wojewoda może żądać okazania przez tłumacza przysięgłego repertorium i udzielenie przez niego wyjaśnień, dotyczących wykonywanych czynności, w tym informacji zawartych w repertorium. W razie stwierdzenia przez wojewodę, że dany tłumacz przysięgły nie wykonywał czynności przez okres trzech lat, zgłasza on ten fakt Ministrowi Sprawiedliwości, który może zawiesić go okres pięciu lat.

Skreślenie tłumacza przysięgłego z listy może nastąpić skutkiem śmierci tłumacza, na wniosek samego zainteresowanego, w razie prawomocnego orzeczenia kary pozbawienia prawa wykonywania zawodu tłumacza przysięgłego, na skutek niespełniania wymogów ustawowych (np. utrata obywatelstwa, utrata pełnej zdolności do czynności prawnych) lub po upływie pięcioletniego okresu zawieszenia.

[1],[2] A. Kubacki, „Tłumaczenie poświadczone. Status, kształcenie, warsztat i odpowiedzialność tłumacza przysięgłego”, Warszawa 2012.

WARTOŚCI KULTUROWE PRZEKAZYWANE W SZKOLNYM PROCESIE WYCHOWANIA - OPINIE STUDENTÓW PEDAGOGIKI WCZESNOSZKOLNEJ UNIwersYTETU W BIAŁYMSTOKU. RAPORT Z BADAŃ

mgr Laskowska Agnieszka Dominika
Uniwersytet w Białymstoku, asystent, Białystok
a.laskowska@uwb.edu.pl

WSTĘP

Świat bez norm i wartości jest trudno wyobrażalny [1, s.45]. Wartości wypełniają każdy aspekt naszego życia. Są drogowskazami podczas podejmowania decyzji, wyznacznikami zachowań w życiu codziennym, w interakcji z innymi. Są swego rodzaju ostoją, w kierunku której możemy się udać, gdy nie wiemy dokąd iść. Przekazywane z pokolenia na pokolenie przypominają nam o przodkach oraz podtrzymują tradycje zarówno rodzinne jak i narodowe. Wartości nadają kształt życiu i głębszy sens jego egzystencji. Dzięki nim jesteśmy indywidualnością, która potrafi współdziałać z otoczeniem. Każdy z nas żyje jakimiś wartościami, dlatego tak ważne jest, aby z jak największą świadomością operować wiedzą na temat wartości, tego jakie one są, czy są realizowane w życiu oraz przekonaniem jak istotne są dla człowieka. Szczególnie w obecnych czasach, gdzie zaciera się granica między dobrem a złem, tym co jest cenne dla naszego rozwoju a tym, co tylko daje nam namiastkę przyjemności i w konsekwencji obraca się przeciwko nam. Stąd jednym z naczelných zadań

edukacji jest wprowadzanie ucznia w bogaty świat wartości.

WPROWADZENIE TEORETYCZNE

Terminu *wartość* używa się w wielu dziedzinach życia. Posługują się nim filozofowie, wychowawcy, estetycy, politycy, socjologowie czy ekonomiści [2, s.19], jednakże nie jest on zawsze jednolicie rozumiany [3, s.14]. Wartości stanowią jeden z głównych wyznaczników i celów ludzkiego działania [4, s.239]. Współcześnie wartościowanie zmienia się zależnie od przemian życia społecznego i kultury, jednakże w obrębie względnie trwałych układów społecznych podlega pewnej obiektywizacji, pełniąc w ten sposób funkcję czynnika integrującego klasy społeczne, społeczeństwa, narody [5, s.431]. W tym miejscu należy zwrócić szczególną uwagę na wartości, które są cenione ze względu na aspekt społeczny. Przez wielu badaczy są one określane mianem wartości kulturowych [3, s.34]. O strukturze przestrzeni kulturowej stanowi aksjologia, układ wartości i wartościowania, który jest powiązany ze wszystkimi sferami życia społecznego [6, s.561]. Kultura bowiem to postępowanie ludzi, tworzące specyficzny model funkcjonowania w danym środowisku [7, s.59]. Leon Dyczewski wartości kulturowe określa mianem społecznie usankcjonowanych, typowych dla danej kultury, uwewnętrznionych przez członków społeczeństwa. Autor uważa, że wartości te pomagają społeczeństwu dokonywać wyborów, ukierunkowują i wskazują cel oraz środki działania, wzmacniają samo działanie w ramach dziedziny społeczno-kulturowej, w której tkwią [8, s.34]. Dyczewski zwraca uwagę na trzy stwierdzenia odnoszące się do wartości kulturowych. Po pierwsze, nie wszystkie wartości kulturowe są tak samo ważne dla społeczeństwa, stanowią one swoistą hierarchię. Po drugie, jednostki i społeczeństwo, w zależności od okresu życia, w którym się znajdują, mogą respektować bardziej jedne wartości, natomiast innym razem inne wartości. Po trzecie, te same wartości mogą być różnie rozumiane i odmiennie realizowane w życiu prywatnym, a inaczej w życiu publicznym społeczeństwa [9, s.30]. Wartości kulturowe posiadają podwójną rolę, aktywizują do działania zgodnego z nimi oraz zapobiegają działaniom im przeciwnym. Zdaniem autora, w kulturze każdego społeczeństwa występują wartości odgrywające szczególnie ważną rolę, takie które są cenione bardziej niż inne, stanowią o istocie kultury danego społeczeństwa, o jego specyfice. Wartości takie często są nazywane wartościami wiodącymi, centralnymi lub rdzennymi [9, s.31].

W literaturze dotyczącej wartości kulturowych można spotkać wiele sposobów ich klasyfikowania [10, s.37; 11, s.46]. Zdaniem Dyczewskiego najbardziej charakterystycznymi, trwałymi i wciąż aktualnymi wartościami dla polskiej kultury, są: 1) rodzina, rodzinność, dom; 2) wspólnotowość, poczucie wspólnoty; 3) umiłowanie dziecka i ważna rola kobiety; 4) wrażliwość na wartości transcendentne i na sacrum, religijność; 5) irracjonalizm, uczuciowość, romantyzm; 6) wewnętrzna wolność, osobista godność, honor, indywidualizm; 7) zdolność przebaczenia, brak mściwości i okrucieństwa; 8) gościnność, towarzyskość, hojność; 9) gotowość do poświęceń i ofiary, poczucie służby; 10) umiłowanie wolności, patriotyzm; 11) optymizm, nadzieja wbrew nadziei; 12) otwartość na inne kultury, tolerancja, uniwersalizm; 13) szacunek dla pracy twórczej; 14) demokracja, obywatelskość i krytycyzm wobec władzy [9, s.35]. Wymieniona klasyfikacja wartości kulturowych została przyjęta w niniejszym artykule.

W życiu człowieka wartości tworzą ramy myśli, postaw i zachowań. Składają się na spójny system, dzięki któremu człowiek może przetrwać, osiągnąć szczęście w życiu osobistym, sukces czy satysfakcję w pracy zawodowej. Przyjęty przez człowieka system wartości wpływa na życie codzienne, wybór dalszej drogi i postawę w stosunku do innych [12, s.19-21]. „Wartości są bezwzględnie potrzebne człowiekowi. Jak cegielki, jak mozaika, tworzą podstawę, moralny fundament dla jednostki a tym samym dla społeczeństwa. Ład społeczny, pokój, sprawiedliwość czy demokracja, możliwe są wtedy, gdy człowiek potrafi harmonijnie łączyć swoje najgłębsze ideały z wymaganiami życia społecznego” [13, s.193].

Świat współczesnego człowieka nie zamyka się w ściśle określonych ramach. Szybki postęp techniki, rozwój komunikacji stwarzający wciąż to nowe możliwości, powodujący ciągłe zmiany, coraz częściej prowadzi do zamętu, w którym trudno jest nie zgubić wartości, czy też nie utracić własnej tożsamości [7, s.65]. Zasadniczym warunkiem zachowania i trwania tożsamości jest przekaz dziedzictwa kulturowego, odbywa się on przede wszystkim poprzez przyjmowanie wartości tkwiących w bezpośrednim: przyrodniczym i kulturowym otoczeniu społecznym [14, s.92]. Wartości niejednokrotnie zmuszają nas do dokonywania wyborów i podejmowania decyzji. Dlatego trzeba uczynić wszystko, aby wartości mogły być rozpoznawane, rozumiane, akceptowane i respektowane [15, s.33]. Gdy zostaną uwewnętrznione przez jednostkę, stają się elementem jej osobowości [16, s.151].

Celem wychowania nie powinno być tylko kształtowanie dobrych nawyków. Celem powinno być interioryzowanie określonych wartości, ponieważ w okresie dorastania przebiega proces wytwarzania się określonej hierarchii wartości [17, s.108]. Niedocenianie i brak wartości w edukacji, życiu człowieka i społeczeństwa jest najczęstszą drogą dewiacji i patologii [18, s.115]. Jeżeli z założeń określających ład szkolny i zawartej w niej misji odzwierciedla się przekonanie, że wartości istnieją obiektywnie, to w ślad za tym podążają działania edukacyjne. Sprzyjają one nawiązywaniu i zwielenokrotnianiu kontaktów uczniów z wartościami, co umożliwia im poznawanie wartości, ich przeżywanie oraz włączanie ich w treść życia. Uczniowie dzięki takiemu podejściu wyrabiają nawyki zgodne z wartościami jakie zinterioryzowali. Kształcenie staje się kształceniem „ku wartościom”, ku ich poznawaniu oraz przeżywaniu. Dominującą strategią szkolnych działań dydaktyczno-wychowawczych staje się strategia oparta na drodze „uczenia się przez przeżywanie”.

Podstawowym zadaniem nauczyciela jest kształcenie i wychowanie uczniów, cele te wzajemnie się przenikają, ponieważ trudno jest oddzielić w praktyce proces kształcenia od procesu wychowania [3, s.89]. Dlatego też tak ważne jest, aby proces ten był rezultatem świadomego działania nauczyciela, natomiast warunkiem świadomego planowania oddziaływań wychowawczych jest oparcie go na wartościach [19, s.10].

METODOLOGIA BADAŃ

Przedmiotem badań były opinie studentów pedagogiki wczesnoszkolnej Uniwersytetu w Białymstoku na temat wartości kulturowych przekazywanych w szkolnym procesie wychowania. Badaniami objęto 68 studentów drugiego roku studiów stacjonarnych II stopnia pedagogiki wczesnoszkolnej Uniwersytetu w Białymstoku, w tym 37 studentów studiów stacjonarnych i 31 studentów

studiów niestacjonarnych. Całą grupę badanych stanowiły kobiety, wywodzące się z różnych środowisk zamieszkania: 39,7% z miejscowości powyżej 100 tys. mieszkańców, 32,5% z miejscowości od 5 tys. do 100 tys. mieszkańców oraz 27,9% do 5 tys. mieszkańców. Prawie wszystkie respondentki posiadały rodzeństwo (92,6%), w tym 33,8% - dwoje rodzeństwa, 29,4% - jedno oraz taki sam odsetek badanych - troje lub więcej rodzeństwa.

Przynależność do organizacji, stowarzyszeń, harcerstwa, grup religijnych badanych studentek rozkłada się następująco: 86,8% badanych podała, że nie należy do żadnej organizacji, 11,8% należy i działa aktywnie, jedna osoba należy do organizacji jako mało aktywny członek (1,5%). Ponad połowa uważała się za osoby wierzące (58,8%). Prawie co czwarta badana określiła siebie jako osobę głęboko wierzącą (22,1%), nieco mniej jako niezdecydowaną, ale przywiązaną do tradycji religijnej (19,1%).

Badania przeprowadzono w pierwszym kwartale roku akademickiego 2017/2018, na terenie Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku. Ich celem było poznanie opinii studentów pedagogiki wczesnoszkolnej Uniwersytetu w Białymstoku na temat przekazu wartości kulturowych w szkolnym procesie wychowania. Realizując postawiony cel sformułowano następujące problemy badawcze:

1. Czy badani studenci pedagogiki wczesnoszkolnej Uniwersytetu w Białymstoku uważają, że wartości kulturowe powinny być przekazywane w szkolnym procesie wychowania?

2. Jakie wartości kulturowe, w opinii badanych studentów pedagogiki wczesnoszkolnej Uniwersytetu w Białymstoku, powinny być przede wszystkim przekazywane w szkolnym procesie wychowania?

Zastosowaną w badaniach metodą był sondaż diagnostyczny, który przeprowadzono w trakcie zajęć uniwersyteckich, przy pomocy autorskiego kwestionariusza ankiety. Narzędzie to zostało skonstruowane w oparciu o kwestionariusz ankiety „*Wartości a funkcjonowanie w roli nauczyciela*” [3, s.194-203].

WYNIKI BADAŃ

Chcąc poznać opinie badanych studentek pedagogiki wczesnoszkolnej Uniwersytetu w Białymstoku na temat powinności przekazu wartości kulturowych w szkolnym procesie wychowania, zadano im następujące pytanie: *Czy uważasz, że nauczyciel powinien przekazywać wartości kulturowe?* Było to pytanie zamknięte, w którym należało wybrać jedną z pięciu możliwych odpowiedzi: „zdecydowanie tak”, „raczej tak”, „trudno rozstrzygnąć”, „raczej nie”, „zdecydowanie nie”. Z analizy danych wynika, że prawie 2/3 badanych uważało, iż nauczyciel powinien przekazywać wartości (61,8%), a ponad 1/3, że raczej powinien to robić (36,8%). Tylko jedna osoba nie potrafiła w tej sprawie zająć jednoznacznego stanowiska (wybrała odpowiedź „trudno powiedzieć” 1,4%). Żadna z ankietowanych nie uważała, że nauczyciel nie powinien przekazywać wartości kulturowych.

W celu ustalenia listy wartości kulturowych pożądanых w szkolnym procesie wychowania, zapytano badanych o ich opinie, na wartości jakie nauczyciel powinien przekazywać swoim uczniom. Otrzymane wyniki pozwoliły ustalić ranking wartości typowych dla kultury polskiej [3, s.209], które zdaniem badanych studentek powinny być przede wszystkim przekazywane w szkolnym

procesie wychowania. Za odpowiedź „zdecydowanie należy przekazywać” przyznano 5 punktów, „raczej przekazywać” 3 punkty, „raczej nie przekazywać” 1 punkt, „zdecydowanie nie przekazywać” -3 punkty. Odpowiedź „trudno powiedzieć” uzyskała 0 punktów. Maksymalna ilość punktów dla danej wartości wynosiła 340. Ranking przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Ranking wartości typowych dla kultury polskiej, które nauczyciel powinien przekazywać w szkolnym procesie wychowania, w opinii badanych studentów

Lp.	Wartości kultury polskiej	Ilość pkt.
1	Rodzina, rodzinność, dom	315
2	Zdolność przebaczenia, brak mściwości i okrucieństwa	304
3	Wspólnotowość, poczucie wspólnoty	302
4	Otwartość na inne kultury, tolerancja, uniwersalizm	291
5	Wewnętrzna wolność, osobista godność, honor, indywidualizm	285
6	Umiłowanie wolności, patriotyzm	283
7	Szacunek dla pracy twórczej	275
8	Demokracja, obywatelskość i krytycyzm wobec władzy	258
9	Optymizm, nadzieja wbrew nadziei	256
10	Umiłowanie dziecka i ważna rola kobiet	249
11	Gościnność, towarzyskość, hojność	248
12	Irracjonalizm, uczuciowość, romantyzm	232
13	Gotowość do poświęceń i ofiary, poczucie służby	216
14	Wrażliwość na wartości transcendentne i na sacrum, religijność	189

Maksymalna ilość punktów wynosi 340

Źródło: badania własne.

Przedstawiony ranking wartości kultury polskiej pokazuje, że w opinii badanych studentek pedagogiki wczesnoszkolnej Uniwersytetu w Białymstoku nauczyciel przede wszystkim powinien przekazywać wartości takie jak: rodzina, rodzinność, dom (315 pkt.), zdolność przebaczenia, brak mściwości i

okrucieństwa (304 pkt.) oraz wspólnotowość, poczucie wspólnoty (302 pkt.). Najmniej pożądaną wartością w przekazie nauczyciela okazała się gotowość do poświęceń i ofiary, poczucie służby (216 pkt.) oraz wrażliwość na wartości transcendentne i na sacrum, religijność (189 pkt.).

Opinie badanych studentek studiów stacjonarnych i niestacjonarnych na temat wartości, które nauczyciel powinien przekazywać w szkolnym procesie wychowania nie były istotnie zróżnicowane. Zarejestrowano natomiast różnice w opiniach badanych studentek ze względu na ich autodeklarację religijną. Dotyczyło to wartości takiej, jak wrażliwość na wartości transcendentne i na sacrum, religijność ($p < 0,05$)¹. Ponad połowa osób deklarujących się jako głęboko wierzące uważała, że wartość wrażliwość na wartości transcendentne i na sacrum, religijność zdecydowanie należy przekazywać (53,3%). Niewiele mniej osób deklarujących się jako wierzące (47,5%) oraz niezdecydowane, ale przywiązane do tradycji religijnej (46,1%) uważało, że wartość tę należy raczej przekazywać w szkolnym procesie wychowania. W przypadku pozostałych wartości, brak było istotnie statystycznych różnic. Kolejnym czynnikiem różnicującym odpowiedzi badanych studentek była przynależność do organizacji społecznych i religijnych. Dotyczyło to takich wartości, jak: wrażliwość na wartości transcendentne i na sacrum, religijność ($p < 0,05$)², irracjonalizm, uczuciowość, romantyzm ($p < 0,05$)³, optymizm, nadzieja wbrew nadziei ($p < 0,01$)⁴. Większość respondentek, aktywnie zaangażowanych w działalność społeczną uważała, że zdecydowanie należy przekazywać wartości takie, jak: wrażliwość na wartości transcendentne i na sacrum, religijność (75,0%), irracjonalizm, uczuciowość, romantyzm (62,5%) oraz optymizm, nadzieja wbrew nadziei (75,0%). Niewiele ponad połowa nie należących do żadnych organizacji, stowarzyszeń, harcerstwa czy grup religijnych również podawała, że zdecydowanie należy przekazywać wartość optymizm, nadzieja wbrew nadziei (50,8%). Osoby te, częściej też uważały, że wrażliwość na wartości transcendentne i na sacrum, religijność (49,2%) oraz irracjonalizm, uczuciowość, romantyzm (54,2%) są wartościami, które nauczyciel raczej powinien przekazywać w szkolnym procesie wychowania. Nie zarejestrowano istotnie statystycznych różnic w przypadku pozostałych wartości.

ZAKOŃCZENIE

W Podstawie Programowej Kształcenia Ogólnego dla Szkoły Podstawowej na pierwszym miejscu wśród celów kształcenia wymieniono „wprowadzanie uczniów w świat wartości, w tym ofiarności, współpracy, solidarności, altruizmu, patriotyzmu i szacunku dla tradycji”, a zaraz po nim „wzmacnianie poczucia tożsamości indywidualnej, kulturowej, narodowej, regionalnej i etnicznej” [20, s.11]. Można więc powiedzieć, że istotnym zadaniem edukacji szkolnej jest

1 Pomimo uzyskanej istotności statystycznej zbyt niskie liczebności oczekiwane nie pozwoliły na wyciągnięcie wiążących wniosków. Warto jednak zwrócić uwagę na ten wynik, ponieważ wskazuje on na potencjalne tendencje zróżnicowania opinii studentów ze względu na tę zmienną.

2 Pomimo uzyskanej istotności statystycznej zbyt niskie liczebności oczekiwane nie pozwoliły na wyciągnięcie wiążących wniosków. Warto jednak zwrócić uwagę na ten wynik, ponieważ wskazuje on na potencjalne tendencje zróżnicowania opinii studentów ze względu na tę zmienną.

3 Jw.

4 Jw.

kształtowanie pozytywnego odniesienia do podstawowych wartości rdzennych [21, s.165]. Dlatego nauczyciel powinien świadomie przekazywać wartości swoim uczniom i zdawać sobie sprawę z istoty wyboru wartości ważnych w procesie wychowania [22, s.31]. „Pedagog to przyjaciel, który aktywnie wspiera uczniów; jego obecność staje się oczekiwana akceptowana przez dzieci. Obecność wychowawcy w życiu dziecka jest niezbędna, ale jego rola powinna być wyłącznie pomocnicza. Nauczyciele nie kształtują uczniów – przekazują i udostępniają jedynie szereg wartości i norm obowiązujących w społeczeństwie” [23, s.38].

Uzyskane wyniki pokazują, że zdecydowana większość badanych studentek pedagogiki wczesnoszkolnej Uniwersytetu w Białymstoku uważała, że nauczyciele powinni przekazywać wartości kulturowe w szkolnym procesie wychowania, a spośród nich przede wszystkim: wartości takie, jak: rodzina, rodzinność, dom, zdolność przebaczenia, brak mściwości i okrucieństwa oraz wspólnotowość, poczucie wspólnoty. Można zatem przypuszczać, że respondenci są świadome wagi roli jaką pełni nauczyciel w przekazie wartości kulturowych. Jednak niepokojącym wydaje się fakt, że zaledwie ¼ badanych studentek uważała, że nauczyciel powinien przekazywać w szkolnym procesie wychowania wartości cenione w kulturze polskiej, takie jak: optymizm, nadzieja wbrew nadziei; umiłowanie dziecka i ważna rola kobiet; gościnność, towarzyskość, hojność; gotowość do poświęceń i ofiary, poczucie służby; wrażliwość na wartości transcendentne i na sacrum, religijność.

Współczesny świat proponuje przesadnie bogaty wybór wartości materialnych i konsumpcyjnych, jednocześnie błędnie przekonując o łatwości ich osiągnięcia. Zadaniem nauczyciela jest przedstawienie wychowankowi bogactwa świata wartości z jednoczesnym dostarczeniem mu kryteriów odpowiedniego ich klasyfikowania i porządkowania [24, s.255-256]. Do szczególnych zadań edukacji szkolnej należy wypracowanie wartości wspólnych dla całego społeczeństwa, to znaczy takich, które wymagają szacunku, tolerancji, autonomii, wolności w wyborach i odpowiedzialności [3, s.67]. Rola nauczyciela polega na udostępnianiu i przybliżaniu wychowankowi wartości, które stanowią trwałą dorobek społeczności i które wzbogacą go wewnątrznie [25, s.14].

BIBLIOGRAFIA

1. Woleński J., *Czy możliwy jest świat bez norm?*, [w:] *Studia z filozofii prawa*, J. Stelmach (red.), Kraków 2001.
2. Śpiewak A., *Wybrane problemy teorii wartości*, [w:] *Człowiek i świat wartości*, J. Lipiec (red.), Kraków 1982.
3. Dakowicz L. A., *Świat wartości przyszłych nauczycieli: studium socjologiczne na podstawie badań studentów specjalizacji nauczycielskiej Uniwersytetu w Białymstoku*, Białystok 2006.
4. Olechnicki K., Załęcki P., *Słownik Socjologiczny*, Toruń 1997.
5. Okoń W., *Nowy Słownik Pedagogiczny*, Warszawa 2004.
6. Szołtysek A., *Atrybuty przetrzeni kulturowej*, [w:] *Człowiek i świat wartości*, J. Lipiec (red.), Kraków 1982.
7. K. Kutniak-Zakrzewska, *Wartość edukacji regionalnej na przykładzie działalności uniwersytetu ludowego w woli sękowej*, [w:] *Wartości kulturowe w rodzinie, założenia, realia i egzemplifikacje*, W. Muszyński (red.), Toruń 2010.
8. Dyczewski L., *Kultura polska w procesie przemian*, Lublin 1995.
9. Dyczewski L., *Wartości w kulturze polskiej*, Lublin 1993.
10. Abramowicz J., *O wartościach podstawowych*, [w:] *Kultura i wartości. Materiały z konferencji naukowej*, S. Pietraszko (red.), „Prace Kulturoznawcze” II, 1991.

11. Szewczyk K., *Wychować człowieka mądrego. Zarys etyki nauczycielskiej*, Warszawa 1999.
12. Lachowski S., *Droga ważniejsza niż cel. Wartości w życiu i biznesie*, Warszawa 2012.
13. Noyszewska A., 2010. *Refleksje o roli wartości w życiu człowieka...*, <http://www.pedkat.pl/images/czasopisma/pk6/art16.pdf> [23.03.2018].
14. Petykowski P., *Edukacyjne konteksty regionalizmu – stowarzyszenia społeczne*, Toruń 2004.
15. Babiarczyk M., *Wartości w procesie kształcenia*, „Edukacja-Technika-Informatyka” VII, nr 3, 2016.
16. Ciecichu J., *Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*, Warszawa 2013.
17. Klimek K., *System wartości i aksjologia współczesnej edukacji*, [w:] *Komunikacja społeczna a wartości w edukacji. Nowe znaczenie i sytuacje*, W.J. Maliszewski (red.), t. 1, Toruń 2007.
18. Berezniński F., Świrko-Pilipczuk J., *Dydaktyka kształcenia ogólnego*, Kraków 2001.
19. Handke M., *Wychowanie na tle reformy edukacji*, Warszawa 1999.
20. Podstawa programowa kształcenia ogólnego, DzU 2017, poz. 356, 24 lutego 2017.
21. Nikitorowicz J., *Kultury lokalne i regionalne (Małe ojczyzny) w konflikcie z kulturą globalną*, [w:] *Pedagogika społeczna. Tradycja – Teraźniejszość – Nowe wyzwania*, E. Trempała, M. Cichosz (red.), Olecko 2001.
22. Błasiak A., *Aksjologiczne aspekty procesu wychowania. Wybrane zagadnienia*, Kraków 2009.
23. Malik M., *Nowy kształt edukacji*, [w:] *Refleksje o wychowaniu we współczesnym świecie*, styczeń/luty 2017, nr 1, https://issuu.com/zcdn/docs/refleksje_1_2017_pl [20.03.2018].
24. Kozaczuk F., Urban B., *Profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, Rzeszów 1997.
25. Adamski F., *Poza kryzysem tożsamości w kierunku pedagogiki personalistycznej*, Kraków 1993.

HISTORY OF THE POLISH DIASPORA IN SOUTH AFRICA BY CHRONICLE PHOTOGRAPHS

Lodejska Klaudia
Doktorantka Instytutu Historii
Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach
klaudia.lodejska@gmail.com

The term ‘diaspora’ surfaces ever so often in everyday conversation. The concept is a convoluted one, with sometimes more anecdotal than scientific evidence of how this phenomenon actually plays out in real life. The media has in the past reported on this phenomenon, and the precursor to the diaspora that followed, and more recently, the forced removal and dispersion of many Polish people into the former Soviet Union and Germany during WWII.

The concept of environmental portraits is to capture the character of the subject and give insight into their daily life, making for a more personal image, and generally telling some kind of story about who the subject is. They differ from traditional portraits created in a studio.

The location can be anywhere, from their workplace and home, to the environment where they like to spend their time. One can set up an environmental shoot to illustrate their character in certain scenario or situation. The benefit of photographing people in a natural environment is that people feel more relaxed and comfortable being photographed, resulting in better and stronger images.

Close-up headshots aren’t really defined as ‘environmental portraits’. Nevertheless, if taken in a natural environment, these can add another aspect in

telling a story about your subject.

By photographing a person in their natural surroundings, it is thought that you will be able to better illuminate their character, and therefore portray the essence of their personality, rather than merely a likeness of their physical features. It is also thought that by photographing a person in their natural surroundings, the subject will be more at ease, and so be more conducive to expressing themselves.

In this article I wanted to show how history we can show history thanks to the photography. Described history and events of the Polish diaspora are reflected in the chronicle photos.

Polish diaspora

According to the Merriam–Webster Dictionary [1, online access], the meaning of diaspora (noun), refers to: a group of people who live outside the area in which they had lived for a long time or in which their ancestors lived – usually singular. This dissertation discusses the Polish diaspora, with particular reference to the Polish Community of Cape Town.

According to the Republic of Poland Ministry of Foreign Affairs web site, approximately 15-20 million people of Polish ancestry live outside Poland (the current population of Poland is slightly over 38 million). The reasons for this massive displacement of several generations of Poles vary: they include border shifts, forced resettlement, and political or economic emigration. Major communities of Poles or people of Polish origin can be found in South Africa, United States, Germany, Ukraine, Russia, Belarus, Lithuania, France, the United Kingdom, Sweden, and Ireland as well as Brazil, Canada, Australia and Argentina. Poles also reside in many other countries on all continents [2, online access].

The presence of the Polish immigrants in the Cape Colony¹ (1652–1910) was the result of Polish-Dutch ties. The informal Polish-Dutch economic union was dominated by the Dutch. Due to Poland neither having an extensive fleet nor colonies, rather concentrating on its own settlement system and economy of its own territories, numerous Polish inhabitants, especially from the coastal regions, enrolled in the Dutch fleet and in the Dutch colonial armed force. In many places in Poland, Germanic dialects were spoken – such as Lower Prussian – because of the similarity of the Dutch language. This inadvertently facilitated contact between Poland and Holland [3, pp. 55-57].

Very little knowledge exists about the arrival of Polish people in Cape Town from 1652 onwards. One of the first Poles came with Jan van Riebeeck. He was Paweł Petkow, a Dutch East India Company employee and appointed to establish a victualling station, at the Cape of Good Hope. He originated from Gdańsk in the Polish-Lithuanian Commonwealth (3, pp. 58-60).

Poland, for most of its existence, was a divided country. Neighboring Russia, Prussia and Austria exerted political and economic pressure over Poland from 1795 to 1918. Many of the Polish citizens opted to become soldier-immigrants to South Africa during the French Revolution and the Napoleonic Wars (1789–1815) [4, pp. 147-150]. They were mainly single men who served as soldiers or as mariners, in the service of the Dutch East India Company. When their contracts expired, many settled and established families. Many of their descendants became members of the Afrikaner community. In the Polish community, the surname Meyer, originates from Andreas Meyer, Gdańsk,

Poland, 1748, and Roos, from Johann Michiel Roos Kiersity, Prussia, 1781.

During the Second Anglo-Boer War between 1899 and 1902, there was a Polish Army contingent of 225 soldiers, who fought under a Tsarist Russian army in South Africa [5, online access]. They formed part of a foreign legion under the leadership of various Boer commanders. Later, they were allowed to form their own units, with the direction of a Boer leader. According to Afrikaner Way website, foreign legionnaires fought under various Boer leaders. The Legion of French had a disgraced campaign, which forced the entire foreign legion to be placed under direct command of General Koos de la Rey [5, online access].

Initial research of a period of 37 years, from June 1902 to September 1939, shows very little information about the immigration of Polish people to South Africa. During WWII, in 1943, Stanisław Łepkowski [6, online access], the Polish Consul General to South Africa, together with the Polish government in exile in London, made an agreement with the South African government, to allow five hundred Polish orphans with some adults to be transported to an orphanage in Oudtshoorn, in the (then) Cape Province. On the weekend of 22-24 September 2018, a special 75th celebration was held in Oudtshoorn, commemorating the stay of these Polish orphans.

Their decision to stay in South Africa after WWII was based on political reasons. Had they returned to Poland after 1945, they could have been potentially detained, exiled or executed by the Communist government in Poland or in the Soviet Union, as being anti-Communist and for any potential threat to organising a resistance movement to the Communist regime, 1945–1989.

Photography Objectives

The concept of creating the environmental photographic portraits of the Polish people of Cape Town came about as a result of a lack of sufficient photographic documentation of the Polish people, their customs and traditions. This has been done through meticulous research at the Polish library at Nazareth House in Cape Town, where a chronicles book is maintained.

From the Polish association's inception on 1 August 1949 in Cape Town, there have been three major celebratory events, which form a critically important link between the Polish community of Cape Town and their home country of Poland:

1. 3 May 1791, which is the day where Poland adopted a democratic constitution as a form of governance of the country in 1791. It is based on the American constitution. It is also on this day the current form of the Polish flag was accepted;

2. 15 August, which, in the Christian tradition, is celebrated as Assumption day, when Mary, mother of Jesus, assumed into Heaven;

3. 11 November: in 1918, this day was celebrated as the ending of the First World War and the day Poland became an internationally recognised country, after ceasing to exist from 1795 to 1918. Currently, the Polish community celebrates Mass at Nazareth House, Cape Town, the first Sunday of each month. Any special celebrations are included, with the author being the main photographer for these events. Contributions from other Polish members are utilised as required, when events occur beyond the scope of the official photographer.

In connection with the formation of the Polish community in Cape Town and the need to uphold Polish traditions. The schooling of children in their native Polish language took place on Saturday mornings in Cape Town. It was

challenging, as only one teacher was available on an infrequent basis. In 1973 and 1974, a temporary school was made available at the former Polonia Bowling club (currently Al Noor Orphanage Centre) in Melbourne St, Woodstock. Due to the assimilation of children to the various public and private schools in Cape Town, the number of children declined and classes ceased.

In 1980, the author enrolled in another Polish language school, which took place on Saturday afternoons at the St Michael's Catholic Church, in Rouwkoop Rd, Rondebosch. Again, the number of children declined and classes ceased.

Several attempts over the years have been made to revive the Polish school, but to no avail, as many of the younger generation of Polish parents, married South African men and women and assimilated their children into South African society.

Since the fall of Communism in the Eastern European countries in 1989 and the inclusion of Poland in the European Union in 2004, the numerous children of Polish parents in South Africa have been less inclined to maintain a strong association with Poland.

People and events of importance in the Polish community

All people are important, no matter what status belies them. In the Polish community, as in many other communities, there are men and women who provide religious and spiritual guidance, and education.

Since the inception of the Polish Association in Cape Town on 1 August 1949, several Catholic priests have provided masses and spiritual guidance. In the 1970s to the early 1980s, Father Kilkallen, a Salesian priest of Irish origin, provided service. On the special occasion, when the community had a visiting Polish priest, such as Father Delikat, who visited Cape Town in 1971, a group photograph was taken.

Numerous other Polish priests, including a Russian priest, Father Tanaeff, served the Polish community in the late 1980s to 1990s. It was not until November 2009, when Fr Noel Rucastle became the official Polish Chaplain, that the Polish community had the service of a regular priest.

The church has always been a refuge and safe haven for many people across Europe over the ages. Due to having no formal premises in Cape Town, the Polish people of Cape Town felt a connection between Saint Mary's Catholic Cathedral and those of Poland.

Annually, in December, the Polish community celebrates a special Christmas gathering known as Oplátek. It is named for oplátek, a thin unleavened wafer made of wheat flour and water, and represents the communion host that is shared at Catholic masses. Usually set within a nativity scene, Oplátek is celebrated by many Poles, Lithuanians, Czechs, and Slovacs as part of the Christian Christmas tradition. The oplátek is shared amongst the group of people and they offer a piece to each other, consume it and pass wishes to one another for the coming year.

After the horrors of WWII, many people were displaced from their homes and their countries, and the Poles were no different. When looking at the aftermath of the war, Poland suffered the most, as not only its geographic borders were changed, but the country was also subjected to Communist rule under Soviet dictator Joseph Stalin.

Those who managed to escape to other countries, i.e., South Africa, Zambia (formerly Northern Rhodesia), Zimbabwe (formerly Southern Rhodesia), United

Kingdom, United States of America, Mexico, Australia and New Zealand, always had a yearning to return to Poland, but had decided to begin a new life in new surroundings.

The first official photograph of the first Polish Association was taken in Cape Town, on the 1 August 1949. This image represents the first officially recorded presence of the Polish people in Cape Town, in a central area where they could congregate and celebrate mass and various events to uphold their heritage. For them, this was the culmination of many years of uncertainty, and the beginning of an official presence in the 20th century.

Many of the people in despite the realisation that they would likely never be able to return to the country of their birth, for which they had strong patriotic feelings – passed on their sense of pride and commitment to Poland to their children.

One of the important event is meeting with Sybirace. The term Sybirace is from the Polish spelling for Siberia, *Syberia*. The word Kresy is derived from Polish, signifying the ethnic group of Poles who lived in Eastern Poland on the border with former Union of Soviet Socialist Republics (USSR). Many Poles who lived in the former region were deported to Siberia from October 1939. The Kresy–Syberia association in South Africa serves as a reminder to the current generation of the events that took place during WWII (1939–1945). Stefan Szefczuk, the current president of the Kresy–Syberia association in South Africa, had organised a special celebration in Oudtshoorn over the weekend of the 22-24 September 2018, to mark the 75th anniversary of the formation of the Polish Orphans and Refugee camp in Oudtshoorn. It was attended by about 883 people, mainly from South Africa, with a few visitors from England and Australia. Through photographing the Polish people in Cape Town, individually and at various functions, throughout the years, that helped maintain the traditions and culture of the Polish heritage. The photographs are used in many different ways: as a part of diaspora's magazine, chronicle book as well as in social media. This helps in promoting the activities as well as the vibrancy of the Polish people.

Conclusion

This research set out to augment the records of the historical background of the Polish community in Cape Town, which started from a humble beginning in 1652.

Though many people of Polish origin settled in Cape Town, no official association was formed until 1 August 1949. With the final realisation that there would be no independent Poland without interference from either of its neighbours – the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) and German Democratic Republic (East Germany) – or internationally, the Polish people in Cape Town formed an association to represent their strength and patriotism in a country that was not their own. It was also believed that if they returned to Poland, they would be persecuted by the Soviet Secret Police (NKVD), the prelude to the KGB.

The migration of people over millennia has influenced them in many ways. Their cultures, languages, traditions, clothing, art work and various developments, due to altercations such as war, as well as the advancement of medicine and science, has created a unification of people, who were previously divided.

The migration of people to Cape Town, initially as a Dutch East India

trading company supply station, between the Netherlands and Indonesia in the 17th Century, is not new. Mariners and soldiers of Polish origin accompanied the Dutch ships on the voyages and settled in Cape Town.

It has taken from the end of WWII (1945) for the Polish communities to form larger settlements in the major cities, with the Cape Town Polish community, established in 1949, being the second largest group after Johannesburg Polish community, established in 1948.

Maintaining a community's culture and heritage is important in retaining their identity, irrespective of where or in which country they reside. Various cultures celebrate various events in their calendar, which connect them with their home country. This does not detract from their responsibilities and respect for the laws of the country in which they reside. The Polish were no different and since their arrival, have integrated into South African society.

Schooling in one's home language will enrich and retain the identity and culture of the person and the community from whence they originate. This does not intrude in the child's development, nor the residing country's education system. It forms a basis whereby people who have migrated from one country to another, can integrate into the new culture and policies without losing their own culture or identity.

With little or no visual archival evidence that dealt with the settlement of the Polish people in Cape Town, the objective was to produce photographic environmental portraits as a historical document of the Polish community in Cape Town for future generations. This could possibly strengthen the historical link, firstly the Polish people to their heritage, secondly between Poland and South Africa. Many other people sought out South Africa as a place of refuge, due to uncertain circumstances arising in their own countries. South Africa has welcomed many refugees and allowed them to flourish, with the understanding that integration into the South African society will need to occur.

LIST OF REFERENCES

1. Merriam – Webster dictionary, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/diaspora>, [10 May 2019].
2. Ministry of Foreign Affairs Republic of Poland, msz.gov.pl/en/foreign_policy/polish_diaspora/, [10 May 2019].
3. Kowalski, M. 2012. Immigrants from the Polish-Lithuanian Commonwealth in the early stages of European colonization of the Cape Colony. *Geographica Polonica*, 85.
4. Kowalski, M. 2009. Polish Soldier-immigrants to South Africa in the Period of the French Revolution and the Napoleonic Wars (1789-1815). *Familia: Quarterly Journal of the Genealogical Society of South Africa*, 46.
5. *Afrikaaner Way*. <https://afrikanerway.wordpress.com/2013/06/30/foreign-boer-volunteers-in-the-2nd-boer-war/>. [10 May 2019].
6. Herman, R. 2016. <http://www.director.co.uk/driven-by-jeep-how-adventure-made-stefan-lepkowski-a-better-leader-19612-2/>. [14 May 2019].

ОБЩЕНИЕ УЧИТЕЛЯ С УЧЕНИКАМИ С РАЗНЫМИ ТИПАМИ ТЕМПЕРАМЕНТА

Мажец-Юзьвицка Магдалина

*адъюнкт на кафедре дидактики литературы и польского языка
Люблинского католического университета Иоанна Павла II
magmar@kul.lublin.pl*

Введение

Среди многих черт отличающих учеников, таких как вид интеллигенции, способы усваивания знаний, стили обучения, стоит вычислить также типы темперамента, который считают или одним из психофизических элементов личности [1, с. 38], или даже основой её развития [2].

Размышления над темпераментом восходят к древности. Авторами первых его типологий были греческие врачи: Гиппократ, которого считают отцом медицины, и Гален. Первый, к выделенным Эмпедоклем четырём элементам, подобрал выступающие в человеческом организме «жизненные соки», то есть лимфу, кровь, жёлтую и чёрную жёлчи. В зависимости от пропорции вышеуказанных соков, определено состояние здоровья человека или его натура. Гален, на основании взглядов Гиппократа, разработал типологию темперамента, выделяя четыре его типа, то есть: холерик, сангвиник, флегматик и меланхолик [3], которые до сегодняшнего времени считаются основными. Стоит добавить, что – как утверждала Флоренс Литгауер, современная исследовательница эмоционального здоровья и человеческих характеров – никакой человек не является в ста процентах выразителем одного типа темперамента [4, с. 17].

Организуя процесс обучения, учитель несомненно должен брать во внимание разные типы ученического темперамента [5], который является довольно постоянным в сравнении с другими чертами личности подростков [6]. Тип темперамента влияет на то, что данный ученик делает, думает, ощущает; как он ведёт себя в дидактическом процессе, чем он охотно занимается на уроках и каким образом строит отношения с ровесниками и учителем. Иначе функционируют на занятиях флегматики, которые отличаются высоким самоконтролем, они спокойные, сдержанные, действуют медленно и неохотно входят в отношения с одноклассниками, а иначе сангвиники – радостные, открытые и общительные – которые любят быть лидером групп, брать ответственность за коллективные проекты, действовать активно и быстро принимать решения. Меланхолики в свою очередь склонные к размышлениям и неуверенные в себя. Иногда их определяют „артистическими душами”: они с удовольствием пишут, рисуют, музицируют. Ученики холерического типа темперамента бывают сердитыми и агрессивными. Любят принимать решения и хорошо сносят жизненные испытания. Трудно им однако найти себя в ситуации, когда у кого-то другое мнение, чем у них. Они слабо справляются также с критикой, даже если она конструктивная [7].

Знание ученического темперамента не ограничивает учителя. Как раз наоборот, даёт ему возможность решать будущие проблемы и избегать ненужных напряжённостей и конфликтов в отношениях в классе. Педагог в

состоянии предусмотреть ученические реакции в определённых ситуациях. Он знает способы, чтобы возместить зло, прежде чем случится что-то плохое [8, с. 172]. Кроме того он имеет возможность мобилизовать своих учеников на самопознание, помогать им находить свои слабые стороны и признаваться в них. Это является первым шагом в достижении внутренней зрелости. Зрелый человек, как это определила вышеупомянутая Литтауер, анализирует свой характер, находит ошибки и начинает над ними работать [9, с. 173]. Зная черты характера своей личности, молодой человек может постепенно улучшать то, что положительное, а элиминировать отрицательное, что ведёт к личному улучшению: лучших отношений с самим собой и окружением.

Далее в статье, учитывая её относительно небольшой объём, будут короткие характеристики учеников представляющих разные типы темперамента. Появятся также способы общения учителя с учениками с разными темпераментами. Главное внимание сосредоточится на возможности учителя улучшать натуральные способности учеников и методах преодоления возможных школьных и жизненных трудностей.

Общение учителя с сангвиниками

Сангвиники это оптимисты, общительные, спонтанные и весёлые люди, которые обладают высоким уровнем чувства юмора. Они умеют притягивать к себе людей и рассказывать истории, в которых появляются многочисленные чаще всего выдуманные подробности, благодаря чему их определяют „душами общества” [10]. У сангвиников врождённый дар придавать всему, что делают вкус необыкновенности и тогда делают вид, что их жизнь более захватывающая чем их знакомых [11, с. 44]. Это ученики, которые любят находиться в центре внимания, творческие, спонтанные, нуждающиеся в движении и свободе. С трудом выдерживают школьные ограничения, запрещения и шемы. Нередко им не хватает решимости: не заканчивают то, что начали, бросают работу, когда только появляются проблемы.

Сангвиники умеют прекрасно рассказывать. Они в состоянии запомнить разные подробности из окружающей жизни. Как писала Литтауер, могут не помнить содержания высказывания, но помнят, что выступающая женщины была одета в фиолетовое платье с изображением павлина на перёде и жёлтой восходящей луной над грудью [12, с. 34]. Сангвиники владеют также врождённым актёрским чувством и умеют сосредоточить на себе внимание. Постоянно удивляются миру и много знаний, которые получают в школе, принимают как бы слышали их в первый раз. Любят, когда вокруг них много происходит, всё их интересует. Они постоянно ищут всё новые и возбуждающие возможности: придумывают новые идеи, решения проблем и увлекательные темы для дискуссии, начинают новые формы активности, мотивируют ровесников на сотрудничество, создают проекты и планы, которые однако редко бывают осуществлёнными. Они нуждаются в помощи людей, умеющих развить и довести до конца то, что они придумали. Бывает, что сангвиники специально придумывают отговорки, чтобы избежать работы и ответственности.

Общаясь с учениками сангвинического типа, учитель должен улучшать в них натуральные умения дискутировать, выражать свои мнения,

создавать интересные истории и способности, такие как находчивость, любопытство мира или умение находить новаторские решения. Кроме того стоит работать так, чтобы учитель старался модифицировать слабые стороны своих учеников. Для этого нужны следующие действия:

1. Побуждать молодых к тому, чтобы довели до конца то, что начали: задачи, письменные и устные высказывания, подготовки к предметным конкурсам, чтобы не сосредоточивались на трудностях, но упражняли себя в терпении и стойкости.

2. Ограничить времена высказывания сангвиников – создать временные рамки или ввести ограничения связанные с числом произносимых предложений, напр. „Постарайся составить высказывание в пяти сложных предложениях”, или „У тебя есть три минуты, чтобы представить свои аргументы на эту тему”.

3. Организовывать работу таким способом, чтобы сангвиники не скучали, энергично переходить к следующим элементам урока, от одного задания ко другому. Учитель должен пользоваться разными новыми методами работы, а если заметить, что ученики устали надо делать перерыв, чтобы сангвиники расслабились и снова могли сосредоточить внимание на уроке.

4. Высказывания, касающиеся анализированных книг для обязательного чтения, должны быть составлены определённым способом. Они должны быть логичные, в них не могут появиться фактические ошибки, неправильные данные и лишние детали.

5. Особенно на повторительные уроки надо планировать такие упражнения и задания, которые служат постоянному закреплению материала и упражняют память (повторение дат, имён и фамилий героев, мест событий, эпизодических происшествий). Надо мотивировать учеников сангвиников, чтобы самостоятельно составляли заметки в визуальном виде («интеллект-карты», диаграммы, схемы, кроссворды, „рыбы скелеты” [13], „электрокардиограммы” текста, метрики [14, с. 181-185]).

6. Надо пользоваться активизирующими методами и дидактическими играми, чтобы с помощью игры решать проблемы, показывать новые идеи, искать информацию в разных традиционных и электронных источниках, составлять высказывания, проводить эксперименты, выступать в разных ролях, возбуждать воображение.

7. Надо всё время учить, что работа должна быть систематической, терпеливой и точной. Стоит говорить ученикам, что всегда надо определять жизненные и воспитательные цели и стремиться к ним.

8. Учитель должен помогать в подготовке к зрелости и ответственности, чтобы ученики сумели в будущем справиться с проблемами и находить выход в трудных ситуациях.

Педагог, который хочет понять сангвиников, должен уметь хорошо поставить требования по школьным предметам, быть толерантным по отношению к их часто непередуманным высказываниям, знать, что сангвиники часто действуют под влиянием эмоций и уметь понимать их хорошие намерения и планы.

Общение учителя с холериками

Холерики это упрямые и решительные люди. Они нуждаются в

непрерывных изменениях и развитии. Умеют работать для группы, быть её лидером, руководителем, даже в трудных и неожиданных ситуациях. Они не боятся выражать свои даже неелестные мнения. Холерики являются хорошими организаторами, независимыми и самодостаточными людьми. Часто вызывают восхищение и доверие. Это ученики, которые хорошо сносят испытания, они трудолюбивые и упрямо стремятся к поставленной цели. Любят иметь над всем контроль, поэтому чувствуют себя заставленными переносить всё, что не находится на своём месте, исправлять неправильности, удалять дефекты. Часто считают, что они правы во всём. Не терпят возражений и трудно их убедить в изменении решения. Нередко можно их определить стремящимися к совершенству трудолюбивыми. Они не умеют отдыхать, всё время ищут какие-то новые занятия. Кроме того умеют манипулировать другими таким способом, что люди этого не замечают.

Холериков определяют людьми дела [15, с. 26]. Они стремятся к определённой цели, умеют найти практические решения проблемы, которая появляется в их жизни, действуют быстро и конкретно. Будучи руководителем группы, умеют разделять задания соответственно с компетенциями и способностями её членов. Всякие препятствия и трудности ещё больше мотивируют их на действие, потому что они считают их следующими испытаниями. Всё, что кажется невозможным в реализации, ещё больше побуждает инстинкт борьбы скрытый в холериках, заостряет их аппетит и активизирует усилие [16]. Их не отбивает даже критика, не ищут отговорки, но направляются на цель и часто добиваются успехов [17, с. 78].

В общении с учениками холерического типа, которые не очень нуждаются в том, чтобы устанавливать близкие отношения с ровесниками, учитель должен заботиться о том, чтобы одноклассники хорошо относились к ним, а также, чтобы холерики умели приспособиться к среде в классе. В связи с этим надо их одёргивать, чтобы остальные ученики замечали главным образом организационные или руководительские способности холериков и не обижались на них за непредуманные комментарии и едкие замечания, непродуманные действия (напр. бросание предметов, крики, самовольный выход из класса во время урока, прерывание разговора).

Холерики любят решать чужие проблемы и давать другим хорошие советы, даже если никто их не просит. В таких ситуациях педагог должен противодействовать. Холерики, которые бывают практичными и независимыми людьми, не понимают, почему другие не умеют найти выход из сложной ситуации.

Холериков надо дисциплинировать, потому что они уверены в том, что всегда правы и не умеют заметить свои отрицательные черты. В дидактико-воспитательной работе стоит обратить внимание на необходимость сохранения равновесия между учёбой и отдыхом и игрой без характерного для холериков чувства вины, что что-то не сделали аккуратно, вовремя и сразу. Ученики холерического типа в классовой среде бывают тяжёлыми, поэтому надо заставить их продумать несколько фактов, например:

1. Трудолюбие является поводом для гордости, но одновременно бывает нагрузкой для других людей, не так целеустремлённых и полных энтузиазма в стремлении к цели и выполнении заданий.

2. Не всегда надо осуществлять контроль над тем, что происходит в классе и заботиться о том, чтобы всё было как надо. Гибкий человек легче соглашается с событиями, на которые не может влиять.

3. Стоит быть терпеливым и толерантным для других людей, которые не всегда в состоянии идти в ногу с нами. Люди менее способные или медленные также заслуживают уважения, который уничтожает категоричность и постоянные пробы навязывать другим своё мнение.

4. Не каждый человек хочет принимать советы и учитывать их. Стоит дать возможность каждому решать свои проблемы так как он хочет или нуждается.

5. Прежде чем выскажем своё мнение, всегда стоит обратить внимание к кому обращаемся и как он почувствует себя, когда услышит наш комментарий.

6. Вызывать споры всегда связано с большим риском. Если они являются частью дискуссии бывают творческие и развивающиеся. Однако если споры ведут к ссорам и насилию, способствуют дезинтеграции группы или общества и мешают общению друг с другом.

7. Если кто-то признаётся в ошибке и извиняется перед другим человеком, это является симптомом смелости и уважения, а не слабости.

Строительство отношений с энергичными холериками требует от учителя главным образом силы характера, харизмы, умения владеть властными по натуре людьми и веры в их необычайную инстинктивную способность правильной оценки ситуации. Кроме того он должен уметь с одной стороны терпеливо выслушать аргументы таких учеников, со второй же - постоянно мобилизовать их выслушать контраргументы. Стоит также, чтобы учитель определил правила, которые надо соблюдать в классе, обязанности, которые должны выполнять ученики и права, какие им принадлежат.

Общение учителя с меланхоликами

Меланхолики это мыслители, люди склонные к размышлениям об аналитическом уме. Они спокойные, серьёзные, нетребовательные и любят пребывать в одиночестве. Редко улыбаются. Бывают чувствительными к красоте, интеллигенции, поэзии, ставят вопросы философского характера, они эмпатичные, чувствительные, понимают нужды других, как друзья - верные и преданные, всегда помогают. К сожалению такие ученики легко впадают в депрессию, принимая жизнь слишком серьёзно, а высказывания других слишком лично. У них низкое чувство собственного достоинства. В высказываниях других людей постоянно ищут критику на свою тему, даже если её вообще нет. Любят брюзжать, страдать и жаловаться на свою судьбу.

Меланхолики бывают недоверчивыми и чрезмерно впечатлительными по отношению к самому себе. Однако они трудолюбивые и обязательные. Хорошо выполняют свои задания, часто находят творческие решения проблем. Всегда заканчивают то, что начали. Они точные, ответственные, хорошо организованные, обращают внимание на подробности. Любят работать с диаграммами, схемами и числами, чаще всего в одиночку, в тишине и сосредоточенно. У меланхоликов аналитический ум, поэтому они быстро сравнивают, делают логические выводы, анализируют данные. Их интересуют вопросы, которые ещё не очень хорошо разработаны. Для

людей меланхолического типа важны качество работы и её эффекты, а не время выполнения задания. Они охотно соблюдают режим дня, лучше всего чувствуют себя, когда о них заботятся хорошо организованные взрослые: родители и учителя. Меланхолики очень переживают расстройство хода занятий или постоянные изменения места.

В группе идеалистических меланхоликов чаще всего появляются необыкновенно талантливые личности, которые чувствуют необходимость развивать свои способности, работать над собой и стремиться к совершенству, что подчёркивает высказывание Аристотеля: «Все гении это меланхолики» [18, с. 50]. Однако людям меланхолического типа не хватает непосредственности, поэтому прежде чем примут решение, им надо точно продумать и проанализировать проблему. Они должны убедиться, что делают хорошо, не любят действовать под влиянием эмоций – в связи с этим окружающие их люди считают меланхоликов занудами [19].

Общаясь с учениками меланхолического типа, учитель зная, что они осторожно выбирают друзей, должен угаваривать их, чтобы хотели показывать себя и свои способности, изливали душу перед ровесниками, находили с ними общий язык. Помня, что меланхолики легко впадают в депрессию и очень переживают неудачи, педагог должен использовать на уроках юмористические элементы (напр. анализ анекдотов на занятиях по литературе или шуточные высказывания из ученических сочинений на занятиях по языку). В дидактико-воспитательной работе с меланхоликами особенно важна психическая поддержка, какую может оказать учитель, обращая внимание главным образом на то, чтобы эти молодые люди не были слишком строгими для себя, но:

1) позволили себе делать ошибки, которые являются необходимым элементом существования и нужны, чтобы дальше развиваться,

2) не умножали себе забот и не искали их напрасно там, где их нет,

3) не принимали слишком лично всех комментарии, которые слышат,

4) не обижались на других, когда над ними шутят, забудут о них или оставят без внимания,

5) в жизни обращали внимание главным образом на то, что положительное, ясное, хорошее и радостное,

6) верили в себя, свои возможности и способности, умели показать себя, свои сильные и слабые стороны, которые ведь постепенно можно преодолевать,

7) принимали заслуженные комплименты и умели за них благодарить, избегая фальшивой скромности,

8) позволили себе быть спонтанными, сносить испытания не задумываясь долго над ними и без планировки каждого этапа их реализации. В этом помогают предлагаемые учителем игры – сюрпризы, напр. ситуационная задача, сыгранье определённой роли, упражнения, которые побудят к мышлению [20]),

9) видели в другом человеке человека, который может ошибаться, бывает слабым и имеет право делать ошибки. Это поможет им быть снисходительными к другим людям.

Работа с чувствительными меланхоликами нелёгкая. Учитель должен серьёзно относиться к всем проблемам учеников и всегда им помогать. Педагог должен также хвалить учеников только, если действительно

заслуживают и предлагать разговор только в ситуации, если у него есть время и место для разговора. Надо постоянно обращать внимание не выступили ли у меланхолика симптомы депрессии, такие как: пессимизм, разговоры о самоубийстве, ему не хочется общаться с людьми, его не интересует школьная жизнь, у него чрезмерный аппетит или он вообще исчезает.

Общение учителя с флегматиками

Флегматики в свою очередь это наблюдатели, сдержанные, неразговорчивые и целеустремлённые люди. Терпеливые, вежливые оптимисты. Обычно не впадают в депрессию, не любят находиться в центре внимания, не атакуют других. В трудных моментах сохраняют спокойствие и сдерживают негативные эмоции. Флегматики избегают конфликтов, не любят изменений, много работ откладывают на позднее время, неохотно также принимают решения. Ученики флегматического типа это спокойные и компетентные люди. Хорошо чувствуют себя в ролях: администраторов, посредников, избегают конфликтов и проблем, а если уже найдутся в трудной ситуации, умеют найти из неё выход. Они действуют согласно плану, любят определённые правила поведения, делают то, что надо. Флегматики не хотят вводить собственные обычаи. Они не являются творческими и креативными, поэтому любят выполнять задачи к которым привыкли.

Флегматики в своих действиях ценят простоту, удобства и безопасность [21]. Умеют приспособиться к каждой ситуации, потому что они мягкие и спокойные, не обращают на себя внимания и не поддаются эмоциям. Флегматики любят наблюдать за людьми, у них много друзей, потому что он ненастойчивые и нелёгко вывести их из равновесия. Флегматики внимательные слушатели. Слушая, улыбаются, интересуются высказыванием, дают собеседнику высказаться до конца, не прерывают и не советуют. Они терпеливые даже тогда, когда их провоцируют. Флегматики умеют общаться с разными людьми, объективно относятся ко всем и не строят крепкие отношения.

Общаясь с флегматиками, учитель должен главным образом подумать об их активизации, разбудить в них энтузиазм, увлечение и радость, какие появляются в процессе приобретения и закрепления знаний. С этой целью педагог может использовать следующие действия:

1. Ввести изменения в методах обучения, показывать способы анализа литературного текста (напр. как составлять вопросы к тексту, как делать заметки связанные с текстом, как готовить заглавные слова для словаря, как составить портрет литературного героя, как брать интервью у писателя); вести занятия в другом чем обычно порядке, задавать домашние задания для желающих [22].

2. Искать способы, которые будут мотивировать учеников (напр. участие в конкурсах, награды, похвалы [23], хорошие отметки, возможность продолжать учёбу в выбранной школе, удовлетворение, гордость родителей, новые образовательные возможности) [24].

3. Мотивировать, чтобы ученики высказывали своё мнение, особенно если оно отличается от мнения других, чтобы определяли и называли эмоции, оценивали информацию, которую услышали на уроках, разговаривали и спорили друг с другом.

4. Помогать им работать над характером, чтобы флегматики становились решительными. Склонять их самостоятельно принимать решения и быть ответственным за свой выбор.

Строить отношения со спокойными флегматиками это главным образом оказать им эмоциональную поддержку: помочь определить реалистичные цели, мотивировать на действия и ответственность за свои решения, помогать им преодолевать страх.

Резюме

Стоит ещё раз подчеркнуть, что никто из учеников не является представителем одного типа личности. Каждый составляет уникальную смесь черт [25]. Нет лучших и худших личностей. Смешанные существуют тогда, когда ученик характеризуется например оптимизмом и радостью жизни сангвиника и независимостью и трудолюбием холерика. Смешанным типам личности легче приспособиться к окружающей действительности. Каждый ученик может проверить себя в определённых ситуациях на уроке и выполнять роли согласны с его способностями и умениями. Однако учитель должен сначала узнать тип темперамента, напр. наблюдая за молодым человеком, когда он выполняет занятия на уроке или предлагая ему провести тест – самостоятельно или на классном часе. Благодаря тесту ученик в состоянии узнать свой доминирующий тип личности или какие личности соединяет он в себе [26, с. 18-22].

На вопрос „Как активизировать ученика?“, который появился во введении к книге *Способы активизации учеников в школе XXI века*, современный педагог Юлиан Пётр Савиньски отвечает заглавием десятой главы: *Активизировать и мотивировать к учёбе согласно с типом темперамента ученика*. По мнению исследователя, активность ученика в большой степени зависит именно от его темперамента, поэтому надо его хорошо определить, чтобы эффективно работать с учеником. Темперамент влияет на молодого человека, его обучение, строение отношений с ровесниками, преодоление трудностей связанных с разными школьными предметами. Савиньски заканчивает вышеупомянутую главу информацией, что доброжелательное отношение ко всем ученикам, понятие их способностей, разного стиля обучения и поведения может оказаться эффективным способом активизации школьников в процессе обучения и работы над собой [27, s. 113].

перевод: Анна Мажец

Библиография:

1. A. Bodanko, *Psychoanalityczny model strukturalny osobowości (rozwój osobowości i postaw według Zygmunta Freuda)*, „Nauczyciel i Szkoła” 2011, nr 2 (50), s. 37-46.
2. M. Chodorek, *4 typy osobowości według Hipokratesa i ich cechy*, <https://brieftip.pl/4-typy-osobowosci-wg-hipokratesa-i-ich-cechy/>, dostęp: 22.07.2019.
3. J. Strelau, *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. II, Gdańsk 1999.
4. F. Littauer, *Osobowość plus. Jak zrozumieć innych przez zrozumienie siebie?*, przeł. M. Klecka, wyd. XIV, Warszawa 2000.
5. J. P. Sawiński, *Jak w edukacji wykorzystać znajomość temperamentu ucznia?*, [w:]

Sposoby aktywizowania uczniów w szkole XXI wieku. Pytania, refleksje, dobre rady. Poradnik dla nauczycieli, Warszawa 2014, s. 108-113.

6. J. Strelau, *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. II, Gdańsk 1999.

7. – 12. F. Littauer, *Osobowość plus. Jak zrozumieć innych przez zrozumienie siebie?*, przeł. M. Klecka, wyd. XIV, Warszawa 2000.

13. E. Brudnik, A. Moszyńska, B. Owczarska, *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie. Przewodnik po metodach aktywizujących*, Kielce 2003.

14. M. Bogdanowicz, A. Adryjanek, *Uczeń z dysleksją w szkole. poradnik nie tylko dla polonistów*, Gdynia 2009.

15. F. Littauer, *Osobowość plus. Jak zrozumieć innych przez zrozumienie siebie?*, przeł. M. Klecka, wyd. XIV, Warszawa 2000.

16. E. N. Grodin, T. L. White, *The neuroanatomical delineation of agentic and affiliative extraversion*, "Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience" 2015, vol. 15, s. 321-334.

17. – 18. F. Littauer, *Osobowość plus. Jak zrozumieć innych przez zrozumienie siebie?*, przeł. M. Klecka, wyd. XIV, Warszawa 2000.

19. P. Lusina, *Typy osobowości: jak zrozumieć melancholika?*, <http://www.piotrlusina.pl/typy-osobowosci-jak-zrozumiec-melancholika/>, dostęp: 22.07.2019.

20. E. Nęcka [i in.], *Trening twórczości*, Gdańsk 2005.

21. P. Lusina, *Typy osobowości: jak zrozumieć melancholika?*, <http://www.piotrlusina.pl/typy-osobowosci-jak-zrozumiec-melancholika/>, dostęp: 22.07.2019.

22. M. Marzec-Józwicka, *Indywidualizacja kształcenia literackiego w szkole średniej. Model zadaniowy*, Lublin 2018.

23. K. Stróżyński, *Pochwała pochwały*, „Dyrektor Szkoły” 2008, nr 7, s. 23-25.

24. J. Brophy, *Motywowanie uczniów do nauki*, tłum. K. Kruszewski, Warszawa 2004.

25. M. Płuska, *Cztery typy osobowości według Hipokratesa – którym jesteś?*, <https://www.katarzynapluska.pl/cztery-typy-osobowosci-wg-hipokratesa-ktorym-jestes-test/>, dostęp: 22.07.2019.

26. F. Littauer, *Osobowość plus. Jak zrozumieć innych przez zrozumienie siebie?*, przeł. M. Klecka, wyd. XIV, Warszawa 2000.

27. J. P. Sawiński, *Aktywizować i zachęcać do nauki według temperamentu ucznia*, [w:] *Sposoby aktywizowania uczniów w szkole XXI wieku. Pytania, refleksje, dobre rady. Poradnik dla nauczycieli*, Warszawa 2014, s. 106-113.

ЗМІСТ

Z PIEŚNIĄ PIONIERSKĄ U KRÓLA LILIPUTÓW – MUZYKA W FILMIE <i>NOWY GULIWER</i> (1935, REŻ. A. PTUSZKO)	
Babulewicz Katarzyna Lidia.....	5
EUTANAZJA - JEDEN Z NAJWAŻNIEJSZYCH PROBLEMÓW ETYCZNYCH WSPÓŁCZESNEGO ŚWIATA	
Bieniek Martyna.....	12
MATEMATYKA W SŁUŻBIE LUDZKOŚCI – HISTORIA STATYSTYKI MEDYCZNEJ	
Biernacki Mateusz, Król Jerzy, Urban Szymon.....	21
ZAWIERANIE UMÓW PRZEZ PRZEDSIĘBIORCĘ PRZY WYKORZYSTANIU KOMUNIKACJI ELEKTRONICZNEJ – WYBRANE ZAGADNIENIA	
Węgliński Konrad.....	29
THE ROLE OF PRESUMPTION IN MEDICAL LAW - POLISH AND EUROPEAN PERSPECTIVE	
Węglińska Justyna.....	38
ORGANIZACJA I SPOSÓB FUNKCJONOWANIA ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ W STRUKTURACH TERENOWYCH W POLSCE W LATACH 1918-1939	
mgr Wypyszyński Tomasz.....	46
WSPÓŁCZESNE METODY W BIOGRAFISTYCE. NA PRZYKŁADZIE BIOGRAFII POLSKIEGO PISARZA ROKU 2020	
Woźniak Marcel.....	54
SYTUACJA ZDROWOTNA I WYBÓR MIEJCA ZAKUPÓW SPOŻYWCZYCH EMERYTOWANYCH SPORTOWCÓW AMATORÓW	
Gałaszewski Michał.....	62
ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПОКАЗНИК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА	
Гладких Жанна Георгіївна.....	70
PROBLEM ZACHOWANIA ARCHITEKTURY I UKŁADU PRZESTRZENNEGO WSI OSADNIKÓW NIEMIECKICH W POWIECIE NOWOSĄDECKIM, NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH	
Hrehorowicz –Nowak Alicja.....	73
CELESTIN FREINET’S <i>ÉCOLE MODERNE</i> AS AN EDUCATIONAL ALTERNATIVE	
Guzdek Sylwia.....	81
A HUMANISTIC STUDENT-TEACHER RELATION	
Guzdek Sylwia.....	90
JAN DŁUGOSZ – CZŁOWIEK ŚREDNIOWIECZA I RENESANSU	
Mgr Zawadzka Adrianna.....	98

TEATR WYOBRAŹNI LUDMIŁY MARJAŃSKIEJ (NA WYBRANYM PRZYKŁADZIE)	
Mgr Zawadzka Barbara.....	104
КРЕАТИВНИЙ КЛАСТЕР В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ КЛАСТЕРНОЇ ТЕОРІЇ М. ПОРТЕРА	
Заряжко Тетяна Валеріївна.....	111
ZIELONA GÓRA PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ – WYSIEDLENIE LUDNOŚCI NIEMIECKIEJ, NAPLYW OSADNIKÓW POLSKICH, A ROZWÓJ MIASTA DO 1960 r.	
Zielonka Robert.....	114
СПЕЦИФІКА РИНКУ КУЛЬТУРИ ЧЕРЕЗ ОКРЕСЛЕННЯ ЙОГО СТРУКТУРНОГО ПОДЛІУ	
Калита Тетяна Вікторівна.....	122
HISTORYCZNY I WSPÓŁCZESNY ROZWÓJ ROLNICTWA	
Kierońska Katarzyna.....	125
PISARSKI SPRZECIW WOBEC REŻIMU. FASZYSTOWSKIE WŁOCHY W POWIEŚCIACH ALBERTA MORAVII	
Mgr Kowalska Marlena.....	132
ПРОЦЕС ТРАНСФОРМАЦІЇ В СЦЕНІЧНОМУ МИСТЕЦТВІ	
Крипчук Микола Володимирович.....	139
HISTORIA INSTYTUCJI TŁUMACZY PRZYSIĘGLYCH W PRAWIE POLSKIM	
Kulińska Karolina.....	142
WARTOŚCI KULTUROWE PRZEKAZYWANE W SZKOLNYM PROCESIE WYCHOWANIA - OPINIE STUDENTÓW PEDAGOGIKI WCZESNOSZKOLNEJ UNIWERSYTETU W BIAŁYMSTOKU. RAPORT Z BADAŃ	
mgr Laskowska Agnieszka Dominika.....	149
HISTORY OF THE POLISH DIASPORA IN SOUTH AFRICA BY CHRONICLE PHOTOGRAPHS	
Łodejska Klaudia.....	156
ОБЩЕНИЕ УЧИТЕЛЯ С УЧЕНИКАМИ С РАЗНЫМИ ТИПАМИ ТЕМПЕРАМЕНТА	
Мажец-Юзьвицка Магдалина.....	162

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

**Випуск 27
(том 1)**

Друкується за оригінальними авторськими текстами.
Редакційна колегія не несе відповідальності
за авторську редакцію поданих матеріалів.
Верстка та оригінал-макет Мохоцько Віталій

Підписано до друку 03.09.2019.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Друк. арк. 11. Умов. друк. арк. 10,23. Обл.-видавн. арк. 14,28.
Наклад 100 прим. Зам. № 7006/1.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.

Свідоцтво про державну реєстрацію ФОП
серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а.
Тел.: (0432) 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852.
e-mail: tvoru@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>